چین چۆن بیردەکاتەوە؟

چین چۆن بیردەکاتەوە؟

نووسینی

مارك لیۆنارد

وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە

بەختیار مام شێخ

دەزگای توێژینەوە و بڵاوکردنەوەی موکریانی

- **چین چۆن بیر دەکاتەوە**
- **نووسینی:** مارك ليۆنارد
- **وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە:** بەختیار مام شێخ
- **نەخشەسازی ناوەوە:** گۆران جەمال رواندزی
- **بەرگ:** وریا بوداغی
- **ژمارەی سپاردن:** ٩٣٣
- **نرخ:** ٢٥٠٠ دینار
- **چاپی یەکەم** ٢٠١٠
- **تیراژ:** ٧٥٠ دانە
- **چاپخانەی خانی** (دهۆك)

زنجیرەی کتێب (٤٩٨)

هەموو مافێکی بۆ دەزگای موکریانی پارێزراوە

ماڵپەڕ: www.mukiryani.com

ئیمەیل: info@mukiryani.com

MUKIRYANI ESTABLISHMENT FOR RESEARCH & PUBLICATION

ناوەرۆك

پێشەکی ١٥

بەشی یەکەم سەرمایەداری رووباری زەرد ٣٣

دیکاتۆریەتی ئابووریناسان ٣٥

سەرمایەداری رووباری پیرڵ ٣٩

دوو چیرۆکەکەی تیانیانمین ٤٤

بووژانەوەی چەپی تازە لە چین ٥٠

سەرمایەداری رووباری زەرد ٥٣

لاوازترین دەوڵەت لە جیهان ٥٥

پاراستنی موڵکی گشتی ٥٨

گەشەسەندنی پشیلە سەوزەکە ٦١

بادانەوە بە لای چەپ ٦٤

میکافیللی تازەو کۆمەڵگای هەماهەنگ (Harmonious) ٦٨

بەشی دووەم دیموکراسی بە رێگایەوە (لەهەوردا) ٧٣

دیموکراسی لە زیاد بووندایە ٧٥

دیموکراسی ناو حیزب ٨٠

"ڕۆڵی زۆرینە یان Meritocracy" ٨٩

سەراوژێر کردنی دیموکراسی رۆژئاوایی ٩١

تاقیکردنەوەی بەشداریکردنی لە شۆنگ کنگ ٩٤

سەروەری یاسا یان سەروەری مرۆڤ ٩٩

یاسای کێ سەروەر بێت؟ ١٠٢

زانست و دیموکراسی ١٠٤
ئایا دیکتاتۆریەتی راوێژکاری ئەلتەرناتیڤێکی راستەقینەیە؟ ١٠٩
بەشی سێیەم: هێزی نیشتمانی سەرتاسەری ١١١
هێزی نیشتمانی سەرتاسەری ١١٣
ڕووخانی گەشەسەندنی ئاشتی خواز ١١٨
هێزی نەرم "Soft Power" (نەرمەهێزی) ١٢٤
سوپر هێزی نەگونجاو "The asymmetric Super power" ... ١٣٨
چین بەرەو کوێ دەچێت؟ ١٤٤

دەرئەنجام ١٥١
چەند کەسایەتیەکی ئەم کتێبە ١٧٥
سەرنج ١٨٣

نووسەری ئەم کتێبە

مارك لیۆنارد Mark LEONARD

بەڕێوەبەری ڕاپەراندنی ئەنجوومەنی پەیوەندییە ئەوروپاییە کە یەکەمین دەزگای بیرمەندی ئەوروپاییەکە نووسینگەی لە بەرلین، پاریس، سۆفیا و وارشۆ هەیە. پێشتریش لە سەنتەری چاکسازی ئەوروپی کاریکردووە و دامەزرێنەر و بەڕێوەبەری سیاسەتی دەرەکییە. ماوەیەکی لە واشنتۆن بەسەر بردووە وەك لێکۆلەرەوەیەکی هەردوو بەری زەریا"Transatlantic" لە کۆمەڵەی ئەڵمانی مارشال " German Marshall Fand" لە ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ماوەیەکیش لەبەیجین وەك مامۆستا و لێکۆڵەرەوەی"Visiting Scholar " لە ئەکادیمیای چینی بۆ زانستە کۆمەڵایەتییەکان. یەکەمین کتێبی نووسەر بۆ چی ئەوروپا سەدەی ٢١ بەڕێوە دەبات.

"Why Europe Will Run The Zlst Century"

بۆ ١٨ زمان وەرگێڕدراوە. نووسین و لێکۆڵینەوەکانی مارك لە ئەمریکا و ئەوروپا بلاو بوونەتەوە لە:

The Guardian,The Financial Tiwes,The Spectator,The Sun,Liberation,Die Welt and The Wall Street Journal.

سوپاس و پێزانین

دوا به دوای یانزدەی سێبتمبر گفتوگۆیەکی گەرم لە ئارادا بوو سەبارەت بە پەیوەندی نێوان ئەوروپا و ئەمریکا. وا دەردەکەوت کە جیهانی رۆژئاوا بوو بوون بە دوو بەش و نوێنەرایەتی دوو نموونەی جیاوازی سیستەمی جیهانیان دەکرد. ئەمریکییەکان لە مەریخ و ئەوروپییەکانیش لە ڤینۆس.

لە لایەك ئەمریکییەکان دەیانویست بالاَ دەستی سەربازیان بەکار بهێنن بۆ ئەوەی هەر خۆیان بە زلهێز بمێننەوە بۆ بنیادنانی سیستەمی جیهانی لیبڕال بە دیدی ئەمەریکی. لە لایەکی تریش یەکیتی ئەوروپا نوێنەرایەتی سیستەمێکی ئاسیش دەکرد لە رێگای پشت بەستن بە بەستنەوەی نێوان سیاسەت و ئابووریی هەروا چارەسەری کێشەکانیش لە رێگای یاسا بێت نەك هێز.

ئەم جۆرە گفتوگۆیانە کە جێگای نیگەرانییە بوون بە هاندەرم تا یەکەم کتێبم لە ژێر ناونیشانی (بۆ چی ئەوروپا چەرخی ۲۱ بەڕێوە دەبات) بنووسم کە تیایدا باس لە گرنگی و لەدایکبوونی نموونەی ئەوروپی دەکەم و بە دەستکەوتێکی گرنگ و مێژوویم لە قەڵەم داوە. لە وێدا پێشبینی ئەوەم کردووە کە تا ئێستاش باوەڕم پێ هەیە کە چۆن نموونەی ئەوروپی لە وانەیە ببێتە کاریگەرترین سیستەم لە جیهان تا کۆتایی ئەم سەدە. ئەمڕۆش ئەم جیابوونەوەی نێوان ئەوروپا و ئەمریکا زیاتر ئاڵۆز بووەتەوە هێرشە ئایدۆلۆژییەی کە کێ بڕکێ و ململانێ لەگەڵ هەردوو لایاندا دەکات کە ئەلتەرناتیڤێکە لەو دیوی ئەوروپای رۆژئاوا دەشەکێتەوە.

بیروباوەری سەروەری دیموکراسی (Sovereign Demoeracy) روسی و خەونی ئیسلامی بۆ سیستەمێکی ئایین (سیوکراتی) حاڵی حازر کێشەی گەورەیان دروستکردووە، ئەگەر چی رەنگە دیاردەیەکی کاتی بن. بەڵام چین بە قەبارە مەزنەکەی بە ئابوورییە زیندوەکەی و توانای سیاسی سەرکردەکانی لایەنێکی بە هێز

پێکدێنن بۆ سەروەری کردنی جیهان لەمەودا دووردا. هەرچەندە بە دەرزەن کتێب سەبارەت بە بووژانەوەی چین بلاو کراونەتەوە،

بەڵام زۆربەی نووسەران وەك هێزێك یان بلۆکێکی ئابووری، سیاسی و سەربازی مامەڵەی لەگەڵ دەکەن لە جیاتی ئەوەی وەك ماڵێکی پڕ لە بیرو بۆچوون کە کاریگەری لەسەر هەموو جیهان دەبینێت ببینن.

شتێکی زۆر کەم دەزانن سەبارەت گفتوگۆی نێوان بیرمەندانی چینی "Chinas Lntellctual debates"یانیش سەبارەت ئەو کێبڕکێیە ئایدۆلۆژییەی تێگەیشتن لەو بیرۆکانەی گەر سیاسەتدارێژەرانی ئەوروپی پێویستیان دەبێت گەر بیانەوێت بانگەشەو بانگەواز بۆ دیدی خۆیان بۆ جیهان بکەن.

ئەم کتێبەم وەك ئەوەی پێشترم لەسەر ئەوروپا رووناکی نەدەدیت بەبێ یارمەتی وەکیلەکانم (Agents) ماگی پیرستاین (Maggie Pearstine) و جەیمی کراوفۆرد (Jamie Craw Ford). بەڵام ئەو بوونی کتێبەکە ئەنجامی پێشبینی سەرنواری هاوڕێی بە توانای روین هارڤی (Robin Harvie). بە ژیری و وریایی بوون بە هاندەر و یارمەتیدەرم بۆ ئەوەی چاکتر بنووسم. بە سەبرو تەحەمولێکی زۆر و زۆر بە هەستی ناسك و زیرەکی بێ هاوتا.

من زۆر منەتباری زۆر لەو بیرمەند و نووسەر و کارمەندی دەوڵەت و هی تری چینیم. کە کاتیان تەرخانکرد بۆ ئەوەی قسەیان لەگەڵ بکەم. نووسینەکانیان خستە بەردەستم لە سەفەرەکانم بۆ چین ژمارەیان یەکجار زۆرە کە باسیان بکەم، بەڵام من چەند کەسێکیان ناو دەهێنم کە زۆر یارمەتیدەرم بوون.چوشوو لۆنگ chu shulong, چیوی زهیایان Cui Zhiyuan، فان کانگ Fan Gang، فانگ نەنگ Fang Nang، فیگ زهوگپینگ ، گانگ یانگ Gan Yang، هان د کیانگ Han Degiang، هی زینگك He Zengke، هس لیو Hs Liu، هوئانگانگ Hu Angang، هوانگ پینگ Huang Ping، جیانگ زیاو جوان Jinag Xiaojuan، جن کانڕۆنگ Jin Canrong، کانگ شاوۆ بانگ Kang

Shaobang، لای هایرۆنگ Lai Hairong، لی داوۆ کیوی Li Daokui، لی جینگهاوە Li Jinghua، لی جونرِوو Li Junru، لیو گیانفی Liu Jian Fei، مازهینگانگ Ma Zhengang، پان ویی Pan Wei، پانگ زهونگیانگ Pang Zhongying، پان یووی Pan You، کن کانگ Qin Gang، کن هیوی Qin Hui، کن یاکینگ Qin Yaging، روان زۆنگزی Ruan Zongze، شین دنگلی Shen Dingli، شین دۆنگ Shen Dong، شی ینهۆنگ Shi Yinhong، سونگ خینیگ Song Xinning، وانگ هووی Wang Hui، وانگ گسی Wang Jisi، وانگ شاوۆ کانگ Wang Shaoguang، وانگ خیاو دۆنگ Wang Xiaodong، وانگ یووی Wang Yiwei، وانگ یاز هوو Wang Yizhou، یوی بایایی Wu Baiyi، یووی جیانمن Wu Jianmin، خیانگلن خوو Xianglin Xu، یان خیوتۆنگ Yan Xuetong، یانگ جیمان Yang Jemian، یانگ یاوۆ Yang Yao، یوو جیا فوو Yu Jiafu، یوو کیپینگ Yu Keping، یوو یۆنگدینگ Yu Youngding، زها داوۆ جیونگ Zha Daojiong زهانگ ویینیگ Zhang Weiying، زهاوۆ تنگ یانگ Zhao Ting Yang، زهینگ بیجیان Zhen Bijian، زهاوۆ هۆنگ Zhou Hong .

من سوپاسگوزاریی تایبەت ئاراستەی هاوڕێکانم و برادەرانم لە ئەکادیمی چینی بۆ زانستە کۆمەڵایەتییەکان دەکەم کە چەندین جار میوانداریان کردم لە سەفەرە زۆرەکانم بۆ بەیکین، بە تایبەتی کە وەك لێکۆڵەرەوە Scholar لە هاوینی ٢٠٠٦ پێشوازیان لێکردم.

کاری ژمارەیەك لە شارەزایان و چاودێرانی چین بوو بە هاندەر و یارمەتیدەرێکی زۆر چاك بۆ من لە وانەش: ولیم ئیهرمن William Ehrwann ئاڕون فرید بیرك Aaron Friedberg، جۆزێف فیوسمیس Joseph Fewsmith، کریستۆفەر هام Christopfer Hum، رۆد ماکفارکر Rod Mac Farquhar، لولتیاو ماتیی میهالکە Lolita and Mattei Mihalca، جیمس میاز Jemes Miles، ئیبرهارد ساندشیندر Eberhard Sandschneider، ئیین سیکینکتۆن Ian Seckington، و دیڤید شامبۆ David Shambaugh .

کۆڵهاس چاوەکانی کردمەوە تا چینی جیاواز ببینم.ڤولکەر ستانزیل شوێن هەڵگرێکی چاك و رێ نیشاندەرم بوو، زۆر سەخی بوو لەگەڵم، هەمیشە ژەمە نیوەڕۆی چاکی بۆ ئامادە دەکردین لە گەڵ میوانەکانم چ لە ماڵەوە و چ لە دەرەوە، نیوەڕۆ یان ئێوارە بە بەردەوامیش یارمەتی دەدام تا لە شتەکان بگەم بە دەرئەنجامی باش بگەم لە سەفەرەکانی ناو چین. رۆبەرت کاگان Robert Kagan، و گاری شمت Gary Schmitt، دوو هاوڕێ زۆر باش بوون، بوو بوون بە باڵەکانم لە فڕین بۆ بەیگین لە سەفەرە زۆرەکانم بۆ بەیگین، شەنگهای و تایپی Tai Pei، کەسانێکی زۆر و برادەرانم یارمەتییەکی زۆریان داوم تەنانەت رەنگە بەخۆیشیان پێی نەزانن. دەبێت سوپاسێکی تایبەت ئاراستەی رۆب بلاکهیرست Rob Blackhurst، ریچارد گووان Richard Gowan، تۆبی گرین Toby Green، فیوب گریفس Phoebe Griffith، ساندێر کە تواڵە Sunder Katwala، ئادام لاری Adam Lury، جێف مۆڵگان Geoff Mulgan، و شەونە ماکالستەر Shauna McAllister.

زۆربەی لێکۆڵینەوەکانی ئەم کتێبە لە کاتێك ئەنجامدراوە کاتێك لە سەنتەری ئەوروپی بۆ چاکسازی کارم دەکرد. من زۆر منەتباری (چارلس گرانت) م، هاوڕێیەکی ژیر، نموونەی خاوەن کار و بەڕێوەبەری باشە، هەر لە سەرەتای دەستکردنم بە نووسینی ئەم کتێبە یارمەتیدام چەندین جار بواری بۆ رەخساندووم تا پشوو وەرگرم بۆ ئەوەی کار لەسەر ئەم کتێبە بکەم، هەروەها چەندین جار لەگەڵم هاتووە بۆ چین.

سندووقی پرۆژەی مارشالی ئەڵمانی خەرجییەکانی چەندین سەفەری بۆ چین گرتۆتە ئەستۆ، هەروەها زۆر جاریش سەفەرەکانیان رێکخستووە یارمەتیشیان داوم لە CER. سەرۆکەکەی کریج کەنەددی Graig Kennedy هەر زۆر هەستی بە گرنگی پرۆژەکەم کرد و پاڵپشتی کردم لەسەر گشت ئاستەکان هەر خویشی بوو بوو بە سەرپەرشیار و یارمەتیدەرم. لە دەزگای کۆمەڵەی وڵاتا (The Open Society

Lnstitue) بە تایبەت چەند کەسێکی هاندەر وەک مەیبل ڤان ئۆرانجی Mabel Van Oranje، ئاریاه نییرAryeh Neier و جۆرج سۆرس George Soros زۆر سەخی بوون بە نەسیحەت و هاندان و یارمەتی رێگایان پێدام کە کتێبەکەم تەواو بکەم بەر لە دامەزراندنی ئەنجوومەنی پەیوەندییە دەرەکییەکانی یەکێتی ئەوروپی Wopean Councilon Foreign Relations هەروەها فرانسیۆس گودمنت Francois Godement و جۆن فۆکس Johu Fox کە هەردووکیان شارەزای چینن کتێبەکەیان خوێندمەوە سەرنجی زۆر بە نرخیان دامێ.

لە هەمان کاتیشدا یارمەتیدەری تایبەتم کاترین پارکس Katerine Parkes بوو بوو بە قەڵایەک بە هێز بۆ من لە کاتی ناخواردنە حەتمییەکانی نیوەڕۆ.

(زهانگ فینگ) یش Zhang Feng نموونەیەکی زۆر چاکی یارمەتیدەریم بوو وەک لێکۆڵەر کە هەمیشە خەریکی وەرگێڕانی تازەترین بابەت بوو کە لە ناوەندە سیاسی و ئەکادیمیاییەکانی چین دەردەچوون.

سێ کەس چینیان بە من ناساند هەرلە یەکەم سەفەرمەوە، هەر لەو کاتەوە ئەوان بوون بە چاو ساغ و شوون هەڵگرم، ئەوانەش جوشوا رامسۆ Joshua Ramo، هەر لەو کاتەوە خولیای بووم کە رێگای پێدام لێکۆڵینەوەیەکی بڵاو بکەمەوە بە ناو نیشانی یەکدەنگی بەیگین (Beijing Consensus) ئەو کاتەی بەڕێوەبەری سەنتەری بیانی بووم. زۆر سەخی بوو بە کاتە بە نرخەکەی پەیوەندییەکانی و بیرو بۆچوونەکانیشی. پۆپی سیباک مونتی فایۆر Poppy Sebag Monte Fiore، کە زۆر کاتێکی بە نرخی تەرخانکرد بۆم و سەفەرە زۆرەکانی چینی کردبوو بە کاتێکی زۆر خۆش بۆم. لە هەموو کەس زیاتر ژیانی رۆژانەی چینی بە من ناساند لە رێگەی برادەرە زۆرەکانی لە چین کە پێناساندم هەروەها رێگای پێدابووم کە ئەپارمانەکەی بەکار بهێنم بۆ ژیان حەوانەوە هەر چەندی پێویستم بێت.ئەندروو سمۆل Andrew Small کە بەڕاستی هاوڕێیە، لەگەڵم دەهات بۆ دێهاتە دوورەکان کە هەمیشە شتی

بۆ دەخوێندمەوە لە بابەتی جیاجیا. هەموو ڕەشنووسەکانم دەخوێندەوە و یارمەتیدەدام تا ماقوولی شتەکانم بخەمە روو.

دایک و باوکم کە هەمیشە پرۆژەی خۆیانیان وەلا دەنا تا یارمەتی من بدەن لە تازەترین گرفتەکانم. شەرمەزاریان کردم بە سەخاوەت و زیرەکیان. نموونەی ئەم جۆرە دایک و باوکە وادەکەن هەموو شتێک بێتەدی و دەبێت دان بەم راستییە بنێم. مریەمی خۆشکم و Miriam و پیرۆز یان فەیروزی مێردی Phiroze کە هەمیشەبە تەنگمەوە هاتوون و یارمەتی مەعنەویان کردم و رێگایان بۆ خۆش کردووم کە سوود لە کتێبخانەی زانکۆ وەرگرم و بە لێکۆڵینەوەکانی خۆیان هانیانداوم. بەڵام گابریلی خێزانم کە هەمیشە لە سەنگەری پێشەوە بووە، ئەم پرۆژەیەم (ئەم کتێبەم) پێشکەشە بە ئەو، ئەگەر تۆ نەبوای من رۆحم دەرووخا غەرقی گەردە لوول دەبووم، بەبێ خۆشەویستی تۆ ئاسمانەکەم دەرووخا ، بەبێ خۆشەویستی تۆ نەدەگەیشتم بە هیچ شوێنێک، ئەگەر تۆ نەبوای من بزر دەبووم.

مارک لیۆنارد...

پێشەکی:

ئازاد بوونی هزری و بیر و را بوونی چین کێشەیەکی گەورەیە بۆ مێژوو نووسە رۆژئاواییەکان. کتێبی پیرۆز هیچ شتێکی نەگوتووە سەبارەت بە چین. لە لای هیگل (Hegel)یش مێژووی جیهان لە چینی دوا کەوتوو و سەرەتای دەستپێدەکات تا دەگاتە لوتکەی پێشکەوتنی شارستانی ئەڵمانی. فۆکۆیاماش تەنها ئەمریکا لە شوێن ئەڵمانیا دادەنێت.بەڵام لە ناکاو رۆژئاواییەکان لە رۆژهەڵات چینیان دۆزییەوە، ئیمپراتۆریەتێکی زۆر گەورە، مێژوویەکی دوور و درێژ و رابردوویەکی پڕ لە سەروەریی و شکۆمەندی.جیهانێکی تازە بەدەر کەوت.

گان یانگ Gan Yang لە کتێبی :

The Grand Three Traition in The New Erq
The Integration of Three Traditions and the
Re-ewergence of the Chiness Civilaization

ئەو شتانەی کەلە سەردەمی ژیانی مندا روویانداوە و دوای مردنم لە بیر ناکرێن زۆر کەمن. تەنانەت ٩/١١ یان شەڕی عیراق کە ژیانمانی گۆڕی و چەندین گیانی بێ خەتا بوون بە قوربانی و کاریگەریان لەسەر هەڵبژاردنەکاندا هەبوو، ئەوانە هەمووی دەبن بە سەرنجی زۆر بچووك لە کتێبەکانی مێژوو، بەڵام بووژانەوە و هەڵسانەوەی چین جیاوازە. ئەوە گەورەترین چیرۆکی سەردەمی ژیانی ئێمەیە، ئاساوار و کاردانەوەکانیشی رەنگە بۆ چەندین نەوەی داهاتووش هەر هەبێت. هەر وەك دروستبوون و بووژانەوەی رۆم و ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و دەسەڵاتی بەریتانی و یەکێتی سۆڤیەت، ئەمە حکایەتێکە پڕ شتی سەرسوڕهێنەر. بۆ یەکەمین جار دوای نەمانی شەڕی سارد هێزێکی غەیرە رۆژئاوایی سەر هەڵدەدات بەشداری لە پاڵەوانیەتی جیهانی دەکات.چین هاتە ریزی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئەوروپا بۆ رێکخستنی جیهان و سیستەمی جیهانی.

پێوەرەکانی چین سحراوی و سەرسوڕهێنەرن. بۆ ئێمە تێگەیشتن لە ئامارە گرینگەکانیان زۆر سەختە. پێنج یەکی دانیشتوانی جیهانن، بە هاتنیان بۆ بازاڕی جیهانی هێزی کاری دووبارە دوو بەرابەر کردووە، ئەمڕۆ نیوەی جل و بەرگ و پێلاوی بەرهەم هێنراوی جیهان نیشانەی (Made in china) یان لەسەرە. چین لەهەموو ولآتانی تری جیهان زیاتر کۆمپیوتەر بەرهەم دەهێنێت.٤٠٪ چیمەنتۆی جیهان، ٤٠٪ خەڵۆزی بەردین، ٣٠٪ ئاسن و ١٢٪ ئاسنی جیهان بەکار دەهێنێت. چین وا ئاوێتە و تێکەڵ بە ئابووری جیهان بووە کە کاریگەری زۆری بەسەر ژیانی رۆژانەماندا هەیە. لە یەك کاتدا بۆتە هۆی دوو بەرابەر کردنی نرخی نەوتی جیهانی، و لە هەمان کاتیشدا بە نیوە کردنی نرخی کۆمپیوتەرەکانمان. ئابووریUSA بە هەرمێنی ماوەتەوە و کارگەکانی پێلاوی ئیتالیاش دابەزیوە.

خێرایی پێشکەوتنەکان زۆر سەرسووڕهێنەرن. ئەو تەلار سازییەی کە لە پڕ لە شاری شانگەهای روو دەدات بۆتە هۆی ئەوەی هەر دوو حەفتە جارێك نەخشەی شارەکە بگۆڕێت.هەموو ساڵێ جارێك شارێك بە ئەندازەی لەندەن لە دۆڵی رووباری پیرل دروستدەکرێت (Pearl Rivwr Delta) بۆ خۆ سازدان بۆ ئۆلۆمپیای ٢٠٠٨ ئەوەندە جادە و شەقامیان دروستکردووە تا چوار جار بە دەوری جیهاندا بسووڕێتەوە. چین تەنها لە ماوەی ٣٠ ساڵدا ٣٠٠ ملیۆن کەسی لە دێ هێناوەتە شار، ئەم پڕۆسەیە لە ئەوروپا ٢٠٠ ساڵی خایاند. ئەگەر ئەم پڕۆسەیە بەو خێراییە بەردەوام بێت...کە ئەگەرێکی گەورەیە... ئەوا رەنگە چین بەر لە ساڵی ٢٠٥٠ بە پێش ئەمریکا بکەوێت.

بەڵام بیرکردنەوە و باسکردن لە پێشکەوتنی خێرا و ژمارە خەیاڵەکانی وامان لێدەکات بیر لە پرسیارێکی قووڵتر نەکەینەوە ئەویش: ئایا بووژانەوەی چین جیهان دەگۆڕێت؟ ئێمە لەوە راهاتین کە چین کاریگەری لەسەر ئابووری جیهان هەیە، بەڵام ئایا ئەوە وا دەکات بیرکردنەوەشمان بە جۆرێکی تر رێکبخات سەبارەت بە سیاسەت و دەسەڵات؟ چین یەکەم وڵاتە دوای شەڕی سارد کە داهێنانی زۆر ژیرانە بکات و تێکەڵ

به جیهان بێت بۆ گۆڕینی به تیڕوانینێكی چینی بۆ دنیا. كێشه ناو خۆییه مەزن و زەبەلاحەكانی وایان كردووه كه بە دوای نموونەیەكی تر لە جیهانگیریدا بگەڕێن. Globalization.

ڕووبەری گەورەی چین وایكردووه كه ئەو نەتەوه و ئابووریانەی پەیوەندییان لە گەڵی هەیه هەر له ئەمریكا هەتا زمبابوێ به سیستەمەكانی خۆیاندا بچنەوه بۆ خۆ گونجاندن لەگەڵ بیرو بۆچوونه چینییەكان سەبارەت بە گەشەسەندنی ئابووری و چاكسازی سیاسی و سیستەمی جیهانی. چین لەمەو پاش به خۆی بیر دەكاتەوه، لەبەر سەركەوتنه ئابوورییەكانیشی خەڵك له هەر چوارلای جیهان گوێیان لێدەگرن و لاسایی نموونه سەركەوتووەكەشیان دەكەن.

چیرۆكی بووژاندنەوەی هزری و بیرمەندان (Intellectual) له وڵاتی چین كەمتر بایەخی پێدراوه و كەمتریش بە دۆكیومەنتكراوه، بە پێچەوانەی سەركەوتنه ئابوورییەكەیان. ئێمه بە بەردەوام و زۆر بە چڕوپڕی لێكۆڵینەوه دەكەین لەسەر باڵەكانی بیرمەندە ئەمریكییەكان، محافزكاره تازەكان Neo- Cons، واقعییه توندەكان، راستڕەوی ئایینی، بەڵام چەند كەس له ئێمه دەتوانێت ناوی چەند كەسێك له نووسەر و بیرمەندی چینی بژمێرێت زیاتر له پەنجەكانی یەك دەست؟ كێ دەزانێت خەونەكانیان چین بۆ وڵاتەكەیان و ئەو جیهانەی وا خەریكه دەیگۆڕن. ئەوروپییەكان و ئەمریكییەكان به تایبەت زۆر كەم ئامادەن بۆ وەڵامدانەوەی ئەم پرسیارانه. هەر لە سەردەمی هەڵمەتە تەبشیرییەكانی (Missionaries) فەرەنسی و بەریتانی بۆ رۆژهەڵات، رۆژئاواییەكان دەیانپرسی داخوا چیان له چین دەوێت و چۆن چین بگۆڕن بۆ قەبووڵكردنی جۆری ژیانی رۆژئاوایی. خەڵك به هەڵەداچووبوون، چونكه وایاندەزانی هەتا چین دەوڵەمەندتر بێت زیاتر ئاماده دەبێت بۆ ئەوەی وەك ئێمەیان لێبێت.

بوون به چینناس به هەڵكەوت:

چین له ساڵانی ١٩٩٠ دەستیكرد به هەڵكشان به لای ئێمه زۆر به خێرایی و زۆر به پەله بۆشایی نێوان چین و رۆژئاوا كەمتر دەبۆوه. زۆربەی هەره زۆری بازرگان و بزنسمانه رۆژئاواییەكان كه دەیانویست سوود لەم دەرفەتە وەرگرن تووشی زەرەرو زیانی زۆر گەوره هاتن. بەڵام دێته یادم له دەوروبەری كۆتایی سەدەی رابردوودا بۆ ماوەیەك كەس له شارەزایان باسی چینی نەدەكرد، هەر دوابەدوای ئەم ماوەیەش زۆر به كتوپڕی گشت لایەك هەر لە بیرمەندەكانی سیاسەتی دەرەوە لە لەندەنەوه تا خەڵكانی تریش هەر چوار لای دونیا باسیان لە پەرەسەندن و گەشەسەندنی چین و قەبارەو پێوەری چینی دەكرد.

چین راوبۆچوونی خۆی هەبوو سەبارەت: به پێشكەوتن و گەشەسەندنی ئەفەریقا، چاكسازی له سیستەمی كاری نەتەوه یەكگرتووەكان، ئاخاوتنەكانی بازرگانی جیهانی دۆحه، پرۆگرامی ئەتۆمی ئێران، جینۆساید له دارفۆر و نزمی نەوت له فەنزوێلا. چین تەنها ئەو دەوڵەته گەوره نەما كه بڕیار بدەین پەیوەندی دیپلوماتی لەگەڵ ببەستین و بازرگانی لەگەڵ بكەین، بەڵكو وا خەریكه دەبێته بەشێك له كەل و پەلی ناو ماڵی سیاسەتی نێودەوڵەتی، فاكتەرێكی جیهانی كه ناچارین كێبركێی لەگەڵ بكەین.لە رووی كاریگەری سیاسیش چین چیتر وەك وڵاته گەوره تازه پێگەیشتوان نەما وەك هندستان یان بەڕازیل. وا خەریكه دەگۆڕێت بۆ شتێكی تازه ئەمریكاییەكی بچووك. من له ناكاو بۆم دەركەوت بەبێ تێگەیشتنی چین ئەستەمه سیاسەتی جیهانی تێبگەین.

هەرگیز یەكەمین سەردانم بۆ ئەكادیمیای چینی بۆ زانسته كۆمەڵایەتییەكان لە بەیجین (CASS) له یاد ناچێت. له لایەن وەنگ لوۆلن Wang Luolin ی جێگری سەرۆكی ئەكادیمیا و (باپیری وەنگ كتێبی سەرمایەی كارل ماركسی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی چینی). هوانگ پنگ (Huang Ping) (كۆنه پاسەوانی سوور و جێگری سەر نووسەری گۆڤاری هزری دووشوو Dushu). پێشوازیم لێكرا. من لەسەر

کورسییەکی زۆر گەورە دانیشتبووم کە تایبەت بوو بە میوانی شەرەف، بە جۆرێك دانرابوو بە هاوتەریبی دیوار بۆ پاراستنی زیاتری میوانەکانیان. دەستی نەکرد بە خۆناساندن بە دەم چا خواردنەوە، من دەستمپێکرد، سەنتەری سیاسەتی دەرەکی تەمەنی چوار ساڵە، دەوروبەری ٢٠ کارمەندمان هەیە، ساڵانە ٢٥ راپۆرت بڵاودەکەینەوە و ٥٠ کۆڕ و سیمینار دەبەستین. وەنگ لوۆلن زۆر بەڕێزەوە سەری دەهەژاند نیشانی گوێگرتنە بەر لە قسەکردن خەندەیەکی کرد و دەستیکرد بە باسکردنی ژمارە کوشندەکانی: CASS بەرزترین رێکخراوی لێکۆڵینەوەی ئەکادیمییە لە بوارەکانی فەلسەفە و زانستە کۆمەڵایەتییەکان، پەنجا سەنتەری لێکۆڵینەوەمان هەیە کە ٢٦٠ بابەتی سەرەکی و ناسەرەکی دادەپۆشن و ٤٠٠٠ لێکۆڵەرمان هەیە، کاتێ ئەو قسەیدەکرد من هەستمدەکرد وا خەریکە لەناو کورسییە گەورەکەدا ون دەبم و دەتاوێمەوە، هەموو بیرمەندەکانی بەریتانیا چەند سەد کەسێکن، هەموو ئەوروپاش لە هەزار کەمترە، تەنانەت خودی ئەمریکاش ١٠/٠٠٠ بیرمەندی نییە. بەڵام لە چین تەنها یەك دەزگا، کە رەنگە دەرزەنێکیان هەبێت.

لەم دەزگایانە،بەیجین بە تەنها ٤٠٠٠ لێکۆڵەر و بیرمەندی هەیە (Think Tanks). من دواتر بۆم دەرکەوت کە خەڵکانێك هەن لە CASS وای بۆدەچن کە ئەوانە هەموویان بیرمەند نەبن و شایانی ئەم پۆستە نەبن، بەڵام سەرەڕای ئەمەش ژمارەکە هەر ترسناکە و بە راستی منیان ترساند.

وەنگ لوۆلن ستراتیژیەتێکی زۆر کۆن ناسراوی بەکار هێنا کە لە بنەڕەتدا دانراوە بۆ حەپەساندن و سەر لێشێواندنی ئەندامێکی تازەی بیانی بۆ ناو رێکخراوەکەی.بۆ ماوەی چەند کاتژمێرك زۆر بە رێزەوە خەریکی گفتوگۆی گشتی بووین بەبێ ئەوەی راستەوخۆ لەسەر هیچ مەسەلەیەکی تایبەت بوەستین. لە گفتوگۆ کردنەکەمان وەنگ زۆر بە دوورو درێژی جۆرێك لە غەزەل، هەروەها رێوڕەسمی حەجکردن ئاسا دەی لاواندەوە باسەکەمان بێ ناوەڕۆك و بە هیچ لایەکیشدا نەدەچوو، دیسانەوە ئەمەیش رێگایەکی کۆنی چینییە بۆ پووچەڵکردنەوەی ستراتیژیەتی دانووسانی رۆژئاوایی

داڕێژراوە و پیادە کراوە بۆ ئەوەی وا لە بیانییەکان بکەن بە مەرج و رێگای چینی کار بکەن، هەروەها لە جیاتی بۆندی راستەوخۆ (contractual obligations) تۆڕێك لە پەیوەندی لەسەر بنەمای پەیوەندی تاکە کەسی دروستبکەن، من لەسەرەتای سەفەرەکەمدا هیوادار بووم کە بە خێرایی وڵاتی چینم پێ بناسێنن و هەندێ شت فێربم و بچمەوە ماڵ، بەڵام دوای ئەم چەند حەفتەیەی کە خەریکی چا خواردنەوە و گفتوگۆ و دیدار و کۆبوونەوە زۆرەکان و راگۆڕینەوە بووم بۆم دەرکەوت کەوا بە ئاسانی نەجاتم نابێت و لێرە چەقیم.

من بەڕاستی شاگەشکە بووم بەو جیهانە شاردراوەی بیرمەند و لێکۆڵەرەوەکان و ئەو هەموو جموجۆڵە زۆرەیان کە لە دایکبوونی بیرۆکەی گەورەیان لێدەکەوتەوە. زوو بۆم دەرکەوت زیاتر لە چەند سەفەرێکم پێویستە بۆ بەیجین و شەنگەهای بۆ تێگەیشتنی ئەندازەی ویست خەونەکانی بیرمەندان و لێکۆڵەرەوەکانی ناو چین. هەر بۆیەش بڕیارمدا کە لە چەند ساڵی داهاتوودا ماوەیەکی باش لە چینم تەرخانکەم بۆ فێربوون و تێگەیشتنی پێشکەوتنە بنەڕەتییەکانی چین، هەروەها دەستبکەم بە دۆکیومەنتکردنی ئەم مێژووە زیندووەی کە لەبەر دەممدا کرایەوە. من بە هەڵکەوت بووم بە چیناس (Sinologist) و ئەوەندەی هاتوچۆی بەیجینم دەکرد وام هەستدەکرد کە لە ماڵی دووەمم. دوابەدوای هەر سەفەرێکیش هەستمدەکرد زیاتر تێوە دەئاڵێم و پێوە دەنووسێم. دۆستایەتیم لەگەڵ زۆر بیرمەند دروستکرد و چاودێری بیرۆکەکانیانم دەکرد و لەبەر چاوی من گۆڕانیان بەسەر دادەهات و پێشدەکەوتن بە هاو تەریبی لەگەڵ پێشکەوتنە خێراکانی چین. بە چاوی خۆم بینیم کە چۆن بیرۆکەی رۆژئاواییان دەهێنا بە قالبێکی چینی دووبارە دایاندەڕشتەوە تا لەگەڵ تێڕوانینی چینی بۆ جیهان بگونجێت و تا تێکەڵ بن بە بزاڤی بیرمەندی جیهانی کە یەکەمین جار چین لە سەدەی نۆزدەدا هاتە ریزی بیرمەندانی رۆژئاوا.

چین خاڵی دەسپێك:

کۆنە کۆشکی هاوینە لە بەیگین بە قەد شارێك گەورەیە، هەر کەسێك بیبینێت دەڵێت زۆر لە ئەهرامەکان گرنگترە. زۆر چاکتر دروستکراوە لە پەرستگای پارسنونی خوداوەندی گریکەکان (Parthenon) زۆر جوانترو پێشکەوتووتر لە نۆتەردام (Notre Dame). ڤکتۆر هوگۆش ئەو پیاوەی وشەی لێنەدەبڕا، تووشی کێشە دەهات لە وەسفکردنی جوانی ئەم کۆشکە: خەونێك پێکبهێنە یان ببینە بە کۆشکێکی زۆر جوان کە دروستکرابێت لە مەرمەڕ و بەردی گرانبەهای سەوزو برۆنز، نەخش و نیگاری چینی و داپۆشراو بە بەردی گرانبەهای جۆراوجۆر، دیسانەوە داپۆشراو بە حەریر، ئێرەیان جێگای خەڵوەتە، ئێرەش جێگای ژنان (Harem) کە بە زێڕ داپۆشراوە رەنگەکانی زۆر جوان بن، ئەندازیارەکانیشت با شاعیر بن تا هەزار و یەك خەونی هەزار و یەك شەوت بۆ بهۆننەوە. باخچە و دەست شۆر و نافوورەی زۆر جوان کە گۆمەکانی پڕ بن لە ئاو و کەف. قاز و قورینگ و تەیری ئاوی، تاووس هی ترو هی تر. بە چەند وشەیەك هیندەی بڵێی شوێنێکی ئەفسووناوییە، زۆر فراوانتر لە فەنتازیای مرۆڤ. ئێرەیە، بەڵێ ئێرەیە کۆشکی هاوینە و پەرستگاکەی.

ئەو کۆشکە مەزنە ١٥٠ساڵ پێچوو تا تەواو بوو، بەڵام لە ساڵی ١٨٦٠ کەوتە ژێر دەسەڵات و پۆستاڵی هەردوو لەشکری بەریتانی و فەرەنسی. ئەوەی ئەمڕۆ ماوەتەوە بریتییە لە چەند بەشێك و پارچەیەکی پەرت و لەت و پەتی لە یەکدابڕاو کە مەزنی و گرنگی ئەم کۆشکە مەزنە نیشانبدات. بەڵام سەرەڕای ئەوەش حکومەتە یەك لە دوای یەکەکانی چین زۆر بە چاکی و پاشماوەی کۆشکی هاوینەیان پاراستووە. گرنگی رۆحی ئەم پاشماوەیە وەك گرنگی پاشماوەی گراوند زیرۆیە (پاشماوەی هێرشی تیرۆریستی سەر سەنتەری بازرگانی جیهانی نیویۆرك) لە شاری نیویۆرك. کاریگەریەکی یەکجار بە هێزی هەیە لە سەروەری چینییەکان کە بوو بە سومبلێکی نیشتمانی هەرە مەزن، کاریگەری لە هەموو خانووبەرە و ئەپارتمانەکان و باڵەخانەکانی تر زیاترە کە لە چین هەیە.

یادوارەی کۆشکی هاوینە یوانمنگیان (Yuanming yuan) هەروەك لای چینییەکان ناسراوە وەك برینێکی ئاوڵەیە و کراوەیە هەر کاتێك پێویست بکات هاوڵاتیانی چین بەرەوتێك بجوولێنن خۆیی پێدا دەکەن بۆ جووڵاندنیان یانیش بۆ وەبیر هێنانەوەی خەڵك کە چۆن پارتی کۆمۆنیست توانی چین بپارێزێت لە دۆڕاندنێکی تر. یوانمگیان بووە نیشانەی سەدەیەك لە شەرمەزاری دوای شکستی چین لە شەڕەکانی (ئۆپیوم) (Opium) لە ١٨٤٠ تا دەگا بە دۆڕاندنی تایوان و داگیر کردنە یەك لە دوای یەکەکانی ژاپۆن و شەڕی ناوخۆ تا دەگا بە شۆڕشی کۆمۆنیستی. هەندێ لە بیرمەندان پێیان وایە پاشماوەکانی یوانمگیان هەروەها چیرۆکی چین تازە دەگێڕێتەوە.

چیرۆکەکە باس لەو زەرەر و زیانانە ناکات کە هێزە داگیرکەرەکان لە چینیان وەشاند، بەڵکو باس لەو ماڵ وێرانی و کاولکارییە دەکات کە چینییەکان بەسەر خۆیاندا هێنایە باوەش کردنەوە بۆ بیر و باوەڕ و فەلسەفە و ئایدۆلۆژیای بیانی کە بە هەڵە بەسەر خۆیانیان سەپاند و جێ بە جێیان کرد.زهانگ گوانگتیان لە هاوینی ٢٠٠٦ شانۆگەریەکی پێشکەشکرد لە نووسین و دەرهێنانی خۆی بوو لە ژێر ناونیشانی کۆشکی هاوینە یوانمگیان کەباس لەو ماوەیە دەکات کە چۆن خەڵك ون بوو بوون لە نێوان فەلسەفە یەك لە دوای یەك هاوردەکان، زهانگ گونگتیان لە شانۆگەریەکەی پرسیارێك رووبەڕووی هاوڵاتیانی دەکاتەوە: بەڕاستی کێ یوانمگیانی تێکدا؟ کەم بەرپرسیار دەیەوێت گلەیی کاولکردنی کۆشکی هاوینە تەنها نەخرێتە پاڵ داگیرکەران. لە شانۆگەریەکە نیشانیدەدات کە چۆن چینییەکان خۆیان بەشداریان کرد لە بەوێرانکردن و بە تالان بردنی ئەم سومبلە نیشتمانییە کە هێمای خەونە بەرزەکانیان بوو. چیرۆکەکە لە ساڵی ١٨٦٠ دەستپێدەکات کە کۆمەڵێك جوتیار و هەژار لەو ناوە راوەستاون گلەیی لەوە دەکەن کە چۆن ئیمپراتۆری چین ئەوانی پشتگوێ خستووە و بە هیچ جۆرێك بیر لە خەڵکی ئاسایی ناکاتەوە، کاتێکیش کە سەربازێکی بەریتانی لەسەر شانۆ دەردەکەوێت جوتیارەکان هانیدەدەن تا هێرش بکاتە سەر کۆشکی هاوینە بۆ ئەوەی ئەوانیش پاشماوەکەی تالان بکەن. هەر هەمان

سێ ئەکتەر لە دیمەنێکی تردا دەبن بە قوتابییە ئایدالیستەکانی بزاڤی چواری ئایاری زانست و دیموکراسی ساڵی ١٩١٩ کە هێرش دەکەنە سەر دەرەبەگەکان بۆ نیشاندانی پابەند بوونیان بە نوێخوازی رۆژئاوایی. لە پەردەیەکی تردا دەبن بە پاسەوانە سوورەکانی شۆڕشی کەلتووری کە پاشماوەی کۆشکی هاوینە یوانمنگیان وەك عەمبار بەکار دەهێنن بۆ عەمبار کردنی برنجی چەڵتوکدار بۆ نیشاندان و دەربڕینی حەماسی شۆڕشگێڕی. لە دیمەنێکی تریشی ئەکتەرەکان دەبن بە بیرۆکراتەکانی ساڵانی ١٩٨٠ کە پاشماوەی کۆشکی هاوینە دەکەن بە شاری یاری بۆ پڕکردنی گیرفانەکانیان. لە دوای ئەو دیمەنەشدا هەر هەمان ئەکتەر دەبن بە بەرپرسەکانی ئەمڕۆ کە گۆمەکانی کۆشکی هاوینە بە نایلۆن دادەپۆشن بۆ پاشەکەوتکردنی ئاو بە جۆرێکی هێندە زەق کە رەخنەگرێکی زۆر گەورەیە لە تاکە هەوڵی رەسمی و گشتی ولات کە خەڵك بەشداریان تێدا کرد سەبارەت بە پاراستنی ژینگە. بەشی دووەمی شانۆگەریەکەی زهانگ گوانمگتیان خستنە روویەکی زۆر زەقی ئەو گرفتانەیە کە چین رووبەڕوویان بۆتەوە لە دەرئەنجامی باوەش کردنەوە و لە ئامێز گرتنی بازاڕی ئازاد هەر لە پیسبوونی ژینگە، گەندەڵی بەرپرسان، گەورە بوونی یان زیاد بوونی جیاوازی و کەلێنی گەورەی نێوان هەژار و دەوڵەمەند، خراپی باری تونێلەکان (Mines). شانۆ گەریەکە هانی جەماوەر دەدات تا دان بە هەڵەی خۆیاندا بنێن لە جیاتی ئەوەی هەموو خەتاکە بخەنە سەر داگیرکەران. نامەی شانۆ نامە نووس کە بریتییە لە کردنەوەی دەزگای چینی بەسەر جیهان، نەك داخستنی بە بیانووی خۆ پاراستن، و هانیشیاندەدات رێگای تایبەتی خۆیان بدۆزنەوە بۆ داهاتوو، نەك لە ئامێز گرتنی کەل و پەل و بیر و باوەڕی بیانی بە کوێرانە. لە لایەکی تریش هاوڵاتیانی هاندەدات تا خۆساز و ئامادەکەن بۆ پرسیارێکی دراماتیکی: دەبێت چین چی بکات تا کۆنترۆڵی بەسەر ئایندەی خۆیدا هەبێت؟

لە ژێر سێبەری جیهانگیریدا:

ژمارەیەکی زۆر لە دەزگا بیرمەندەکانی چین کە روویان لە زیاد بووندایە بڕوایان وایە کە ولاتەکەیان لە سەرلێشێواوی شۆڕشی کەلتووری نەجاتیان بوو و توانیان خۆیان رزگار بکەن لە سێبەری ماویزم بەلام کەوتنە ژێر کاریگەری فەلسەفەیەکی توندڕەوتر: حەپەسان و کەوتنە ژێر کاریگەری ولاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا تا رادەی پەرستن. گلەیی ئەوە دەکەن و دەڵێن: کاتێك دینگ زیاو پینگ Deng Xiao Ping دەرگای چینی بە رووی جیهاندا کردەوە ئەوا ئەمریکا بازاڕەکانیانی پڕ کرد جگە لە داڕشتن و دانانی بنەماو فەلسەفەی بازاڕی ئازاد و بنەماکانی گەشەسەندنی ئابووری. داخوازییەکانی بۆ دیموکراسی بوون بە بنەما بۆ چاکسازی سیاسی. سیاسەتە دەرەکییەکانیشی (USA) دەستنیشاندەکرد چ قەبووڵ دەکرێت و چ قەبووڵ ناکرێت لەسەر شانۆیی جیهانی.USA رۆڵی خوداوەندێکی زۆر مەزنی وەرگرت کە کەش و هەوای دنیا رەنگدانەوەی حەز و ئارەزووەکانی ئەو دەبێت. هەر بە هەمان شێوەش هەژار و جوتیارە چینییەکان کە لە رابردوودا دەژیان لە ژێر ترسێکی بەردەوامی تۆڵەی پیرۆزی خوداوەندا دەژیان، گەورەترین خەون و ئارەزووشیان بریتیبوو لە خۆپاراستن لەم تۆڵە و سزا پیرۆزە، سیاسەتێکی دەرەکیان پیادە کرد تا ژێری خۆیانی لەپەنا بشارنەوە، زۆر بە خۆنەویستی و دوور لە خۆ بەزل زانین مامەڵەیان لەگەڵ کێشەکان دەکرد، لە هەمان کاتیشدا قوربانی زۆریان دەدا بۆ رازی کردنی USA هەروەك لە کێشەی کۆریای باکوور و سوودان.

بە خۆشی بێت یان ناخۆشی لە ساڵانی ١٩٨٠ و ١٩٩٠ دا تازەگەری Modernization بە واتای بە ئەمریکایی بوونی دەبەخشی، بەلانی کەم بە رووکەشیش بێت.

چینی کۆمۆنیست پێستە سوورەکەی داماڵی و یەکێکی تری زۆر تازەی پۆشت لە ژێر دروشمی خەرجکردنی زۆر (Mass Consuwerism). هەر بۆیەش ستاربۆکس Starbucks (قاوەخانە) توانی کەلێن لە دیواری مەزندا دروستبکات و خۆی

بخزێنێته بازاڕەکانی چین و خۆی وەك میوانێکی ڕۆح سووك نیشانبدات، هێماو نیشانەکانی ماکدۆنالدزو KFC (خواردنگەی خێرا) بە هەمان شێوە چینیان داگیر کرد. مێرمنداڵەکانیش زۆر زوو فێری جنێودان بوون بە شێوەی هۆلیودی. یوکیپینگ Yu Keping ی زانای زانستە سیاسییەکان دەڵێت: واقعی بە، بۆ ئەو نەوەیەی کە لە سەردەمی چاکسازی پێگەیشتن، هەموو شتێکی ئەمەریکیان لا گرنگە و گەرەکە، هەر لە خەڵکی ئەمەریکی ، دەزگاکانیان، ئابووریان، وڵات و کەلتوور و هی تریش، تەنانەت بە لای ئەوانە (مانگ) کەی ئەمریکا لە هی چین خڕترە.

لە ئاستێکی قوولتریشدا چین ناچار کرا کە خۆی بگونجێنێ لەگەڵ ئەو جیهانە و جیهانگیرییەی کە بە سەرمایە و هێزی سەربازی ئەمەریکی دروستکراوە.

لە سەردەمی جیهانی پانی (Flat World)ی ڕۆژنامەنووس تۆماس فریدمان دەوڵەتە نەتەوەییەکان دەسەلات بەسەر چارەنووسی خۆیان لە دەستدەدەن و دەخرێنە دەرەوەی بازنەی بواری ئابووری لە ژێر فشاری فرۆشتنەوەی موڵك و سامانی دەوڵەت بە کەرتی تایبەت (Privatization)، دەرەوەی بواری سیاسی لە ژێر کاریگەری شەپۆلی سێیەمی دیموکراسی و کاریگەری سەرمایەی بێ دەوڵەت و بازرگانی و تیرۆرزم. زۆر لە بیرمەندە چینییەکان مەترسی ئەوەیان لێنیشتووە کە بە لە ئامێز گرتنی قازانجەکانی جیهانگیری ڕەنگە چین دووچاری مەترسی پانبونەوە بێت لە ژێر کاریگەری ئایدۆلۆژیای سیاسی ئەمەریکی.

وانگ خیاو دۆنگ (Wang Xiaodong) کە یەکێکە لە نەتەوە پەرەستە تازەکانی چینی دەڵێت لە ئامێز گرتنی بیرو باوەڕی ئەمەریکی دەگەڕێتەوە بۆ هۆی رق لەخۆ بوونەوەی‌چینییەکان (Self-hatred)، و دەڵێت ۆر لە بیرمەندەکانی بەیگین لە ساڵانی هەشتاکاندا ١٩٨٠ چینییەکانیان بە نەتەوەیەکی کەم و ژێر دەست خاوەن مێژوویەکی کەم و بێ بایەخ دەبینێ، بە بڕوای من ئەوە هیچ جیاوازییەك لە بیرو بۆ چوونی هتلەری ڕاست نییە (Racism). تاکە جیاوازی تەنها ئەوەیە کە بیرمەندەکانی ئەو رقەیان ئاراستەی خۆیان کردبوو، هەر بۆیەش من ناوم ناوە

ڕەیسیزمی پێچەوانە (Reverse Racism). هەر چەندە ئەم ڕایەم وانگ خیاودۆنگ ڕەنگە زۆر توندڕەوی پێوە دیارە و بە هەڵە بەکار هاتووە بە گوێرەی ڕای زۆربەی چینی و ڕۆژئاواییەکانیش، بەڵام ئەوە نیشانەی ئەوبارە ئاڵۆزەیە کە بیرمەندان تووشی هاتوون لە هەستکردن نا ئارامی و رووخاون یانیش بەر لە رووخان و داڕمان، هەر ئەوەش وای کردووە کە لە ئایدۆلۆژیایەکی توند بازدەن بۆ یەکێکی توندتر.

ئازاد بوون:

پرۆفیسۆر سوی زهییان (Cui Zhyusn) کە لە زانکۆی تسنگهوە (Tsinghua) مامۆستایە کاتێك مامۆستا بوو لە ئینستیتۆی تەکنەلۆژی ماسۆشیس لە ساڵی ١٩٩٣ وتارێکی بڵاوکردەووە لە ژێر ناونیشانی ئازادی بیرکردنەوە (Liberation Thought) کە تیایدا باسدەکات و دەڵێت: دوای ئەوە خۆمان لە بیری ئەرتۆدۆکس (Orthodox) مارکسی ئازاد کرد، ئەوا پێویستە بیرمەندە چینییەکان بەهەمان شێوە خۆیان نەجاتبدەن لە سەرسووڕمان و پیادە کردن و لاسایی کردنەوەی کوێرانەی سەرمایەداری ڕۆژئاوایی. ئامانجی وتارەکەیشی بریتیبوو لە شکاندنی ئەو ڕێسایەی کە چینییەکان پیادەی دەکەن لەوەی هەر نەوەیەك بڕواو متمانە بە بیر و بۆچوونی جیاجیاو هەر یەکەیان باوەش بۆ بیر و بۆچوونی هاوردە دەکەنەوە، لە بڕی ئەوەش هانی چینییەکان دەدات کە خۆیان بۆ خۆیان بیربکەنەوە نەك تەسلیمی ئەو ڕایە بن کە دەڵێت هیچ ئەلتەرنەتیڤێك نییە بۆ لیبراڵی تازە و ئەجندەکانیان- بەرنامەکانیان (New- Liberal). هەروەها هانیان دەدات کە بە دوای هەموو سەرچاوەکاندا بگەڕێن بۆ دۆزینەوەی ڕێگای تازە- کە ناوی دەنێت ئەلتەرناتیڤی تازەگەری (Alternative Modernity).

سەرەتا کەس گوێی لە بانگەوازەکەی نەگرت. ئەوسا چین هێشتا ئاسەواری قەسابخانەکەی تیانە چین- Tiananmen پێوە دیار بوو دیمەنەکانی هێشتا هەر زیندوو بوون. زۆربەی بیرمەندان تۆقابوون لە کاردانەوە توندەکەی حکومەت دژ بە

خۆپیشاندەران. بیرمەندانیش یان لە دەزگایەکی حیزبی- دەوڵەتی کاریاندەکرد یانیش لە تاراوگە دەژیان، لە هەمان کاتیشدا سەرکردەکانی حیزب دووبارە دەستیان کردووە بە ریفۆرم یانیش چاکسازی ئابووری. بەشەکەی تری نوخبەش خەریکی دەوڵەمەند بوون و پارە کۆکردنەوە بوون. بەڵام ئەمڕۆ بیر و بۆچوونەکانی سوی زهییان کاریگەری خۆیان هەیە لەبەر ئەوەی گەشەسەندنی ئابووری چینی بووە هۆی پەیدا بوونی بڕوا بەخۆ بوون.تەنانەت نەتەوە پەرستێکی وەك (وانگ خیاودونگ) یش دان بەو گەشەسەندنە دادەنێت و لە یەکێك لە دیدارەکان گوتی: لەساڵانی ١٩٨٠ دا یەکەم سەفەرم بۆ دەرەوەی چین کرد، بۆ سنگاپوور... لە وێ تووشی حەپەسان هاتم بە پێشکەوتنی تەکنەلۆژی ئەم وڵاتە. شارەکانیان و جموجۆڵی ژیانیان... ئەوسا خەونمان بەوە دەبینی داخوا دەکرێت ئێمەش بە پەنجا ساڵ شتێکی وامان هەبێت، ئەو کات زۆر بێ ئومێد بووم بەڵام رۆژگار سەلماندی کە هەڵە بووین، ئەم خەونە تەنها دوای بیست وپێنج ساڵ هاتەدی.

بەڵام پار کە چووم بۆ سەنگاپوور بۆم دەرکەوت کە بە هیچ شێوەیەك ناکرێ بەراوردی سەنگاپوور بکەین بە شینزهین Shenzhen و دالیان Dalianو شانگەهای و بەیگین، چونکە ئەو شارانەی یەکجار زۆر لە پێشترن. ئەو پێشکەوتنە خەیاڵییەی کە ئابووری چین بە خۆیەوە بینی متمانەیەکی زۆر بە هێزی لای خەڵك دروستکردووە، بۆتە هۆی ئەوەی هەندێ بیرمەندی چین پشت بەستن بە گەشەسەندن و پێشکەوتنە مەزنەکانیان پرسیاری ئەوە بکەن: ئایا ئەو وعدانەی لە ژێر سێبەری ئایدولۆژیای ساڵەکانی ١٩٨٠ و ١٩٩٠دا بوون هاتوونە ئەوێ. بانگەوازەکانی دینگ خیاو پینگ بۆ گەشەسەندنی ئابووری، کەوتە بەر هێرشی ئەوانەی داوای یەکسانی دەکەن، هەروەها کار بۆ پاراستنی ژینگە دەکەن. لە مەملەکەتی چاکسازی سیاسیدا هەندێك بیرمەند کە ژمارەکانیان روو لە زیاد بووندایە پرسیار دەکەن ئایا دیموکراسیەتی لیبراڵی نموونەیەکی چاکە بۆ ئایندەی چین؟ ئایا دەکرێت دەوڵەتی نەتەوەیی پشتگوێ و فەرامۆش بکرێت لە پێناو هێزی بێ دەوڵەتی جیهانگیری.

Stateless Forcesaf Gbbalization

وادیارە ئەو ئازادییەی سوی زهییوان داوایدەکرد خەریکە بە ئەنجامدەگات. هەر بە شێوازی ئەوروپییەکانی سەردەمی رووناکی رۆشنبیری بڵاویانکردنەوە خودا مردووە، کە بووە هۆی ئەوەی دونیایەك دروستکەن لە تێڕوانین و دیدی مرۆڤەوە. ئەمڕۆش بیرمەندە چینییەکان بەهەمان شێوە ئازادبوونی خۆیان رادەگەیەنن لەهەر مۆدیل و نموونەیەکی بیانی، لەمەولا تەنها بە خۆیان پلانی داهاتووی خۆیان دادەڕێژن و تەنهاو تەنها بە مەرجی چینی. گان یانگ کە پسپۆڕێکی زانستە سیاسییەکانە دەڵێت دەبێت بە پشت بەستن بە مێژووی تاقیکردنەوەکانی چینی رێگای تازە بدۆزینەوە لە جیاتی هێنانی بیرو باوەڕی بیانی.

ئەمڕۆ لە چین سێ رێسا هەیە کە بە زەقی هەستیان پێدەکرێت، یەکێکیان لە ماوەی بیست و هەشت ساڵی رابردوو دروستبوو کە بازاڕ خاڵی قورساییە تیادا و لەگەڵ ئازادی و مافەکان.

دووهەمیشیان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ماوتسی تۆنگ کە گرنگترین خاسیەتی بریتییە لە خەباتکردن بۆ دادپەروەری و یەکسانی، سێهەم رێساش کە هەزاران ساڵە لە شارستانیەتی چینی کە پێدەگوترێت ریسای کەلتووری کۆنفۆشی (Confucian Culture).

لە رابردوودا هەندێك جار وا هەڵسوکەوتمان دەکرد وەك ئەوەی ئەم سێ ریسایانە دژ بەیەك بن. بەڵام لە راستیدا وا نین.

ئەوە یەکەم جار نییە چینییەکان بلیمەتی بیانی تێکەڵ بکەن و بە بەرگی نیشتمانی داپۆشن. چاکساز خوازە کۆنفۆشییەکانی سەدەی نۆزدەهەم خەباتێکی زۆریان کرد تا بوون بە بەربەست لەبەر دەم داگیرکەران بۆ پاراستنی رووی چین لە رێگای بەکار هێنانی مەعریفەتی وەزیفی (Functional Knowledge) کە خۆیان ناویان ناوە یۆنگ (Youg) بۆ پاراستنی ناوەڕۆکی رۆح-تای (Ti). (دینگ خیاوپینگ)یش چاکسازییە بازاڕییەکانی Market Reforms خۆی لە ژێر دروشمی

(سۆسیالزم بە خاسیەتی چینی) ئەنجامدا. بەڵام لەو کاتەی نەوەکانی پێشتر چاکسازیان لە ژێر فشاری بێتوانایی و لە پەل و پۆ کەوتن ئەنجامدەدا، ئەوا چاکساز خوازانی ئەمڕۆ لەو پەڕی هێزەوە چاکسازییەکان بە ئەنجامدەگەیەنن، لە هەمووشی گرنگتر ئەوەیە کە گفتوگۆ و دەمەتەقێیەکان هەرتەنها لە نێو هۆڵە داخراوەکانی دەسەلاتداران ئەنجامنادرێن، بەڵکو بیرمەندان ئەم دەنگانەیان زۆر زیاتر بڵاو کردۆتەوە.

بیرمەند وەك پاشا:

ئەم کتێبە باس لە گەشەسەندنی تێڕوانینی چینە بۆ جیهان. ئەوە نیشاندەدات کە چۆن هەوڵی چین بۆ وەدەستهێنانی ئۆتۆنۆمی هزری دەبێتە بناغەی جۆرێکی تازە لە جیهانگیری. ئەمەش دوابەدوای ئەو هەولانە دێت کە بیرمەندە چینییەکان دایان بۆ ئاشتکردنەوە و لێکتر نزیك کردنەوەی ئامانجە دژ بەیەکەکان. گەڕانە بە دوای دۆزینەوەی بازاڕی تازە، لەو کاتەی هەوڵدەدەن بۆ خۆپاراستن گەردەلوول و کاولکاری ئازادکردنی سیستەمی سیاسی و ئابووری چینی، ئەمەش ئەوە نیشاندەدات کە چۆن چین رووبەڕووی جیهانە پانەکەی جیهانگیری ئەمریکا دەبێتەوە لە رێگای ئەو جیهانەی کە لە داهێنانی خۆیانە... جیهانی دیوار دراوی چینی. لە ژێر کاریگەری ئەو گفتوگۆیانەی کە لەگەڵ زیاتر لە ٢٠٠ بیرمەند و بەرپرسی چینی ئەنجامداون و پتر لە سێ ساڵ لێکۆڵینەوە. ئەم کتێبە هەولێکە بۆ نیشاندانی ئازاد بوونی بەم دواییەی بیرمەندانی چینی لە ژێر کاریگەری بیر و باوەڕی رۆژئاوایی ئابووری، سیاسی و هێزی جیهانی. هەروەها تیشك دەخاتە سەر ئەوەی کە چۆن بیرکردنەوەیەکی تازەی بەیگین رەنگە ببێتە هۆی گۆڕینی سیستەمی جیهانی و لەوەش زیاتر رەنگە ببێتە هۆی گۆڕینی رۆژئاواش.

من لەم کتێبەدا نامەوێت ناوەڕۆکی سەرجەم ئەم بیرو رایانە بخەمە روو کە ١٠٤ ملیار چینی بڕوایان پێ هەیە، یانیش بیر و باوەڕی هەموو بیرمەندانی چینی

باسبکەم، کە زۆربەیان بە هەڕەشەی بەند کردن بێ دەنگ کراون یانیش لە تاراوگە دەژین. ئەو هزرڤان و بیرمەندانەی لێرە باسکراون ئەوانەن لە چین دەژین- خۆیان ئەم جۆرە ژیانەیان هەڵبژاردووە، خۆیان راهێناوە بە جۆرێك کە بگونجێن لەگەڵ ژان و ئازارەکانی ژانی فشاری رژێم.لە کاتی توندی و ژانەکاندا بێ دەنگ دەبن و لە کاتی خاویشدا فشار دەکەن و داوای گۆڕانکاری دەکەن لە ناو سیستەم.هەندێك جاریش تووشی گرفتی گەورە هاتوون لەگەڵ سانسۆرەکانی دەوڵەت. لەو ساڵانەی کە خەریکی نووسینی ئەم کتێبە بووم هەندێك لە پاڵەوانەکانی ئەم کتێبە لە کارە گرنگەکانیان لادراون جا چ لە دەزگای بیرمەندان بێت یان لێکۆڵەرەوە بێت یانیش رۆژنامەنووس ئەو جگە لەوەی بیرو باوەڕەکانیانی زیاتر و زیاتر لە لایەن حکومەتەوە پێشوازیان لێدەکرێت. سەرەڕای ئەو فشارە زۆرەی کە سانسۆر دەیخاتە سەربیرمەندانەوە ئەوا لە چین حسابیان بۆ دەکرێت، ژمارەیەکی زۆریان داوایان لێکراوە کە راپۆرت بنووسن بۆ سەرۆك و راوێژکاری، بۆ سەرۆك وەزیران و بەرپرسە بەرزەکانی حیزب بکەن.لە راستیشدا کاریگەری بیرمەندانی چین بەسەر حکومەتەکەیان زۆر زیاترە لە هی هاوڕێکانیان لە رۆژئاوادا.

بە شێوەیەکی سەیر و ناکۆك هێزی بیرمەندە چینییەکان لە لایەن سیستەمی سیاسی سەرکوتکەری چینی گەورە کراوە، لە وڵاتێکدا کە نە حیزبی بەرهەڵستکار هەیە، نە سەندیکای سەربە خۆیی کرێکاران و نە جیاوازی روون وئاشکرا لە بیرو را لە نێوان سیاسەتمەداران و ئەو میدیایەی هەشە تەنها باس لە بەیەکەوە ژیانی هاوڵاتیان بە ئاسوودەیی دەکات لە جیاتی لێکۆڵینەوە و لێپێچینەوە. لە جیهاندا گفتوگۆی نێوان بیرمەندان جێگای سیاسەتمەدارانی گرتۆتەوە بەڵام زۆر بێ بەزییانە ترە وەك هی سیاسەتمەداران وەستایانە ئەنجامنادرێت

بیرمەند چاکتر دەتوانێت ببێت بە دەربڕی چین و توێژە فراوانەکانی کۆمەڵ هەر لە کرێکار و جوتیار و بەڵێندەر و هتد...

داوای گۆڕانکاری بکات بە ناوی گشتیان. چینییەکان حەز دەکەن دەمەتەقێ بکەن لەسەر ئەوەی ئایا بیرمەندان کاریگەریان لەسەر دەسەڵاتداران هەیە یانیش دەسەڵاتداران بیرمەندان بەکار دەهێنن وەك زمان حاڵ بۆ گەیشتن بەمەرامە سیاسییەکانیان. بەهەر حاڵ گفتوگۆی نێوان هزرڤانان بۆتە بەشێك لە پرۆسەی سیاسی وڵات، بەکاردێت بۆ تاقیکردنەوەی بیر و باوەڕی تازە و کاردانەوەی خەڵك لەسەریان تا ڕێگای زیاتر لە بەردەم بڕیاردەر و دەسەڵاتداری چینی دابینبکات.

هەر چەندە زۆر لە لێکۆڵەرەوەکان گلەیی ئەوە دەکەن کە بیرمەندە چینییەکان ڕۆڵی کۆمەڵایەتی خۆیان لەدەستداوە وەك ویژدانی نەتەوە چونکە لە لایەن حکومەت دەستنیشان کراون ولە ناو تایبەتمەندییەکانی خۆیاندا نقووم بوون وەك مرخیش، مرخیشی نێوان چەپی تازە و ڕاستی تازە، ئەمەش بۆتە هۆی لەت بوونێکی کۆمەڵایەتی ترسناك لە (چین) ی ئەمڕۆ.

هەندێك بیرمەند هەن کە لە دەرەوەی چین کەس ناویشیانیان نازانێت، وەك وانگ هۆیی Wang Hui، زهانگ و یینگ Zhang Weiying ، یوکیپنگ Yu Keping، پان وییPan Wei، زهنگ بیجیان Zheng Bijin، و خیویتونگ، بەڵام هەر زوو بۆمان دەردەکەوێت کە جیهان لەژێر کاریگەری بیرو بۆچوونەکانیان گۆڕاوە. هەر یەك لە وانە حکومەتیان ناچار کرد کە گوێیان لێبگرن بیرو بۆچوونەکانیان قەبوولبکەن و پلانەکانیان پیادە بکەن کە دەبێتە هۆی گۆڕینی سروشتی ئابووری، سیاسی و سیاسەتی دەرەکی چین. ئەوانە خەریکی شەڕێکی زۆر کۆن و کلاسیکی نێوان ڕاست و چەپن سەبارەت بە قەبارە و شێوەی دەوڵەت و چاکسازی سیاسی و چۆنیەتی و سروشتی هێزن. لە گەرمەی گفتوگۆکانی نێوانیاندا فەلسەفەیەکی نوێ سەری هەڵدا کە ڕەنگدانەوەیەکی گرنگی دەبێت بەسەر جیهاندا. بڕیاری مەزن بە سەرکردەی مەزن دەدرێت، چین ڕەنگە قەت باوەشی بۆ بازاڕ نەکردبایەوە بەبێ دنگ خیاو پینگ (Deng Xiaoping)، تاتشەریزم بەبێ مارگرێت تاتشەر، هەڵوەشانەوەی یەکێتی سۆڤیەت بەبێ گۆرباشۆف شەڕی عێراق

ڕەنگە بەبێ جۆرج بۆش ڕووی نەدابا. بەڵام ئەستەمە گۆڕانکارییە مێژووییەکان تێبگەین بەبێ ورد بوونەوە لە لێکۆڵینەوە هزرییەکان و هەوڵەکانیان بۆ هێنانەکایەی بیر و باوەڕی تازە و مشتومالّیان بگەن بە گفتوگۆکانیان بەر لە وەی سەرکردەکان لە ئامێزیان گرن. تاتشەر دانەهێنا (Monetarism) مۆنیتەریزم، بەڵکو پشتی بەست بەو بیر و باوەڕانەی کە چەندین ساڵ کەڵەکەیان کردبوو. جۆرج بۆش کەوتە ژێر کاریگەری بیر و باوەرەکانی محافزەکارە تازەکاندا (New-Conservatiove) و بیرمەندەکانیان دنگ خیاو پینگ بڕیاری لە ناکاوی نەدا بۆ کردنەوەی دەزگاکانی، بازاڕەکانی چین، بەڵکو لە ژێر کاریگەری ئەو بیرمەندانە ئەو بڕیارەی دا کە ماوەیەك بوو پەیوەندیان بە ڕۆژئاوادا هەبوو. ئەمڕۆش لە چین وا خەریکە بیر و باوەڕی تازە سەر هەڵدەدات کە ڕەنگە ببێتە هۆی سەرهەڵدان و دروستبوونی فەلسەفەی چینی تازە (بیرۆکەی جیهانی دیواردراو) (Wallecl World)

بەشی یەکەم
سەرمایەداری رووباری زەرد

لە ساڵانی ١٩٨٠ دا ئێمە هەر هەموومان چاکسازیخواز بووین، رەخنەمان لە ماویزم و ئامانجەکانی دەگرت، ئێمە لە ژێر کاریگەری بیر و بۆچوونە رۆژئاواییەکان تەماشای بارو زروفی خۆماناندەکرد، ئەوەی ئێمە دەمانکرد زۆر ساویلکە و تەم و مژاوی بوو،نەمان دەزانی بە کردنەوەی بازاڕەکانی چین لە بەردەم رۆژئاوا چی روو دەدات. نەماندەزانی کە بازاڕ هەژار و دەوڵەمەند دروستدەکات. وامان دەزانی کە سوودی بۆ هەموو لایەك دەبێت و هەموو کەسێك سوودمەند دەبێت. بەڵام ئەم سوودە تەنها چەند ساڵێکی خایاند.

کە چوومە ژوورەکەی زهانگ وییینگ یەکەم جار ئەو شتانەی کە لەسەر مێزەکەیدا بوو سەرنجیان راکێشام: نیودەرزەن لە سیگاری کوبی لە جۆری (Cohiba)، رومێۆ و جولێت، مونتی کریستۆ، ئەوانەن نیشانەی خۆشگوزەرانی چینی ئەمرۆ بۆ ئەوانە ئەم هەلە ئابوورییەیان بە قازانجی خۆیان قۆستۆتەوە. ئەو چەند شتی سەرمێزەکە کە هێمای سومبلی فرۆیدزمە نرخیان چەندین جار لە داهاتی ساڵانەی جوتیارێکی چینی زیاترە، ژمارەی هەزاران یەکجار زۆرن کە بەسەرجەم لە قازانجی دەوڵەمەندەکان کار دەکەن تا دەوڵەمەندتر بن. ئەو سێ سەد باڵەخانەی کە سەریان لە هەور دایە لە شەنگەهای، یانیشی ستادیۆمی ئۆلۆمپی لە بەیگین بوونەتە نیشانەی شایەتانی سروشتی ئابووریەك کە کرێکار تیادا بووە بە کاڵا، پارەش بە هەمان خێرایی پەیدا کردنی سەرف دەکرێت.

بەڵام زهانگ وییینگ (Zhag Weiying) پێیوایە کە ئەوانە دەرئەنجام و باجی ئازادیین باجی ئەو کۆماری رۆژئاوای چینە کە بە هاو تەریبی لەگەڵ دەوڵەتی کۆمۆنیستی هاتە دامەزراندن.

ئەمەش بە دینامیکیەتی بە هێزی وردە وردە ئاسەواری ماویزم ناهێڵێت. وەك هەر ئازادیخوازێکی ئابووری (Economic Librals) یانیش راستخوازێکی تازە هەروەك نەیارانیان ناویان دەبەن ئەو پێیوایە کە ئابووری نەخشە کێشراو (Planned Econowy) بەردی بناغەیە بۆ سەرکوتکردنی سیاسی: هەروەها دەڵێت ئازادی لە چین وەدەستنایەت هەتا کەرتی گشتی نەفرۆشرێتەوە بە کەرتی تایبەت واتە هەڵوەشانەوەی خاوەنداریەتی دەوڵەت بۆ کەرتی گشتی و تەسلیم کردنی بە کەرتی تایبەت، و دەبێت دەوڵەت هێندە لاواز بکرێت کە تاکە ئەرك یان گرنگترین ئەرکی دەبێتە پاراستنی مافی موڵکیەت.

بە گوێرەی راستی تازە (New Right) تەنها ئەو کاتە دەتوانرێت کۆمەڵگایەکی مەدەنی دروستبکرێت کە توانای دامەزراندنی دیموکراسی سیاسی هەبێت. کەواتە سیگارەکان مانای ئەوە نییە کە دەوڵەمەندی هەمیشە زیندوویەتییە، بەڵکو سومبلی سەروەت و سامانی تاکە کەسییە و نیشانەیە کە لە رێگای ئازادی . لە پشت مێزەکەی زهانگ وییینگ پێشانگایەکی ناو ئوسی هەیە کە بە شووشە داپۆشراوە ژمارەیەکی زۆر لەو کتێب باشانەی کە ئەو بڵاوی کردوونەتەوە یان لە نووسینی ئەون، وێنەکانی خۆی لەگەڵ پیاوانی دەوڵەت، یەکێکیان لەگەڵ هەڵگری خەڵاتی نۆبل، بروانامە لە زانکۆ گرنگەکان، خەڵاتێك کەلە ساڵی ٢٠٠٢ لە کەناڵی سەنترالی تەلەفزیۆنی چینی CCTV وەریگرتبوو. ئەوانە هەموو نیشانەی ئەوەن کە پرۆفیسۆر زهانگ وییینگ سەرکەوتووە لە کارەکەی و یەکێکە لە بە ناو بانگترین ئابووری ناسانی چین. بەڵام ژیان لە چینی ئەمرۆدا زۆر سەختتر بووە بۆ ئابووری ناسانی وەك زهانگ وییینگ. دوای سێ ساڵ لە هێنانی بیرو باوەڕی بیانی لە رۆژئاوا ئێستا وا هەستدەکەن کە چین پشتی تێکردوون و دژایەتیان دەکەن. راپرسییەکان نیشانیدەدەن کە بێ سومعەترین کەسن لەچین وەك هاوڕێکانیان لە فەرمانبەری سزادانی سەرپێچی راگرتنی ئۆتۆمۆبیل لە بەریتانی (Traffic Wardens) و مامەڵەچییەکانی ئۆتۆمۆبیل هەر لە بەریتانیا دیسان. توڕەیی خەڵك روو لە زیاد بووندایە سەبارەت بە

بەرز بوونەوەی نرخی چاکسازی، ژمارەی خۆپێشاندانەکانی دژ بە رووخاندنی نایاسایی باڵەخانەی گشتی، گەندەڵی و خواردنی یان نەدانی مووچەی خانەنشینی. دەرئەنجامەکەیشی بیرو باوەڕی بازاڕی ئازاد تووشی رووبەڕوو بوونەوە بۆتەوە لەگەڵ چەپی تازە (New Left) کە نەرمتر مامەڵە لەگەڵ سەرمایەداری دەکات. شەڕێکی بیروباوەڕ دەستپێکردووە لە نێوان دەوڵەت دژ بە بازاڕ هەرێمەکانی کەنار دەریا دژ بە هەرێمەکانی تری وڵات، شارە گەورەکان دژ بە دێهات و دەوڵەمەند دژ بە هەژار.

دیکاتۆریەتی ئابووریناسان:

سەرکەوتن پەیوەندییەکی زۆری بە کاتەوە هەیە، بۆ زهانگوییەنگیش ئەم کاتە زۆر لەبار بوو. لە گەرمەو لوتکەی حەماسەتی پرۆسەی چاکسازی دینگ خیاو پینگدا (Deng XIAOPING) بەکالۆریوسی لە ئابووری وەدەستهێنا لە ساڵی ١٩٨٢. زۆر زەحمەتە بۆ رۆژئاواییەکان کە لە کۆمەڵگایەکی کراوە چاویان کرد بێتەوە کە بیرو رای جیاوازو دژ بە یەك زۆر بە ئازادی و زەقی باسدەکرێن لە دەوڵەتێکی خاوەن بەرنامەی وەك چینی دینگ بگەن. زهانگ وییەنگ هەمیشە وشەی تەبشیری (Missionary) بەکار دەهێنێت بۆ وەسفکردنی حاڵەتی پابەند بوونی لە بەردەوام بوون لە گەشەسەندنی ئابووری.فرانزکافکا (Franzkafka) کە گرنگی دەدا بە نووسین لەسەر کۆمەڵگای داخراو، لە نووسینێکی سەبارەت بە دیواری مەزنی چین هەڵوێستی دەسەڵاتدارانی چین لە کاتە جیاجیاکانی مێژوودا بەم جۆرەباس دەکات:- پەنجا ساڵ بەر لە دروستکردن، بە دروستکردنی دیواری مەزنی چین بڕیاری ئەم دروستکردنە درابوو. دەوڵەت و حکومەتی چین بە فەرمی ئەندازیاری و بەرد شکاندن و وەستای دیواری بە بەرزترین ئاستی مەعریفەت دەناسن.

بەشەکانی تری مەعریفەت هەر ئەوەندە گرنگە ئەگەر پەیوەندییەکی راستەوخۆیان هەبوایە لە کار ئاسانی دروستکردنی دیواری مەزن، ئەو کاتە زهانگ وییەنگ زانکۆی تەواو کرد لە ١٩٨٢ دەبوایە دیوارێك لە جۆرێکی تر دروستبکرێت، بازاڕی ئابووری

چینی. پارتی کۆمۆنیست زووتریش بڕیاری دابوو کە گەشەسەندنی ئابووری ئەرکی سەرەکییانە، هەر بۆیەش لە ناکاو هەموو کەس دەیانویست ببن بە ئابووری ناس. وانگ هەیی (Wang Hui) دەڵێت ئابووری ناسی لەگەڵ گەشەسەندنی ئابووری هێزی ئەخلاقی پەیدا کردبوو، هەر بۆیەش ئابووری ناسان کاریگەری و دەسەڵات، سەروەت و سامانیان لە زیاد بووندا بوو. حکومەت دەستیکرد بە داڕشتنی پلان بۆ فرۆشتنەوەی کەرتی دەوڵەت بە گشتی بە کەرتی تایبەت (Privatization) ئەمەش بووە هۆی پەیدا بوونی دەیان کۆمپانیای تازەی کەرتی تایبەت

(لە کۆی ٢٧٤ کۆمپانیا و پرۆژەی ئابووری چین بەڕێوەبەری ١٣١ دانەیان ئابووری ناسی ئەکادیمیایین).

ئابووری ناسان وەك چینێکی تازەی پیاوانی ئاییینیان لێهاتووە، زۆر سەرکەوتوو بوون لە گفتوگۆ کانیان لەگەڵ زانایانی دەوڵەت، چونکە ئەو زانایانە تەنها پشتگیریان لە بڕیارەکانی سەرۆك دەکرد بە چاك و خراپ.

دیکتاتۆریەتی دینگ خیاو پینگ (دیکتاتۆریەتی ئابووری ناسان) رق و داخێکی زۆری لای زانایانی سیاسەت و فەلسەفە و زانستە کۆمەڵایەتییەکان دروستکرد، چونکە ئەوانە پێیان وا بوو کە دەرئەنجامەکانی ترسناکن. بەڵام بۆ ماوەی ٣٠ ساڵ ساڵانە پێشکەوتن و گەشەسەندنی ئابووری ٩٪ بوو ئەمەش وایکرد کە چین لە ساڵی ٢٠٠٧ ببێت بە سێ هەمین و بەهێزترین ئابووری جیهان. لەم ماوەیەدا ٣٠٠ ملیون کەس لە هەژاری رزگاریان بوو، لە هەمانکاتیشدا ٢٠٠ ملیۆن کەس لە کێڵگەکانەوە گواسترانەوە بۆ کارگەکان، ١٠٠ ملیون کەس بوون بە چینی ناوەڕاست (Middle Class) وە ٥٠٠ هەزار کەسیش بوون بە ملیۆنێر و نەوەیەکی تازەی کۆمپانی چینی هاتنە بازاڕەوە وەك لینۆڤۆ (Lenovo) کە IBM یان کڕییەوە، و کۆمپانیای نانجین (Nanjin)کە MG رۆڤەری بەریتانیان کڕییەوە (MG Rover) بەم جۆرەش هاتنە دونیای گەوران.

هەر بەهەمان شێوازی سەرکەوتنی زهانگ وییەنگ ئەوا موعجیزەی ئابووری چین دەگەڕێتەوە بۆ کات. چونکە وەك رووسیا و ئەمریکای لاتین خەریکی دروستکردنی کۆسب و تەگەرە نەبوون لە بەردەم ئازاد کردنی بازارەکانیان لە ڕێگای سەپاندنی چارەسەری ئابووری شۆك (Economic Shock therapy).

دینگ خیاو پینگی سەرۆکی چینی کات و شێوازی دیاریکراوی نەبوو بۆ ئەنجامدانی چاکسازی.هەندێك لە سەرکردەکانی پارتی کۆمۆنیست وەك چیین یون chen Yun و لی خیانیان Li Xiannian و دینگ لیکوین Deng Liqunژی چاکسازی بازاڕ بوون، ئەوانە پێیان وا بوو کە دەکرێت گرفتەکانی چین دەکرێت بە پلانی ئابووری تازە و مۆدێرنی زانستی هەروەك هی هاوڕێکانیان لە سۆڤیەت چارەسەر بکەن. لەبەر ئەمەش دینگ خیاو پینگ و هاوڕێکانی نەیانتوانی نەخشەیەکی روون و ئاشکرا بۆ گۆڕانکاری ئابووری چین ئامادە بکەن. لە جیاتی ئەوەش زۆر ژیرانە یەکەیەکە بەردە بازیان دادەنا تا بە سەلامەتی بپەڕینەوە، هەنگاو بە هەنگاو گۆڕانیان ئەنجامدەدا بەبێ ئەوەی ئامانجی یەکجارەکیان دەستنیشان بکەن. لە کاتە سەختەکانیشدا ئامۆژگاری دینگ خیاو پینگ بریتیبوو: کورترین ماوە لە نێوان دوو خاڵ هێڵێکی خوارە.

زهانگ وییەنگ چیرۆکێکی سەیرو خۆش دەگێڕێتەوە بۆ روونکردنەوەی چاکسازی چین لە چیرۆکەکە باس لە گوندێك دەکات کە خەڵکەکەی ئەسپ بەکار دەهێنن وەك بار هەڵگر. هەر کەسێکیش جورئەت بکات بڵێت ئەو زێبڕایانەی کە گوندەکەی دراوسێیان بەکاریان دەهێنن باشترن لە ئەسپەکانی گوندی خۆیان، ئەوا ریشسپی و پیری گوندی ئەسپەکان دەستبەجێ خیتابێکی دوور و درێژی بۆ دەدەن و ئابڕووی دەبەن نەوەك جارێکی تر کەسێکی تر ناماقوولی وا بکات بەڵام دوای ماوەیەك پیرو ریشسپییەکان بۆیان دەرکەوت کە زێبڕاکان لە راستیدا زۆر لە ئەسپە تەمبەڵ و چاو چنۆکەکانی وان باشترن، کێشەکەشی ئەوەیە کە چەندین ساڵە ئەوان پروپاگەندەی بۆ ئەسپەکان دەکەن مێشکی خەڵکی گوندەکەیان پڕ کردووە بە باشی ئەسپ، سەرەڕای

ئەمەش بڕیارنەدا کە لەمەولا دەستبکەن بە بەکار هێنانی زێبڕا بە جۆرێك کە کاردانەوەی لای دێهاتییەکان دروستنەکات کە چەندین ساڵ بوو خەریکی شۆرینەوەی مێشکیان بوون بە باشی ئەسپ.ریشسپییەکان پلانێکی زۆر ژیرانەیان داڕشت، هەموو شەو دوای ئەوەی هەموو خەڵك دەنوستن دەچوون ئەسپەکانیان بە بۆیەی رەش رەنگ دەکرد بە جۆرێك تا لە زێبڕا بچن، کە گوندی رۆژی دواتر ئەوەیان دەبینی سەرسام دەبوون ریشسپیەکان ئارامیان دەکردنەوە و دەیانگوت ئەوە خۆمان رەنگمان کردوون و هەر ئەسپەکانی جارانن زێبڕانین، ئەم کارە بەردەوام بوو هەر شەوەی چەند ئەسپێکیان رەنگ دەکرد تا خەڵکی ئاواییەکە راهاتن لە بینینی ئەسپ کە لە زێبڕا دەچێت. دوای ماوەیەك ریشسپییەکان دەستیانکرد بە گۆڕینی ئەسپە بۆیە کراوەکان بە زێبڕای راستەقینە، بەمە بۆیان دەرکەوت کە زێبڕاکان زۆر بەهێز و چالاکترن لە ئەسپەکان و بەرهەمی دێیەکەیان چەندین جار زیاتر بوو لە جاران . دوای چەندین ساڵ وەپاش ئەوەی توانیان بە سەرکەوتوویی هەموو ئەسپە رەنگکراوەکان بگۆڕن بە زێبڕا کە بوو بووە مایەی قازانج و خۆشگوزەرانی پیرو ریشسپیەکان خەڵکی گوندەکەیان کۆ کردەوە و رایان گەیاند کە کۆمەڵگاکەیان بریتییە لە دێی زێبڕاکان، کە واتە زێبڕا باشە و ئەسپ خراپە.

زهانگ وییەنگ بەم جۆرە ئەو بیر و باوەڕە بە ناوبانگە روون دەکاتەوە و بانگەشە بۆ بیرۆکەی (جووت ڕێگای نرخ دانان) دەکات (Dual Track Pricing) کە بۆ یەکەمین جار لە ساڵی ١٩٨٤ هاتە جێ بە جێ کردن.

بەم جۆرەش پشتگیری لە بیرۆکەی جووت ڕێگای نرخ دانان دەکات و دەوڵەت ئەمە ڕێگا بە حکومەت دەدات تا خۆ بپارێزێت لە دانانی نرخی کالا و کەل و پەل و ڕێگا خۆشدەکات تا بازاڕی ئازاد نرخ دیارییکات, بەبێ ئەوەی حکومەت ناچار بێت بکەوێتە خانەی دژایەتی کردنی سۆسیالیزم, یانیش رووبەڕووی بەر هەڵستکاری هەرێمەکان ببنەوە چونکە سوودمەند بوون لە پلاندانانی ناوەندی. لە ژێر کاریگەری ئەو بۆ چوونەی زهانگ وییەنگ هەندێك کالا و خزمەتگوزاری بەردەوام بوون لەسەر

فرۆشتن بە نرخی دەوڵەت لەو کاتەی هەندێکی تر لەم کاڵا و خزمەتگوزارییانە بە نرخی بازاڕ دەفرۆشران. دواتریش وردە وردە ژمارە و ڕێژەی ئەو کاڵاو خزمەتگوزارییانەی کە بە نرخی بازاڕ دەفرۆشران روو لە زیاد بووندا بوون هەتا سەرەتای ساڵانی ١٩٩٠ زۆربەی هەرە زۆری ئەم کاڵاو خزمەتگوزارییانە بە نرخی بازاڕ دەفرۆشران.تاقیکردنەوەی جووت ڕێگا دوو شتی گرنگی لە خۆوە گرتبوو و پلەپلەی یانیش سیاسەتی هەنگاو بە هەنگاو (Incremen lism)، بەمەش چاکسازیخوازی چین لە جیاتی رووبەروو بوونەوەی راستەوخۆ لەگەڵ کۆسپ وتەگەرەکان بە دەوریان دەسووڕانەوە بەدوای چارەسەری کەم کێشە. لە جیاتی وازهێنان داخستنی سیستەمی کۆنی پلاندانانی ناوەندی، یەکەم جار ئەلتەرناتیڤێکیان شان بە شانی سیستەمە کۆنەکە دروستکرد، کاتێکیش لەم کارەیان سەرکەوتوو بوون ئەوا چاکسازییان بەسەر سیستەمە کۆنە داهێنا بە جۆرێك باشترین خاسیەتی تازەیان لە سیستەمە کۆنەکەدا موتوربە کرد.

سەرمایەداری رووباری پیرڵ:

لە شۆڕشی بەردەوام بۆ داهێنانی بەردەوام (تازە بوونەوە) زهانگ ویینگ تاکە کەس نەبوو کە باس لە (جووت ڕێگای نرخ دانان بکات) بەڵام یەکەم کەس بوو کە بە ئاشکرا بانگەوازی بۆ دەکرد. ئەم بانگەوازەیەشی بوو بە هۆی ئەوەی کە زوو پۆستی بەرپرسی دەزگای چاکسازی دەوڵەتی پێ بسپێردرێت کە لە ساڵی ١٩٨٤ تا ١٩٩٠ لەم پۆستە مایەوە. کارەکەی زهانگ ویینگ لەگەڵ کۆمەڵێك کارمەندی حکوومی لاودا بریتیبوو لە جوانکردنی بیر و باوەڕی بازاڕی ئازاد بۆ نوخبەی (Elite) سەرکردە بەتەمەنەکانی پارتی کۆمۆنیست. ئامانجیان بریتیبوو لە رەنگ کردنی زۆرترین ژمارە لە زێڕاکان بۆ دروستکردنی بازاڕێکی هاوتەریب لە نێو قەپێلکی (قاوغی)، (Shell) وڵاتی چینی سۆسیالستی.

چاکسازی ئابووری چینی لە دێهاتەکان بە هەڵوەشانەوەی هەرەوەزییە میللییەکان دەستیان پێکرد (Peoples Communs). هەروەها کۆتایی هێنان بە کێڵگە هەرەوەزییەکان لە ساڵی ١٩٧٩. پتر لە بیست ساڵ زووتر ژیانی دێهاتەکان لە ژێر ناونیشانییەکەی کار رێکخرا بوون (Work Units) کە تیادا خەڵك بە یەکەوە دەژیان، کاریاندەکرد و نانیشیان بە یەکەوە دەخوارد. ئامانجی یەکەی کار بریتی بوو لە گرتنەوەی شوێنی خێزان و ببێتە بناغەی جموجۆڵی ئابووری و ژیانی کۆمەڵایەتی. لەگەڵ دەستپێکردنی سەردەمی چاکسازی ئەم یەکانە داخران، لە جێگای ئەوانەی کێڵگەی بچووك بچووك دروستکران کە لە لایەن چەند خێزانێکەوە بەڕێوە دەبران، لە هەمووشی گرنگتر ئەوە بوو کە ئەم خێزانانە دەیانتوانی بڕیار بدەن کە چ جۆرە بەروبوومێك بڕوێنن و قازانجەکەیشی بۆ خۆیان بێت. ئەمە بووە هۆی دروستبوونی جموجۆڵێکی یەکجار زۆر لە بواری کشتوکاڵی و بەرز بوونەوەی بەرهەمهێنان بە رێژەیەکی زۆر بەرز و لە دەرئەنجامیشی بە هەزاران کرێکار لە کێڵگەکان ئازاد بوون. ئەم کرێکارە تازانەش لەو کارگە تازانە دامەزران کە پێیان دەگوترا (پرۆژەی شارو گوند) (Town and Villge Enterprises) کە سەرتاسەری دێهاتەکانی وڵاتیان گرتبۆوە.ئەم شۆڕشە ئابوورییەی کە دێهاتەکانی گرتنەوە کە بووە هۆی خۆشگوزرانی و دەوڵەمەند بوون سوودێکی ئابووری زۆری بەخشی بە حکومەتی هەرێمەکان. بەڵام ئەوە نەبووە هۆی دڵخۆشی زهانگ ویینگ و هاوڕێکانی تا شانازی پێوە بکەن... چونکە ئەوە تەنها سەرەتا بوو.لە هەوڵ و پشکنیندا بە شوێن چینی تازە هەموو شوێنێکیان بەسەر کردەوە، سنووری دێهاتەکانیان بەزاند هەر چەندە چاکسازییەکە لەوێ دەستپێکردبوو، هەر بستە زەوییەك، تەنانەت نیمچە دورگەکەی ناو رووبارەکانیش، دواتر هەڵکشان بەرەو هەرێمە رۆژهەڵاتییەکانی سەر کەنار، لە سەرەتای ساڵانی هەشتاکاندا شێنز هێن (Shenzhen) گوندێکی نەناسراو بوو خەڵکەکەش کە چەند هەزار کەسێك دەبوون بە راوە ماسی دەژیان. بەڵام لە ماوەی سی (٣٠) ساڵی رابردوو دا شێنزهێن بوو بە شا نموونەی ئەو سەرمایەدارییەی کە زهانگ ویینگ و هاوڕێکانی

بۆ چینیان دەخواست و سەرکەوتن لە دروستکردنی. لەبەر نزیکی شێنزهێن لە هۆنگ کۆنگەوە لە لایەن دینگ خیاو پینگ هەڵبژێردرا تا ببێت بە یەکەمین ناوچەی ئابووری تایبەت (Special EconomicZone). سەرکردەکانی ئەم شارە ئازاد کران لە ژێر باری یاساکانی دەوڵەت و دەستیان والاّ کرا، باجیان لەسەر لا چوو مۆڵەتیان پێبەخشرا تا بن بە نموونە و ڕێگا خۆشکەر بۆ بیر و باوەڕی تازەی بازاڕ. ئەندازیارانی چاکسازی شینزهێن نەیاندەویست لاسایی ئەو سەرکەوتنەبچووکانەی کە پشتیان بەستبوو بە تەکنەلۆژیایەکی نزم بکەنەوە کە ناونرا بوو شۆڕشی پیشەسازی دێهاتەکان لە سەرەتای سەردەمی چاکسازی بەڕێوە چوون لە ژێر دروشمی بوونەوە و چاکسازی.

ئەوان دەیانویست کارگەی گەورە دروستبکەن بە تەکنەلۆژیای بەرزو بۆ ئەوەی ژمارەی یەکجار زۆر کالاّ بەرهەم بێنێت کە نرخیان بەرزو بە قیمەت بن تا ڕاستەوخۆ پێشبڕکێ لەگەڵ کالاّ ڕۆژئاواییەکان بکات. بۆ بە ئەنجام گەیاندنی ئەم خەونە مەزنە دەسەڵاتداران پلانی تایبەتیان دانا بۆ هێنانی سەرمایە تەکنەلۆژیای بیانی. شێنزهێن بە تەنها توانی ٣٠ ملیار دولار لە سەرمایەی بیانی بۆ جێ بەجێ کردنی پرۆژەکان هەر لە دروستکردنی کارگە و ڕێگاوبان و دروستکردنی و گەشە پێدانی بەندەر. نهێنی سەرکەوتنی شێنزهێن دەگەڕێتەوە بۆ پشت بەستینیان بە هەناردنە دەرەوە (Exports)، لە جیاتی سەرفکردنی کەلوپەلەکانیان یا خودکالاّ لە ناوەوەی چین بۆ پەرەدان بە گەشەسەندن. بڕیاری (ناوچەی ئابووری تایبەت) هۆکارێکی زۆر گرنگ بوو بۆ دروستبوونی کەرتی تایبەت و پرۆژە ناحکوومییەکان

(Non State Sector) ئەمەش وایکرد کۆمپانیای خاوەن پشك (Sharholding)لە دەرئەنجامیش تا ساڵی ١٠٠٢ نیوەی داهاتی پیشەسازی چین لە لایەن کەرتی غەیرە حکوومی هاتبووە بەرهەم. (Non State Sector).

تاقیکردنەوەی دروستکردنی (ناوچەی ئابووری تایبەت) کە بوو بە هۆی بەرهەمهێنانی کالاّی گرانبەها و خزمەتگوزاری بوو بە کلیلی پێشکەوتن و سەرکەوتنی چین سەرمایەیەکی یەکجار گەورەی پێویست بوو و دەبوایە لە پاشە

کەوتە زۆرەکانی دەوڵەت کە لە هەناردنە دەرەوەی کالاّ هاتبوونە دەستیان پاشەکەوت کرابوون سەرف بکرێت، نەك لەسەر حیسابی خەرجییە ناوخۆییەکان لەم کارەشیان پشتیان بەستبوو بە ژمارە بن نەهاتووەکانی کرێکاران، چونکە لەو کاتەی ژمارەیەکی یەکجار زۆر لە کرێکارانی کێڵگە دێهاتەکانیان جێ دەهێشت ئەوا هەرێمەکانی سەر کەنار توانیان هەموویان بخەنە سەرکار، بەم جۆرەش نەیاندەهێشت مووچەی کرێکاران بەرز بێتەوە. لە لایەکی تریش بەم کارە ڕاستەوخۆ خەڵکی کەم دەرامەت لە ڕێگای کارەکانیان داهاتیان لە دەوڵەمەندەکان پەیدا کرد، بەبێ ئەوەی بخوازێت باس لە دووبارە دابەشکردنەوەی داهات بکەین. دینگ خیاو پینگ بە ئاشکرا ڕایگەیاندکە (دەبێت سەرەتا هەندێك دەوڵەمەند بن) ، لەوەش زیاتر دەڵێت دەبێت هەرێمەکان لە چێشتخانەی جیاجیا نان بخۆن لە جیاتی ئەوەی هەموو داهاتەکان لە یەك مەنجەڵێ بکرێت. لە ئەنجامی ئەم سیاسەتەش چاکسازیخوازانی هەرێمەکانی ڕۆژهەڵات ڕێگایان پێدرا کە ئازاد بن و خۆیان لە هەژاری ڕزگار بکەن.

پێشکەوتنی هەرێمەکانی سەرکەنار ڕەنگە ڕاستی ئەو قسەیە دووپاتبکاتەوە کە چەندین نەوەی چاکسازیخوازانی چین دەیانگوتەوە لەوەی کە هۆی دواکەوتنی وڵاتەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ محافزکاری و دواکەوتوویی هەرێمەکانی دوور کەناری یانیشی ناوەڕاستی وڵات ئەمەیش بۆتە ڕێگر لە بەردەم چین تا نەتوانێت کێبڕکێ بکات لەگەڵ ئەو شارستانیەتانەی کە هێزی دەریاییان هەیە (Maritime Civilizations) وەك بەریتانیا، فەڕەنسا، ژاپۆن و ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا کە زاڵبوون بەسەر بازاڕ، بازرگانی و داگیر کردن. چاکسازییەکانی ساڵانی ١٩٨٠ سنووری چاکسازی ئابووری بەزاند و ڕێگای خۆشکرد بۆ پرۆسێسەکی زۆر فراوانی گۆڕینی کۆمەڵایەتی. چینییەکان ناویان نا هەڵچوونی کەلتووری Cultural Fever ، ئەم هەڵچوونە گەیشتە لوتکە کاتێك لە مانگی حەفتی ١٩٨٨ دوکیومێنتەرێکی شەش زنجیرەیی لە ژێر ناونیشانی ڕووباری ئیلگی لە کاتە گرنگەکانی (River Elagy in prime time) لە کەناڵی سەرەکی چین پەخشکرا.

چیرۆکی ئەو فیلمە کە باس لە رووباری زەرد دەکات کە زۆربەی جار بە رووباری دایك ناو دەبرێت چونکە بە لانەی شارستانیەتی چینی لە قەڵەم دەدرێت، لێرەدا هێرشێکی زۆر توندی راستەوخۆ ئاراستەی داب و نەریتە چینییەکان دەکات.

لە جیاتی ئەوەی رووباری زەرد وەك نیشانەی گرنگی و گەورەیی چینییەکان بە شێوازێکی نموونەیی و رۆمانتیکی قەبوولبکات ئەم لەم چەند زنجیرەیەدا رووباری زەرد بە دوژمن وەسفدەکات کە خەڵکی چین بوونەتە قوربانی لافاوەکان و وشکبوونەکانی . لە هەر ئەلقەیەکیش باس لە یەك لە داب و نەریتەکان دەکات کە بۆتە هۆی دواکەوتنی وڵات. بۆ نموونە دیواری مەزنی چین وەسفدەکات کە بۆتە سومبلی دابڕینێکی بیٚ مانا. لە کاتێك هێرش دەکاتە سەر خێزانی پاشایی مەنگMing کە چۆن جموجۆڵی دەریایی چینیان قەدەغە کردووە. نووسەری ئەم بەرهەمە هەر لە یەکەم زنجیرەوە بە رەخنە توندەکانی سەرنجی هەموولایەکی راکێشا و سەرجەم نەتەوەی هەژاند کە گوتی: خاڵێکی تاریك و نادیار لە رۆحی نەتەوەییماندا هەیە کە بریتییە لە بڕوایەکی نادیار یان هەستێکی نادیار بە شەرمەزاری لە سەدەی رابردوودا، ئەوەیش دابڕانە لە مێژووە پڕشنگدارەکەمان.هەر لە سالآنی ١٨٤٠ وە خەڵکانێك هەوڵیان داوە سوود لە رابردووی مەزن و پڕشنگداری وڵات وەرگرن بۆ زاڵبوون بەسەر ئەو دواکەوتنە شارستانییە و لاوازییەی کە ئەمڕۆ چین تیدا دەژیت، بەڵام راستییەکە ئەوەیە ئێمە خاوەن شارستانیەتێکی بەرز بین و لە ململانێ دابین لەگەڵ شارستانیەتەکانی تر بەڵام ئەمڕۆ ئێمە لە قۆناغی مت بوون یان سڕ بوون داین. نووسەرەکە داوا لە خەڵکی چین دەکات کە چیتر وابەستەی ئەو داب و نەریتە کۆمەڵایەتیانە نەبن کە بوونەتە کۆسپ و تەگەرە لە بەردەم تازە کردنەوەی وڵات (Modernization). چین دەبێت پشت لە دێهاتەکان بکات، تەنها پشت بە رووباری زەرد نەبەستێت، بەڵکو هەموو گوڕو تواناکان روو لە ئۆقیانووس و ئەو دنیایەی کە لە پشتەوە دێن بکات. دوا پەردەی زنجیرەی کۆتایی رووباری زەرد نیشاندەدات کە چۆن دەڕژێتە ناو دەریاو تیادا ون دەبێت.

وەك سومبلی مەزنی جیهانی رۆژئاوایی دوای ئەوەی باوەشیان بۆ تازە بوونەوە کردەوە (Modeknity). دوابەدوای تەواو بوونی هەر زنجیرەیەك قوتابیانی زانکۆکان و کۆلیجەکان سەرجەمی وڵات دمەتەقیٚ و گفتوگۆی لەبن نەهاتوویان لەسەر کرد. پێنج ملیۆن کۆپی لەم زنجیرانە فرۆشران، بوو بوو بە یەکەم بابەتی فرۆشتن لە شوێنی فلە فرۆشتن یان بە کرێدان. سەرۆك وەزیرانی چاکسازیخواز زهاو زیانگ Zhao Ziyang بڕیاری دووبارە پەخشکردنەوەی دەرکرد لە کەناڵی تەلەفزیۆنی ناوەندی چینی (CCTV) کەمتر لە ساڵێك دوابەدوای بڵاوکردنەوەی ئەو زنجیرەیە هەڵچوونی کەلتووری بایدایەوە و بوو بە هەڵچوونی سیاسی کەبوو بە ئەنجامی دروستبوونی خۆپیشاندانەکانی گۆڕەپانی تیانیانمین (Tiananmen) ی ساڵی ١٩٨٩. سەرەتای خۆپیشاندانەکان بە رێپێوان دەستیانپێکرد بۆ یادکردنەوەی سەرۆکی پێشوو هیویاوبانگ (HuYaobang) لە ١٩٨٩/٤/١٥ ، ئەم رێپێوانە لە ماوەیەکی کورت و زۆر بەخێرا بوو بە نارەزایی دەربڕین دژ بە گەندەڵی و بەرز کردنەوەی دروشمی داخوازی چاکسازی سیاسی و مافی کرێکاران. ئەم نمایشە وێنەیەی جەماوەر بۆ ماوەی شەش حەفتە بەردەوام بوو و شەقامەکانی بەیجینیان کۆنترۆل کردبوو، تروسکەیەك لە هیوای بە جیهان بەخش سەبارەت بە گۆڕینی دیموکراسی لە چین، بەڵام ئەم تروسکە هیوایە کەوتە بەر گەردەلوول کاتێك لە ١٩٨٩/٦/٤ تانك و سەربازی چینی کۆتاییان بەم نارەزایی دەربڕینانە هێنا. کپکردنەوە و نەهێشتنی نارەزایی تراژیدیایەکی کەم وێنەی مرۆڤایەتی بوو، رووی راستەقینەی چاکسازی و گەشەسەندنی سیاسی و ئابووری چینی نیشاندا.

دوو چیرۆکەکەی تیانیانمین:

یەکێك لەو خوێندکارانەی کە بە تەلەفزیۆنەوە نووسابوو لە کاتی پێشکەشکردنی زنجیرەی رووباری ئێلگی (River Elegy) وانگ هیو بوو (Wang Hui) کە ئەو کاتە خەریکی خویندنی دکتۆرا ph.D لە ئەدەبیاتی چینی و بەشداریکرد لە

خۆپێشاندانەکانی ١٩٨٩. هەروەك زۆربەی رۆشنبیران و خوێندکارانی زانست وانگ هیو یەکێك بوو لە هەوادارانی زینگ دیاوبینگ و سیاسەتی (دەرگای کراوە)، و بڕوایەکی بە هێزی بوو بە قازانجەکانی بازاڕی ئازاد. بەڵام کاتێك وانگ هیو بۆ دواجار گۆڕەپانی خۆپێشاندانەکانی بە جێهێشت نەیدەزانی کە دەستدەکات بە سەفەرێك بۆ فێربوونی زانست و مەعریفەت کە دید و بۆچوونی بۆ دونیا دەگۆڕێت و دەڵێت: سەر لە بەیانی ١٩٨٩/٦/٤ بۆ دوا جار لەگەڵ گروپێك لە هاوڕێکانی پۆلەکەم گۆڕەپانی (تیانیانمین) مان جێهێشت ئەو کاتە من دڵم پڕ لە تووڕەیی و بێزاری و بێ دەسەڵاتی. لەو کاتەی حکومەت خەریکی راونان و گرتن و سزادانی رێکخەرانی خۆپیشاندانەکانیان دەدا وانگ هیو رووی لە شاخەکان کرد بۆ خۆشاردنەوە، توانی بۆ ماوەی دوو ساڵ لەوێ بمێنێتەوە لەم ماوەیەشدا شارەزایی و پەیوەندی چاکی دروستکرد لەگەڵ جوتیاران و هەژاران و کرێکاران، هەر ئەوەش یارمەتیدا تا باس و گفتوگۆ لەسەر یەکسانی و داد و (بازاڕی ئازاد رێکخراو بکات) گەیشتە ئەو قەناعەتەی کە دەبێت دەوڵەت رۆڵی خۆی ببینێت بۆ نەهێشتنی نا یەکسانی و ناعەدالەتی.

هەتا ساڵی ١٩٨٩ بیرمەندە چاکساز خوازەکان یەکگرتوو بوون و لەو بڕوایە دابوون کە ئازادی سیاسی و ئابووری رۆژئاوایی لێك جیا ناکرێنەوە و پیادە کردنیان سوود بە گەلی چین دەبەخشێت. نەیارانیشیان بریتیبوون لەو محافزەکارانەی کە پاڵپشتیان لە هێشتنەوەی وڵات دەکرد هەر بە پیادە کردنی سیاسەتە کۆنەکان دوابەدوای ئەو خوێن رشتنەی بوو بە هۆی دامرکاندنی خۆپێشاندانەکان چاکساز خوازەکان دابەشبوون بەسەر دوو سەربازگا، راستی تا (New Right) بە سەرکردایەتی بیرمەندی وەك زهانگ وییینگ (Zhang Weiyiug)، کە بازاڕی ئازاد بە گرنگترین ئامانج دەزانێت و ئامادەیە بۆ هێنانەدی ئەم ئامانجە سیاسەتێکی فاشستی پیادەبکات.ئەوەی تریش چەپی تازە (New Left) کە لەمەولا زیاتر باسیاندەکەین، ئەوانەش وانگ هوی (Wang Hui) سەرکردایەتیان دەکات و بڕوایان

وایە کە یەکسانی و دیموکراسی سیاسی دەبێت لەسەر حسابی ئازادی رەهای بازاڕ بێت.

ئەم بار گرژی و ناکۆکیانە لە نێو جەرگەی خۆپێشاندانەکان بوونیان هەبوو. ئێمە لە رۆژئاوا رووداوەکانی گۆڕەپانی تیانیانمیانمان بە رووبەڕوو بوونەوەی نێوان کۆمەڵێك قوتابی و دەوڵەتی کۆمونیستی دواکەوتوو دەبینی، کە قوتابیەکان دەیانخواست ببن بە بەشێك لە جیهانی سەرمایەداری و ئازادی و دیموکراسی بەڵام وانگ هیو کاتێك کە لە تاراوگە دەژیا لە ساڵی ١٩٩٧ لێکۆڵینەوەیەکی بڵاوکردەوە سەبارەت بە ماناکانی رووداوەکانی ١٩٨٩ کە تیادا تیشك دەخاتە سەر ئەو کرێکارانەی هاتبوون و بەشدار بوون لەم خۆپێشاندانانە بەڵام بەداخوازی جیاواز. ئەوان داوای باشکردنی باری گوزەران و کۆمەڵایەتی و ئابووریان دەکرد. هۆی بەشداری کردنیشیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو چاکسازییە ئابووریانەی کە لە ساڵی ١٩٨٨ دەستیانپێکرد کە بووە هۆی گران بوونێکی کەم وێنەی سەرجەم نرخی شتومەك و هەڵاوسانێکی زۆر بەرزی ئابووری. ئەم کرێکارانە هیچ قازانجێکیان نەبوو لەوەی ببن بە شتێك لە رۆژئاوا. لە راستیدا داخوازی کرێکاران بریتیبوو لە چەسپاندنی نرخ ، مسۆگەر کردنی ئاسایشی کۆمەڵایەتی (Social Security) و کۆتایی هێنان بە گەندەڵی. وانگ هوی ئەم مەترسی و داخوازییانە بە بەشێك لە بەرگری جیهانی دەزانێت بەرامبەر لیبرالی تازە Neo Liberalism.

هەروەها خۆپێشاندانەکانی تیانیانمین بە ناڕەزایی دەربڕینەکانی دژ بە جیهانگیری (GLOBALIZATION) لە سیاتل و جەنوا Genoa دەچووێنێت.

وانگ هوی دەڵێت خۆپێشاندەرانی گۆڕەپانی تیانیانمین دوو داخوازی و بەرنامەی جیاوازییان هەبوو، لە کاتێك گروپێك داوای خۆشگوزەرانی و دابینکردنی پێداویستییە بنەڕەتییەکانی ژیان دەکرد، هەروەها داوای پاراستنیان دەکرد لە فشاری بازاڕی ئازاد ئەوا گروپەکەی تریان داوای دیموکراسی و پاراستنیان دەکرد لە سەرکوتکردنی دەوڵەتی کۆمونیستی. هەروەها دەڵێت لەناو بردن و باربردنی دەنگی

نارەزایی لە خۆپێشاندانەکانی ١٩٨٩ هەر تەنها دەنگی خوازیارانی دیموکراسیان کپ نەکردەوە، بەڵکو کۆتاییش هێنا بەو گفتوگۆ گشتییە و ئاشکرایەی کە لەسەر ناعەدالەتی لە ئارادا بوو.لەو کاتەی تانکەکان کاری خۆیان بەجێ گەیاند، پرۆسەی گۆڕین و باوەشکردنە بۆ بازاڕی ئازاد خێراتر کرا. چاکسازی نرخ (Price Retorms) کە لەنیوەی دووهەمی ١٩٨٨ راگیرا بوو، لە سێبتێمبەری ١٩٨٩ دووبارە دەستی پێکردەوە. لە ساڵی ١٩٩٢ دینگ خیاو پینگ سەردانێکی شارەکانی کەنارەکانی باشووری وڵاتی کرد هەر لە گوانگزهۆ Guangzhou ، شینزهینShenzhen، بۆ دووپاتکردنەوەی بەردەوام بوون لە چاکسازی کە زۆر گۆڕانکاری تریان بە دواداهات، دینگ ئەم سەفەرەی بەکار هێنا بۆ زاڵبوون بەسەر محافزکارەکان، هەر لێرەش دەنگی بەرز کردەوە بۆ بەربەرەکانی کردنی گەندەڵی، قاچاغچیاتی، نایەکسانی لە دابەشکردنی سامانی وڵات، زێدەڕۆیی لە دروستکردنی خانوو بەرەو بیناسازی، گرفتە پەیوەندی دارەکان بە خۆشگوزەرانی و پیسبوونی ژینگە، هۆی ئەویش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی سەرجەم داوا کارییەکانی خۆپێشاندەرانی گۆڕەپانی تیانیانمین بەرەو خراپتر دەڕۆیشت.

هەر چەندە بە رووکەش لەناو بردنی خۆپێشاندانەکان مەترسییەکی بەردەوامی دروستکرد لە سەرکوتکردنی کۆمەڵگاو لەناو بردنی دەنگی ناڕەزایی، بەڵام وانگ هوی دەڵێت: لەو کاتەی خەڵك لە خۆشی تیانیانمین سەدای دەنگدانەوەی لەت و پەت بوونی کۆمەڵایەتیان لەبیر چۆتەوە... ئەوا هەر لە هەمان کاتیشدا هەست بەوە ناکەن یانیش چاکتر وایە بڵێین نایەتەوە یادیان کە ئەوەی ئەمڕۆ پێدەڵێن لیبرالی تازە تەنها خۆشاردنەوەیە لە پەنا کاریگەریەکانی خۆپێشاندانەکانی تیانیانمین، ئەویش بۆ ئەوەی دەوڵەت خۆ بپارێزێت و دڵنیا بێت لە روونەدانی ناڕەزاییەکی کۆمەڵایەتی لەم چەشنە. مەبەستی وانگ هوی ئەوەیە کە بیرۆکراتە لەسەر خۆکانی پارتی کۆمونیست دەمامکی خۆیانداوە بۆ جێ بەجێ کردنی چڕترین و بە ئومێدترین پرۆسەی بە بازاڕکردن (Marketization) و بە تایبەت کردن

(Privatization) کە یەکەم جارە شتی وەها لە جیهان روودەدات. ناویان لە شۆڕشی بازاڕی ئازاد ناوە (سۆشیالیزم بە خاسیەتی چینی) دەسەڵاتداران وتە و تێکستی مارکس و ماو بە جۆرێکی جیاواز بەکار بهێنن تا بتوانن تێکهەڵکێشی بیرو باوەڕەکانی میلتۆن فریدمان (Milton Friedman) و فریدریك هایك (Fried Hayek) یان بکەن. وانگ هوی پێیوایە کە ئەو تانکانەی کە خەونی بیرمەندەکانی ساڵانی ١٩٨٠ بۆ ئایندەیەکی گەش پانکردەوە و لەناوی برد ئەو کارەیان لە جیاتی ماویزمەکان ئەنجامنەدا بەڵکو بە نماینەدیی توندڕەوەکانی بازاڕ هیواو ئاواتی ئەم نوخبەیەیان لەناو برد. بەم کارەیش ناڕەزاییان کپکردەوە و دووبارە ئایدۆلۆژیای ماویزمیان دووپاتکردەوە،جارێکی تریش فاشستەکان دەسەڵاتی خۆیان دووپاتکردەوە کرێکارانیان بێ دەنگ کرد کە داخوازی یانیش مەترسیان هەبوو لە ناعەدالەتی. ئەمەش بینینی (زانگ هوی)یە بۆ چیرۆکی زێبراکان. وانگ هوی پێیوایە کە پازدە ساڵی رابردوو وەك هوڕینە وابوو: ئەوانەی وایاندەزانی کە پرۆسەی پێشکەوتنی دیموکراسی لە (چین)دا خێراتر بووە بۆیان دەرکەوت کە گەڕاونەتەوە بۆ سەردەمێك کە وایاندەزانی دەمێکە کۆتایی هاتووە،هەمان زەمانە کۆنەکە، شێوازی کۆن، کارەکتەری کۆن، بانگەوازی کۆن، دەموچاوی کۆنی مە دەبوایە ماوەیەکی زۆر زووتر خانەنشین بووبان دووبارە جارێکی تر شانووکەیان داگیر کردەوە. ئەم شێوازە کۆنە کاریگەری هوڕ بوونی دروستکرد بە جۆرێك کە کەس هەستی بەوە نەکرد وەزیفەی سەرکوتکردنی ناڕەزایی دووبارە پەیوەندی نێوان ئەو میکانزمانەی بازاڕ کە لە بنەڕەتدا دەستی بە رووخان و داڕمان کردبوو درووستبکاتەوە.

بە رووکەش وا دەردەکەوت کە پاسەوانە کۆنەکان سوور بوون لەسەر پیادە کردن و بەردەوام بوون لە رێگای کۆمۆنیستی، بەڵام لە راستیدا هێزو تەوژمی بازاڕ بە خێراییەکی چاوەڕوان نەکراو بەرەوپێش دەچوو. ئەمەش بارو دۆخێکی زۆر سەیرو سەمەرەی دروستکردبوو کە ئابووری ناسی راستەڕۆی وەك زهانگ وییینگ، کە داوای توانەوەی دەوڵەت و نەمانی دەسەڵاتەکانی دەکرد گەورەترین سوود مەند نەبوون لە

دەسەڵاتانی تاك حیزبی. کۆمونیستەکان زۆر دڵسۆزانە بیر و باوەڕ و بیرۆکە چاکسازییەکانیان جێ بەجێ دەکرد، لە هەمان کاتیشدا رەخنەگرە چەپخوازەکانیان بێ دەنگ دەکرد.

زهانگ ویینگ دەست بە جێ دڵنیا نەبوو لە دەرئەنجامی گۆڕانکاری و چاکسازییەکان هەر بۆیە بەیجینی بە جێ هێشت و بەرەو زانکۆی ئۆکسفۆرد کەوتە رێ بۆ خوێندنی دکتۆرا phD لە ژێر سەرپەرشتی هەڵگری خەڵاتی نۆبل پرۆفیسۆر جەیمس میر لیس (James Mirlees).

لە ساڵی ١٩٩٤ گەڕایەوە بۆ چین، بەمەش گەورەترین مەترسی بۆ سەر چاکسازی دووبارە دەست بە کاربۆوە. ئەو کاتەش ئەندازەی کەرتی تایبەت یانیش کەرتی ناحکومی (Non States Sector)زۆر زۆر زیادیکردبوو. لە لایەکی تریش چین توانیبووی بەسەر ئاسەوارە سەلبییەکان بەسەر هاتی تیانیانمین لەسەر ئاستی جیهاندا زهانگ ویینگ دەستبە جێ کەوتە چالاکی جۆراوجۆر، کاتی خۆی دابەشکرد لە نێوان کارو کاسبی (Business) و کاری ئەکادیمی و جیهانی سیاسەت. جگە لەوەی کە چەندین کاری حکومی جۆراوجۆری لە شوێنی جیاجیا پێ سپێدرابوو هەروەها کرا بە بەڕێوەبەری قوتابخانەی گوانگ هوە بۆ بەڕێوە بردنی (Guanghua Schoolf Management) سەر بە زانکۆی بەیگین. خزمەتگوزاری راوێژکاری بۆ دەرزەنێك لە کۆمپانیا چینییەکان پێشکەشدەکات. لە ساڵی ١٩٩٥ وە زۆرترین چاوپێکەوتنی لەگەڵ ئەنجامدراوە لە لایەن گۆڤار و رۆژنامە ئابوورییەکان.

وانگ هوی و چاکسازخوازەکانی باڵی چەپ بە ناخۆشترین بارو دۆخدا تێپەڕین لە ساڵی ١٩٩٠، سڕ بوو بوون لە ژێر کاریگەری ئەو وەحشیەتەی دژ بە خۆپێشاندەران ئەنجامدرا. لە لایەکی تریش تووشی سەر لێشێوان هاتبوون لەو یەکگرتنە و دۆستایەتییەی نێوان پارتی کۆمونیست و نوخبە سەرمایەدارە تازەکاندا. زۆریش دڵتوند بوون بە زیاد بوونی ژمارەی ئەو دەزگایانەی کە بڕوایان وابوو کە مێژوو بەرەو کۆتاییەکی حەتمی دەچێت، خۆی و هاوڕێکانی خۆیان شاردووە و پشتیان بە سێ جۆر

چەك بەست کە جیمس جۆیس بانگەشەی بۆ دەکرد بۆ خۆپاراستن دژ بە مەترسی لەناو چوون: (بێدەنگی، تاراوگە، ژیری).

بووژانەوەی چەپی تازە لە چین:

(وانگ هوی) لە قاوەخانەی بیرمەندان بینی شوێنێکی گەورە و رووناك، دانیشتن لەسەر قەنەفەکان زۆر خۆشە، قاوەیەکی تازەو بە تام، ئەم قاوەخانەیە کەوتۆتە سەر گەورەترین دوکانی کتێب فرۆشی بەیجین. تەنها بەرد هاوێژێك دوورە لە سێ لە گرنگترین وبە ناوبانگترین زانکۆ: تسینگ هوەTsinghua بیدە Beida و رێنمن Renmin. بە راستی جێگای گفتوگۆ و دەمەتەقێی هزری و بیرمەندییە. وانگ هوی ئێستا بەسەر بێ ئومێدییەکەی زاڵبووە. ئەو جل و بەرگەی کە لە بەری کردوون رووخسارو شێوەی بیرمەندی پێ بەخشیون، پیاوێکی لاواز و قژێکی زۆر، چاکەتێکی قاوەیی و فانیلەیەکی رەش نیو قۆڵی لەبەر کرد بوو. حەز دەکات لە گفتوگۆ کردن لەسەر پوختەی بیرو باوەڕە گشتییەکان وەك بووژانەوەی رۆشنبیری Enligtenment، غائییەت Teleology وە مانای تازە خوازی Modernity.

دواترین مۆدیلی گفتوگۆ تیۆرییەکان هەروەك کەشخەیی جان پۆل سارتەر و جلە جوانەکانی زۆر چاك جێگایان دەبێتەوە لە لای چەپی کەنار رووباری پاریس (The Left Bankof paris)

بەڵام وانگ هوی هێشتا هەر توورەیە سەبارەت بە بارو دۆخی چین. ئەو توانیویەتی خۆی بپارێزێت لە خەتی گشتی بازرگانی بیرمەندان، لەبەر ئەوەی نەبووە ئەندام لە حیزب هیچ پلە و پایەیەکی رەسمی نییە (بە پێچەوانەی زهانگ ویینگ ئەو نە سەرۆکی زانکۆیە و نە هی هیچ دەزگایەکیش). بۆ ماوەی ١٠ ساڵ پۆستێکی کاریگەری هەبوو، سەر نووسەری گۆڤاری هزری Dushu دووشو لە چین بەڵام دوابەدوای کۆنگرەی ١٧ ی پارتی کۆمونیست لە ٢٠٠٧ لادرا.هەر چەندە پرۆفیسۆرە لە زانکۆی تسنگ هوە بەڵام پەیوەندییەکی ناخۆشی هەیە لەگەڵ دەسەڵات. بە

راپۆرتەکانی گەندەلی ئاشکرا دەکات و یارمەتی کرێکاران دەدات بۆ خۆ رێکخستن دژ بە تایبەتیکردنی نایاسایی، زۆربەی جاریشی دەزگاکانی راگەیاندن بەکار دەهێنێت بۆ ریسوا کردنی هەڵەکانی حکومەت.

وانگ هوی یەکێکە لە سەرکردەکانی چەپی تازە کە لە چەند گروپێکی بەیەکەوە نەبەستراوی بیرمەندان پێکهاتوون و زۆر بە چاکی دەتوانن سەرنجی رای گشتی بۆلای خۆیان راکێشن، هەر خۆیشیان خاڵە گشتییەکانی گفتوگۆ سیاسییەکان دەستنیشان دەکەن. ئەوانە تازەن لەبەر ئەوەی بە پێچەوانەی چەپی کۆن پشتگیری لە چاکسازی بازاڕ دەکەن. ئەوانە چەپی تازەن لەبەر ئەوەی بە پێچەوانەی راستی تازە خەمخۆری یەکسانی و ناعەدالەتین. زۆربەیان پەنایان بردە بەر تاراوگە لە ئەمریکا لە ساڵانی ١٩٩٠، بەڵام ئەمڕۆ هاتوونەتەوە بۆ بەشداریکردن لە گفتوگۆ لەسەر ئایندەی چین. وانگ هوی لە چاوپێکەوتنێکدا دەڵێت: چین کەوتۆتە نێوان بەرداشی دوو توندڕەوی، سۆسیالیزمێکی بە هەڵە پیادەکراو و سەرمایەداری دۆست ئەمەش بۆتە هۆی پیادە کردنی خرابترین خەسڵەتی هەردوو سیستەم، من بەش بە حاڵی خۆم لەگەڵ ئەوەم کە چاکسازی بازاڕ دەبێت بەردەوام بێت و بەرەو پێش بچێت. بەڵام دەبێت پێشکەوتن و گەشەسەندنی چین یەکسانتر بێت و باشتریش بەلانس بکرێت.نابێت گەشەسەندنی GDP لەسەر حیسابی مافی کرێکاران و ژینگە بێت.

فەلسەفەی ئەوانە بەرهەمی سەروەت و سامان و سەرکەوتنی ئابووری چینن. ئێستاکە بازاڕ هاندەرە و یارمەتیدەری گەشەسەندنی ئابوورییە ئەوان دەپرسن چ لەو سامانە زۆرە بکەین؟

ئایا بەردەوام بین لە کۆکردنەوەیان بە دەست نوخبە بەختەوەرەکەی چین؟

یانیش رێگایەکی تر بگرینەبەر لە پێشکەوتن و گەشەسەندن کە سوود بە هەموو هاوڵاتیانی چین بگەیەنێت؟ دوای سی ساڵ لە پرۆسەی چاکسازی چین رووبەڕووی فەلسەفەی گەشەسەندن دەبنەوە و دەپرسن ئایا گەشەسەندن تاکە ئامانجی ئێمەیە. لە جیاتی ئەوەی زۆر بە توندی وەك چەرخی نۆزدە داوای ئازادی بێ قەید و شەرت بکەن

لە سایەی سیستەمی سەرمایەداری، ئەوانە دەیانەوێت رێگایەکی تایبەت بەچین بدۆزنەوە بۆ دیموکراسی کۆمەڵایەتی، بۆ سەرکەوتن لە دۆزینەوەی رێگای چینی بیروباوەڕ و بیرۆکە لە هەموو لایەکی جیهان دەهێنن و لەگەڵ بارو دۆخی چین دەیانگونجێنن و تاقییاندەکەنەوە و پێیان وایە گەشەسەندنی چین دەبێت بە مەرجی چیی بێت. وانگ هوی دەڵێت: ئێمە ناتوانین پشت ببەستین بە تاقیکردنەوەی ئەڵمانیاکان، وڵاتانی باکووری ئەوروپا، چونکە وڵاتی ئێمە هێندە گەورەیەکە دەوڵەت لە توانایدا نییە خۆشگوزەرانی و گشت خزمەتگوزارییە کۆمەڵایەتییەکان دابینبکات. هەر بۆیەش ئێمە پێویستیمان بە داهێنانی دەزگایی هەیە (Institutional Iunovation). وانگ شاوۆ گوانگ (Wang Shaoguang) کە ئابووری ناسێکی سیاسییە بە باس لە دابینکردنی خزمەتگوزاری تەندروستی دەکات بە نرخێکی هەرزان،سوی زهی یوان Cui Zhiyuan کە تیورستێکی سیاسییە (Apdlitical Theorist) باس لە سۆسیالیزمی سەرمایە دەکات لەگەڵ چاکسازی مافی موڵکیەت بۆ ئەوەی کرێکاران مافی رادەربڕینیان هەبێت لەو کۆمپانیایانەی کە کاریان تێدا دەکەن. (هوئانگانگ)ی ئابووری ناسیش Hu Angang باس لە گەشەسەندنی سەوز دەکات.

ئامانجیشیان بریتیبوو لە رووبەڕووبوونەوەی بیر و باوەڕی هاوردەی بیانی کە بۆ سەرمایەداری رووباری پیرل هێنرا بوون و بیانگۆڕن بە فەلسەفەیەکی خۆڕسکی ناوماڵ هەڵقوڵاو. زمانحاڵیان دەڵێت: ئێمە دەبێت رێگایەکی تر بدۆزینەوە و ئەمەش گرنگترین ئەرك و ئامانجی ئەم نەوەیە، هەر چەندە کێشەکان لە دەرئەنجامی گەشەسەندن زیاتر دەبن، ئەوەندەش زیاتر سەرکردەکان گوێیان لێڕا دەگرن، ئەمڕۆ ئەوانە هەستدەکەن کە کاتی دەست بەکار بوونیان هات.

سەرمایەداری رووباری زەرد:

هینان (Henan)، واتە (باشووری رووبار)، کەوتۆتە لێوارەکانی رووباری زەرد. ئێرە ناو جەرگەی وڵاتی چینە و دژە رۆحییەکەی (شینزهین) (Shenzhen). ئێرە بە لانەی شارستانیەتی چینی ناسراوە، دێی نانجی Nanjie کە لەم هەرێمەدایە لە ساڵانی ١٩٩٠ بوو بە نموونە و پۆستەری چەپی تازە. سەرکردەکانی نانجی دوابەدوای وازهێنان لە کشتوکاڵی کۆمەڵگایەکی هەرەوەزییان لە گوندەکە دروستکرد بۆ خۆسازدان بۆ گۆڕینی جۆری کار و ژیان، گۆڕان بۆ پیشەسازی، دەسەڵاتداران ٢٦ کارگەیان تیایدا دروستکرد کە هەر لە نودڵەوە (هەرشتەی چینی) هەتا نایلۆنی پێچانەوەیان دروستدەکرد. ژیان لە نانجی خۆش بوو هەروەك تاقیکردنەوەی رۆبەرت ئۆیین Robert Owen کە دێیەکی دروستکرد لە سەردەمی پیشەسازی چەرخی ١٩ بە ناوی لانارکی تازەNew Lanark لە بەریتانیا بە مەبەستێکی ئەخلاقی یانیش ئایینی. کرێکارانی نانجی مووچەیان زیاترە هەر هەمووشیان کرێ خانوو نادەن، خزمەتگوزاری تەندروستی بەلاش، بەشە خۆراکی بەلاش لە گۆشت، هێلکەوە رۆژانەش شووشەیەك بیرە. خوێندنیشی هەر لە سەرەتاییەوە تا دواناوەندیش لە لایەن دەوڵەتەوە پشتیوانی لێدەکرێت. دەوڵەت یان دەسەڵاتداران بە چاکی خەمخۆری هاوڵاتیانیان بوون، نەك بە هاندەری ئایینی هەروەك لانارکی تازە، بەڵام بە گوێرەی فەلسەفەی ماویزم بۆ رەخنە لە یەکترو لە خۆگرتن بۆ ریسواکردنی هەڵەکان و هەڵسوکەوتی نەگونجاو. لە ساڵی ١٩٩٦ سوی (زهایوان)ی (Sui Zhiyuan)ی تیۆرستی سیاسی سەر بە چەپی تازە کتێبێکی بڵاو کردەوە و تیایدا باس لە سەرکەوتنی تاقیکردنەوەی نانجی دەکات بەم کارەش ئەم گوندەی خستە ناو لاپەڕەکانی مێژوو بە زیندویی دەمێنێتەوە.

سوی زهایوان پێیوایە کە نانجی بووە بە ئەلتەرناتیڤێکی زیندوو. ئەوەش ئەوە دەسەلمێنێت کە دەکرێت بازاڕی، ئازاد ببێت بۆ خۆشگوزەرانی کۆمەڵایەتی، ئەم سەرکەوتنانە نەك هەر تەنها لە هەرێمەکانی سەر کەنار، بەڵکو لە دێهاتەکانیش

سەرکەوتوو دەبێت ئەم تاقیکردنەوە سەرکەوتووە ئەوە نیشاندەدات کە چۆن حکومەت و دەوڵەت گەر بیانەوێت دەتوانن دەسەڵاتیان بەکاربهێنن بۆ دابینکردنی خزمەتگوزاری تەندروستی، خوێندن و فێرکردن، هەروەها پێش خستنی دایناميزمی ئابووری. بەڵام ئەمڕۆ نانجی هەندێك لە باق و بریقی خۆی لەدەستداوە، چونکە زیاتر لە نموونەیەکی بە زۆر دروستکراو دەچێت لەوەی سروشتی بێت. بەڵام سوی زهایوان لە ساڵی ١٩٩٦ دا پێیوانەبووە کە نانجی دەکرێت ببێت بە نموونەیەکی جیهانی. بەڵکو ئەو وای بۆ دەچوو کە ئەم نیشانەی ئەوەیە کە چۆن چین دەتوانێت خۆی رزگار بکات لە ژێر فشاری باری سەختی بازاڕی ئازاد بەبێ ئەوەی ناچار بێت رۆژانە و مانگانەی کەس کەمبکاتەوە. کرێکاران بپارێزێت لە لایەن کۆمەڵایەتی. ئەوەش ئەلتەرناتیڤێکی ترە بۆ سەرمایەداری کە لە دۆڵی رووباری پیرل پیادە کرا، کە من پێیدەڵێم (سەرمایەداری رووباری زەرد).

لەو کاتەی وانگ هوی بە ئەنقەست لە سەرخۆ قسە دەکات ئەوا گوێ گرتن لە سوی زهایوان زۆر زەحمەتە و ماندووت دەکات، کە دەکەوێتە قسە کردن چاوە بە بریقەکانی خەریکن لە ناوسەری دێنە دەرێ. ئەو مەسەلانەی کە باسیاندەکات نەفەسبڕن و پڕن لە حەماس و هەستدەکەیت سەرخۆش بووە بە مەعریفەتی زانستی تا رادەی شێت بوون. کاتێك پرسیارە ئامادە کراوەکان دەخاتە روو بۆ بەهێز کردن و روونکردنەوەی خاڵەکانی ، وا هەستدەکەیت کە کەوتویتە بازنەیەك لە گفتوگۆ ئەزەلییەکان، ئەویش لەو مامۆستایانە فێریان بووە کە بڕوای بە بیرو بۆ چوونەکانیان هەیە وەك: نێکۆلۆ میکیاڤیلی، جان جاك رۆسۆ، جۆنستبوارت، میل و جەیمس مییید (Mill and Jams Meede). سوی زهایوان یەکێکە لە گەشبین ترین ئەندامانی چەپی تازە کە تاقیکردنەوەی رێگای تازە بە کلیلی چارەسەر کردنی کێشەکانی چین دەزانێت، و دەڵێت: تاقیکردنەوەکانی رووسیا و وڵاتە تازە پێگەیشتووەکانی دنیا ئەوە دەردەخەن کە ئەم وڵاتانە ناتوانن پێشبکەون و گەشەسەندن بە خۆوە ببینن نەجاتیان بێت و ئازاد بن لە کاریگەری وڵاتە پیشەسازییە گەورەکان تەنها بە سەپاندن و

لاسایی کردنەوەی دەزگا ئابووری و سیاسییەکان و دیموکراتەپێشکەوتووەکان. بەڵکو بۆ سەرکەوتن دەبێت دەزگا و دامەزراوەی تایبەت بە خۆیان دروستبکەن. بۆ چەپی تازەش کلیلی سەرمایەداری رووباری زەرد بریتییە لە (فەلسەفەی داهێنانی بەردەوام و ئەزەلی) بۆ دروستکردن و دۆزینەوەی کۆمپانیای تازە و دەزگای کۆمەڵایەتی تازە کە تێکهەڵکێشی بێت لە پێشبڕکێ و کاری هەرەوەزی.

لاوازترین دەوڵەت لە جیهان:

ئابووری ناسان لە ساڵی ١٩٨٠ و ١٩٩٠ دەیانگوت، دەوڵەتی گەورە خراپە و هی بچووك باشە. بەڵام تیمی تازەی چەپی تازەی وەك هوئانگانگ، وانگ شاوۆ گوانگ کارێکی زۆریان کرد و ماندوو بوونێکی زۆریان چێشت تا توانیان ئەم بۆچوونە هەڵگێرنەوە. بەڵام ئەو جووتە سەیرو دەگمەنە کە وەك لینین Lennon و ماکارتنی یان لێهات Mc Cartney (دوو ئەندامی باندێکی گۆرانی بێژی بەریتانی زۆر ناودار بوون لە جیهان لە ٦٠ و ٧٠ دا) کە لە زانکۆی یەل Yale سەریان هەڵدا بوون بە کاریگەرترین ئابووری ناسی چینی سەر بەچەپی تازە. لە راپۆرتێکی زۆر گرنگدا کە لە سەرەتای ساڵانی ١٩٩٠ نووسیبوویان دەڵێن:

دەوڵەتی چین جۆرێکی هەڵەی هەیە لە هێز، زیاتر سەرکوتکەرە لەوەی بەڕێوەبەر. توانای بۆ سەرکوتکردنی ئازادی هاوڵاتیانی بریتییە لەو بۆ هیچ. بەڵام توانای بۆ بەڕێوەبردنی وڵات بە شێوەیەکی باش دەوڵەتی چین بە لاوازترین دەوڵەتی جیهان دەژمێردرێت.

ئەوان نیشانیاندا کە داهاتی حکومەتی ناوەندی لە دابەزینێکی بەردەوام دایە بە گوێرەی پێوەری GDP سەرجەم داهاتی نەتەوەیی (Gross Domestic Product) کە لە ساڵی ١٩٧٨ ٣١/٢٪ بەڵام لە ساڵی ١٩٩٢ دابەزییەوە بۆ ١٤/٧٪ .لەو کاتەی بودجەی حکومەتی ناوەندی دادەبەزێت ئەوا لە هەمان کاتدا داهاتی حکومەتی هەرێمەکان لە زیاد بوون و گەشەسەندنێکی زۆر بەرز تا گەیشتە رادەی

پەیدا بوونی میری سوور (Red Barons) کە باجی جۆراوجۆریان لە هەرێم و پارێزگاکانیان دەسەپاند بۆ پەیدا کردنی سەروەت و سامان و دەسەڵاتی زیاتر و تا کار گەیشتە پڕ بوونی قاسە و گەنجینەکانیان، لە کۆتایی ساڵانی ١٩٨٠ ئەوانە لە حکومەتی ناوەندی بە هێزتر بوون.

بە بڕوای چەپە تازەکان بەربەست زۆرن لە بەردەم چاکسازییەکانی چین هەرلە گەندەڵی و هەڵاوسانی ئابووری، وەبەر هێنانی هەڵە، قەرزە بێ سوودەکان، ئاستی نزمی خەرجی و سەرفکردنی ناوخۆ و زیاد بوونی رێژەی ناعەدالەتی کە دەگەڕێتەوە بۆ لاوازی و کەم دەسەڵاتی حکومەتی ناوەندی لە جیاتی زۆر بە هێزی.

هوئانگانگ وا دەخەملێنێت کە بەرتیلی نایاسایی، خۆ دزینەوە لە باج دان، دزی بە ئاشکراو باجی نابەجێی هەرێمەکان بەیەکەوە ١٥٪ GDP سەرجەم داهاتی نەتەوەیی بە فیرۆ دەبەن و دەفەوتێنن ساڵانە لە چین. هەروەها روونی دەکاتەوە و دەڵێت کە چۆن بەبێ لێپێچانەوەیەکی دیموکراتی (هەڵبژاردن) لە خوارەوە بۆ سەرەوە یانیشی ترسی لێپێچانەوەی لە سەرەوە بۆ خوارەوە، سەرکردەی هەرێم و پارێزگاکان بەرژەوەندی تایبەتی خۆیان خستۆتە سەر بەرژەوەندی گشتی خەڵك، بەمەش زۆربەی داهاتەکان لە خۆیان و خێزانەکانیان سەرفدەکەن مووچەی زۆرو ئۆتۆمبیلی چاك و گران بەها، ساردکەرەوەی ناوماڵ، باڵەخانەی تازە و گران بەها. چارەسەر بە رای ئەو لە بە هێزکردنی حکومەتی ناوەندییە بۆ کۆکردنەوەی باج بە شێوەیەکی ناوەندی بۆ قەدەغە کردنی باجە بێ ماناکانی هەرێمەکان، هەروەها بۆ دروستکردنی دەزگایەکی ناوەندی بۆ نەهێشتنی گەندەڵی.

چەپی تازەش باس لە شتێکی هاو شێوە دەکات و گفتوگۆی لەسەر دەکەن سەبارەت بە (فیلەسپییە گران بەهاکان) وەك دروستکردنی هوتێلی نایاب و گران بەها، ئەو باڵەخانانەی کە سەریان لە هەور دایە، شاری یاری زۆر نایاب و گران ئەو یاریگە گەورانەی کە حکومەتی هەرێمەکان خۆیان بە دروستکردنیانەوە گرتووە ئەم خەرجکردنە نابەجێ یانە بوونەتە هۆی هەڵئاوسانی ئابووری ئەم وەبەر هێنانە بێ

مەعنایانە بوونەتە هۆی ئەوەی ئابووری وڵات لەبەریان بناڵێنێت. چونکە ئەوانە بە پارەی ئەو بانکانە دروستکراون و دەکرێن کە دینگ خیاو پینگ لە ژێر دەسەڵاتی حکومەتی ناوەندی ئازادی کردن.

بەهێزترین بیر و بۆچوونیان ئەوە کە دەڵێن دەوڵەتی بەهێز بە مانای ناوەندی بەهێزتر دەبێتە هۆی هاندانی خەرجییەکانی ناوماڵ کە ئێستا ٤٠٪ بەرامبەر بە GDP و ئەم رێژەیە کەمتر نییە لە نێو وڵاتە خاوەن ئابوورییە پێشکەوتووەکان. چەپی تازە دەڵێت نمونەی تاقیکردنەوەی ئابووری چین ناتوانێت بەم جۆرە بەردەوام بێت، چونکە ئاستێك هەیە بۆ رێژەی ئەو کاڵایانەی کە جیهان توانای کڕینیانی هەیە، بۆیە چین دەبێت دەستبکات بە بەکار هێنانی بەشێکی زۆری لە بەرهەمەکانی . لە داهاتووشدا چینییەکان دەبێت زیاتر خەرجبکەن و کەمتر پاشەکەوت کەن. چەپی تازە زۆر راستن کە دەڵێن خەرجکردن و بەکار هێنانی کەل و پەلی ناوماڵ تەنها کاتێك دێتەدی لە چین کە خەڵك زیاتر هەستیان بە سەلامەتی و ئاسایشی ئابووری کرد. هەتا سیستەمێکی پاراستنی ئاسایشی کۆمەڵایەتی نەبێت کە هاوڵاتیانی بپارێزێت لە نەخۆشی و بێکاری و پیری و پەکەوتەیی ئەوا خەڵك هەر خەریکی پاشەکەوت کردن دەبن لە جیاتی سەرفکردن بۆ مسۆگەر کردنی ئەم پێداویستیانە. چەپی تازە دەڵێن تەنها لە رێگای دووبارە زیندوو کردنەوەی دەسەڵاتی حکومەتی ناوەندی ئاسایشی کۆمەڵایەتی زامن دەکرێت ئەو کاتەش خەڵك بڕوا بە باری سەقامگیری ئابووری وڵات دەکەن و دەستدەکەن بە خەرجکردن کە دەبێتە هۆی هێندەی دی بەهێز کردنی ئابووری وڵات. دەسەڵاتداران زۆر بە وردی گوێ لەم بۆچوونانە دەگرن و بایەخێکی تەواوی پێدەدەن. هەر لە ساڵی ١٩٩٤ و داهاتی باجەکانی حکومەتی ناوەندی لە زیاد بووندایە. لە لایەکی تریش ئەگەر هەر تەنها بۆ پڕوپاگەندەش بێت ئەوا هوجنتاوۆ (Hu Jintao) و وین جیاباو (Wen Jiabao) خۆیان تەرخانکردەوە بۆ دووبارە دروستکردنەوەی دەوڵەتی خۆشگوزەرانی چین (Chinas Welfare State).

پاراستنی موڵکی گشتی:

هەر لە سەردەمی پییر جۆزیف پڕاودۆن دا (Pierre Joseph Proadhon) بەناوبانگترین دروشمی چەپەکان بریتیبوو لە (موڵکداری دزیە)، (Property is Theft) کە بۆ یەکەم جار لە ١٨٤٠ لە لایەن پییر خۆیەوە بەکار هات. فەوزەوییەکانی فەرەنسا زۆر باسی مەرجی خەیاڵیان دەکرد بۆ چارەسەری گرفتە کۆمەڵایەتییەکان، ئەوا چینییەکانی ئەمڕۆش بە هەمان شێوە و ئەندازە ئەم کارە دەکەن، نمونەی ئینگلتەرا دەهێننەوە لە نێوانی سەدەی دوازدە و نۆزدەدا کە چۆن موڵکدار و خاوەن زەویە تایبەتەکان زەوی وزار و دارستانە گشتییەکانیان بە تالان برد، بەهەمان شێوەش وا خەریکە سیستەمی پاراستنی کۆمەڵایەتیش بە تالان دەبردرێت. ناعەدالەتیەکی کەم وێنەی لێدەکەوێتەوە.

رۆژنامە و وێبسایتەکان و حەفتانە چیرۆکی لەت و پەتکردن و بەتاڵان بردنی سەروەت و سامانی گشتی لە لایەن بەرپرسە بەرزەکانی حیزب بڵاو دەکەنەوە لە ژێر ناونیشانی بە تایبەت کردن و کڕینەوەی کەرتی گشتی لە دەوڵەت (Privatization). ئەو زەویانەی کە رۆژێك لە رۆژان لە دەرەبەگەکان و دەوڵەمەندەکان سەندرایەوە بۆ ئەوەی بدرێت بە جوتیاران و هەژاران، ئەوا ئەمڕۆ دەوڵەت دەستیان بەسەر دادەگرێت بۆ ئەوەی بیاندات بە ئەوانەی دەیانکەن بە کارگە و باڵەخانە و پرۆژەی پیشەسازی. چەندین گوند بە تەواوی دەستیات بە سەرداگیران تا بدرێن بە دەلاڵ و مەزادچی تا پرۆژەی لەسەر دروستبکەن. کارگەکان بە نرخێکی زۆر کەم فرۆشران تەنها بۆ بەتاڵان بردنی موڵکی گشتی. هەموو ئەوانە وایانکرد بەرپرسی گەندەل و بزنسانی ساختەچی بەشەو و رۆژێك ببن بە ملیۆنێر، لەهەمان کاتیشدا خاوەن زەوییەکان و ئەو کەسانەی لە کارگەکان کاریان دەکرد بە پارەیەکی زۆر کەم قەرەبوو بکرێنەوە.

(Management Buyout) سێ پیتی (MBO) بوو بە نیشانەی موڵکی گشتی (لە ژێر ناوی بەڕێوەبردنی کڕینەوە) بێ چاو و رووترین جۆری تالانکردنی

یەکێك لە پیاوە ئەکادیمیاکانی کە لەهونگ کۆنگ دەژیا بە ناوی لانگ خیاپپینگ (Lang Xia ping) بوو بە کەسایەتییەکی ناسراوی نیشتمانی کاتێك لە لێکۆڵینەوەی تەلەفزیۆنیدا بۆ کەناڵێکی ناو خۆی شەنگەهای باسی هەندێك لەم زێدە ڕۆییانەی کرد. ئەم بەرنامەیە هێندە کاریگەر بوو کە دوای کرد بە بەڕێوەبەری یەکێك لە کۆمپانیاکان بە ناوی جیوچوجون (Gu chu hun) زۆر ئازایە و بە زمانێکی درێژەوە شکایەت لە کەناڵە تەلەفزیۆنییەکە بکات بۆ داکۆکی کردن لە شەرەف و سومعەی... بەڵام زۆری پێ نەچوو... کیسەکەی دۆڕاند و جیوچوجون بەندکرا. ئابووری ناس زهانگ وێینگ هاتە داکۆکی کردن لەم پیاوە بە هەنجەتی پاراستنی سومعەی کۆمپانیاکەمان و داوای کرد کە فرۆشتنی موڵکی گشتی دەبێت بەردەوام بێت بۆ پێشخستنی ئابووری وڵات . بە بڕوای ئەو تەنها سەرمایەدار جورئەت دەکات خۆ لە کاری مەترسی داری بازاڕی بدات هەر ئەوەش دەبێتە هۆی بەرەو پێش چوونی ئابووری چین. ئەم کارەش هەر چەندە زەرەر و زیان بە هەندێك چین و توێژی کۆمەڵ دەگەیەنێت... بەڵام ئەوە تاکە ڕێگایە. لەبەر ئەوە دەبێت دەوڵەت بەردەوام بێت لە فرۆشتنی کەرتی گشتی. ئەمەش سوودی بۆ هەموو لایەك دەبێت.

چەپی تازە دژ بەو رایەیە کە دەڵێت کۆمپانیاکانی دەوڵەت ناتوانن کێ برکێ لەگەڵ بازاڕ بکەن، چونکە ئەم جۆرە کۆمپانیایانەش دەتوانن وەك کۆمپانیاکانی کەرتی تایبەت بەڕێوەبەری چاك بدۆزنەوە لە بازاڕ و پارەی چاکیان بدەنێ، ئەگەر سەرکەوتن. سزاشیان بدەن گەر سەرنەکەوتن لە بەڕێوەبردنی کۆمپانیاکە. بە تایبەت کردنی کەرتی گشتی جێگای نیگەرانی چەپی تازەیە لەبەر لە دەستدانی بەها کۆمەڵایەتییەکان و هەڵوەشانەوەی کۆمەڵ. پرۆژە بازرگانییەکانی دەوڵەت چاك بن یان خراپ، بوون بە چەترێك کە کرێکاران لە سایەی حەسانەوە، یان وەك مەنجەڵێکی ئاسنینی برنج وایە بژێوی کاگەران مسۆگەر دەکات، لە مووچەی مانگانە و فێرکردن بە خۆرایی و خانەنشینی و خزمەتگوزارییەکانی خانوو و بەرەو تەندروستی تەنانەت وەرزشیشی. بە تایبەتی کردن و کڕینەوەی موڵکی دەوڵەت نەك تەنها ملیۆنەهای

بێکار کردووە، بەڵکو دایمالیبوون لە گشت گرەنتییەکانی ژیان کە لە سەرەوە باسمانکردن و ژیانی ئەو هەموو خەڵکەی خستۆتە مەترسییەوە. ڕۆژگارێك هەموو خەڵکی چین خاوەن کارو پیشە بوون، ئەمڕۆ لە ٤٠-٦٠ ملیۆن کەس بێکارن، جگە لەوەی دەیان ملیۆن کرێکار لە ناو وڵات ڕەوەندی کارن (Mingnon) کە لە وڵاتی خۆیاندا لە غوربەت دەژین. هیچ ماڵێکیان نییە، چونکە بەڵگەنامەی نیشتەجێ بوونیان نییە. ئەمانەش وایانکردووە پەیدا کردنی کار ببێتە کارێکی زۆر سەخت لە دە ساڵی رابردوو نوخبە سیاسییەکانی چین بوون بە دەوڵەت سەبارەت بە دەرکردنی یاسایەك بۆ پاراستنی موڵکی تایبەت. وانگ هوی Wang Hui کە بە ناوی بەشێك لەو نوخبانەی چەپی تازە قسە دەکات دەڵێت: ئێمە هیچ شتێکمان نییە دژ بە پاراستنی موڵکی تایبەت، بەڵام ئایا پێویست ناکات یاسایەکمان هەبێت بۆ پاراستنی موڵکی گشتی؟

سوی زهایوان (Cui Zhiyuan) بیروڕایەکی توندتری هەیە کە دەڵێت دەبێت قازانجی پرۆژە بازرگانییەکانی دەوڵەتی چین دابەشبکرێت.

لەساڵی ٢٠٠٥ دا ١٦٩ کۆمپانیای گەورەی چین قازانجیان گەیشتە ٧٠٦ ملیار یەن (٧٥ ملیار دۆلار). بەڵام سەرەڕای ئەو قازانجە زۆرە کۆمپانیاکان ئەو قازانجە دابەش ناکەن بەسەر خاوەن سەهمە زۆرەکان (کە دەکاتە دەوڵەت)، بەڵام حکومەت خەریکە داوای دابەشکردنیان دەکات. سوی زهایوان دەیەوێت بەسەر خەڵك دابەشبکرێت نەك بەسەر دەوڵەت. ئەوە نموونەیشی سەرچاوە لە رابردووی سۆسیالیست چین هەڵدەگرێت.بە تایبەت لەئالاسکا هەر لە ساڵی ١٩٨٢ وە. چونکە لە ئالاسکا حکومەتی هەرێم هەندێك لە داهاتەکانی نەوتی تەرخان کرد بۆ سیستەمێکی تایبەت. کە بریتیبوو لە دروستکردنی سندوقێکی تایبەت بۆ یارمەتیدانی کە سالانە هەزاران دابەشدەکرێت بەسەر هاوڵاتیانی هەرێم وەك بیمەی کۆمەڵایەتی. سوی زهایوان داوا دەکات قازانجی کۆمپانیاکانی دەوڵەت وەك قازانجی نەوتی ئالاسکا بەسەر هاوڵاتیان دابەشبکرێت بۆ گەیاندنی سوود بە خەڵکی هەژار و کەم دەرامەتی

چین، نەك تەنها بۆ نوخبە دەوڵەمەندەکان بێت، ئەمەیش وا دەکات خەڵك هەست بە بوونی ئاسایشی ئابووری بکەن و بە پارەی کەمیش کار بکەن، چونکە دەوڵەت ژیانیان مسۆگەر دەکات و لە لایەکی تریش دەبێتە هۆی خەرجکردنێکی زۆر و جووڵە و گوڕێکی زۆر بە بازاڕ دەبەخشێت هێندەی تریش متمانەی خەڵك بە ئابووری وڵات بەهێزتر دەکات.

گەشەسەندنی پشیلە سەوزەکە:

چەپی تازە لە چین هەر بە تەنها لە خەمی ئاسەوارە کاولکارییە کۆمەڵایەتییەکانی دەرئەنجامی گەشەسەندن نین لە وڵات، بەڵکو لە خەمی کارەساتی ژینگەیشدان. لە سەفەرەکانم بۆ چین، هەموو جار دەمزانی کە من وا لە ئاسمانی چیندام: چونکە هەواکەی هێندە پیسە ئەرز نابینرێت لە ئاسمانەوە. ئەم پیس بوونەش دەگەڕێتەوە بۆ پەرەسەندن و گەشەسەندنی خێرا کە بووە هۆی پیسبوونی هەوا ، ئاو و خاکی چین. گەشەسەندنەکانی کەنارەکانی رۆژهەڵات بوونەتە هۆی ئەوەی خاك و زەویەکانی ناوەوە بن بە وشکانییەکی بێ سوود. بە کورتی هەرێمە هەژارەکان بوون بە زبڵخانەی هەرێمە دەوڵەمەندەکان. دوو لەسەر سێی کارەبای چین بە خەڵوزی بەردین (پیس) بەرهەم دەهێنرێت. هەموو حەفتەیەکیشی وێستگەیەکی لەم جۆرە دروستدەکرێت و دەکەوێتە گەڕ. کارگەکانیان بە بەردەوام گازی ژەهراوی بڵاو دەکەنەوە و پیسی فرێدەدەنە ناو رووبارەکان، گۆمەکان پڕ بوون لە پاشماوەی کیمیاوی، هەر هەموو ئەم پاشماوانەش دەچنەوە ناو رووبار و زێ و گۆمەکان. لە کشتوکاڵیشدا هەندێك جۆر پەیین بەکار دەهێنن کە لە سەرتاپای دنیا قەدەغە کراون.تا ئەمڕۆش نیوەی خاکی لە دەرئەنجامی بڕینەوەی دارو درخت بوو بە بیابان، کارەش بە خێرایی ٢٤٦٠ کیلۆمەتر لە ساڵێکدا بەردەوامە.٣٠٪ بارانی ترش دەبارێت، ٧٥٪ گۆمەکان پیس بوون، زۆربەی رووبارەکانیش یان ژەهراوی بوون یانیش وشکیان کردووە. نزیکەی ٧٠٠ ملیۆن کەس ئاوی پیسبوو پاشەڕۆی مرۆڤ یان ئاژەل دەخۆنەوە. سەرجەمی کۆی

گشتی خاکە رووێنداوەکان زۆر کەمیان کردۆتەوە، یان لەبەر ئەوەی زەویەکانیان بە پاشماوەی کیمیاوی پیس بوون یانیش چونکە زەویە کشتوکاڵییەکان دەستیان بەسەر داگیراوە.

گەشەسەندنی ئابووری بەهەر نرخێك بوو بە دروشمی گشت بەرپرسە ناوخۆییەکان پاش ئەوەی دینگ خیاوپینگ رایگەیاند (گرنگ نییە پشیلەکە رەشە یان سپی، گرنگ ئەوەیە مشك بگرێت). بە واتایەکی تر پێشکەوتن و گەشەسەندنی ئابووری بەرلە هەموو شتێك دێت، تەنانەت ئایدۆلەژیاش. بەڵام بەلای چەپە تازەکان گرنگە رەنگە رەنگی ئەم پشیلەیە چۆن بێت. هوئەنگانگ دەڵێت پێشگەوتنی بریتیبوو لە پێشکەوتنی سەرجەم داهاتی نەتەوەیی GDP پشیلەی رەش. ئەم بە چەند ریگایەکی تایبەت نرخی ئەو زەرەر و زیانە گەورانەی بەر ژینگە کەوتوون نیشاندەدات و ناوی ناوە پێشکەوتنی پشیلەی سەوز Green Cat Development، کە تیایدا هێرش دەکاتە سەر نموونەی سیاسەتی ساڵانی ١٩٨٠ دەیانگوت (با یەکەم جار دەوڵەمەند بین، لەپاشانیشی پاککردنەوە دەکەین). هوئانگانگ پێیوایە پێکهاتەی ئابووری چین رێگا بدات بۆ ئەوەی بتوانێت خۆ لە نموونەی ئابووری رۆژئاوایی بپارێزێت کە لە بنەڕەتدا پشتی بەستووە بە سەرف یان رێژەی بەرزی خەرجکردن و رێژەی بەرزی پیسکردنی ژینگە، ئەویش لە رێگای سەپاندنی باج و هاندان و دروستکردن و دابینکردنی وزە لە سەرچاوە تازە بووەکان هەروەها دابینکردنی کارو پیشەی سەوز لە رێگای دەرکردنی یاسای تایبەت.

ئەم بیرو باوەڕانە زیاتر پەرەیان سەند کاتێك لاوێکی پڕ جووڵەی چالاك و زمان رەوایانیش فەرخەمیرێك بەناوی پان یوی (Pan Yue) کرا بە سەرۆکی دەزگای بەڕێوەبەرایەتی دەوڵەت بۆ پاراستنی ژینگە (SEPA). پان یوی زاوای لیو هوە کینگ (Huaqing) کۆنە بەرپرسی PLA و ئەندامی مەکتەبی سیاسی پارتی کۆمونیستی چینە. کاتێك SEPA یەکەم راپۆرتی سەبارەت ژینگەی چین بڵاو کردەوە لە ٢٠٠٦ لە ژێر ناونیشانی GDP ی سەوز، خەونەکانی هوئەنگانگ یان

زیاتر نزیککردەوە لە راستی. لەم راپۆرتەدا هاتووە کە پیسبوونی ژینگە و ئاو و هەوای چین لەساڵی ٢٠٠٤ دا بوونەتەوە هۆی زیان لێکەوتنی چین بەبڕی ٦٤ ملیار دۆلار، کە ئەمەش دەکات ٣,٠٥٪ GDP وڵات.

پێوەریشیان بۆ GDP سەوز بریتییە لە بەهاو نرخی بەکار هێنانی پێنج سەرچاوەی سروشتی ، خاک، کانزاکان، دارستانەکان، ئاو و بەرهەمەکانی (ماسی...هتد) لەگەڵ نرخی پیسبوونی ژینگەو ئەو زیانانەی بەر زیندەوەرەکان کەوتوون. پان یوی پێیوایە کە ئەم ئامارە تەنها بەشێکی کەمن لە راستییەکی تاڵتر. بەڵام ئەم جموجۆڵانەی پان یوی گرنگیان پێنەدران و پشتگوێ خران، چونکە ئەو نووسینگە بچووکەی ئەو بەراورد لەگەڵ کۆمپانیا زلّ و زەبەلاحەکان هیچ دەسەڵاتێکی ئەوتۆیی نییە. لە لایەکی تریش دەسەلاتداران تەنها گرنگی دەدەن بە گەشەسەندنی ئابووری بەهەر نرخێك تەنانەت لەسەر حیسابی ژینگەش. بەڵام پان یوی هەڵیدا بۆ تاقیکردنەوەی بەختی سیاسی بە پشت بەستن بە کۆمەڵگای مەدەنی تازە پێگەیشتوو، داوایدەکرد کە بەر لە ئەنجامدانی هەر پرۆژەیەکی گەورە دەبێت هاولاتیان مافی ئەمەیان هەبێت بە شێوەیەکی گشتی و ئاشکرا رای خۆیانی لەسەر بدەن بە تایبەت بابەتی پەیوەندیدار بە لایەنی ژینگە. لەو کاتەی زۆربەی هەرە زۆری بەرپرسەکان خۆیان لە میدیا و رێکخراوە مرۆیی ناحکومییەکان دەپارێزن وەك ئەوەی خۆیان لە نەخۆشی تاعون بپارێزن، ئەوا پان یوی هیچ کات دوور نییە لە میدیا و هەمیشە تیشکی لەسەرە. خۆی و قات و کراسە رەشەکەی بەبێ بۆینباخ لەبەر دەکات و هەمیشە میدیای بیانی و ناوخۆ بەکار دەهێنێت لەگەڵ NGO کان وەك گرین پیس (Green Peace) و دەزگای پاراستنی ژیانی کێوی (World Wild life Fund) بۆ فشار خستنە سەر ئەو کۆمپانیایانەی ژینگە پیش دەکەن. پان یوی دەڵێت چین خەریکی خۆکوشتنە لە رێگای ژینگە، لە چاوپێکەوتنێك لەگەڵ گۆڤاری دێر شپیگل Der Spiegel ی ئەلمانی دەڵێت و پێشبینی ئەوە دەکات کە موعجیزەی ئابووری چین بەم زووانە کۆتایی دێت چونکە ژینگە چیتر بەرگە ناگرێت.

راپۆرتە رەنگاو رەنگەکانی پان یوی ئەوە نیشاندەدەن کە سەرکردەکانی چین بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ دەکەونە ژێر کاریگەری پیسبوونی ژینگە، کە ئەمەش جێگای نیگەرانییە. چونکە ئەوان لە خەمی باری قورسی ئابووری دان کە دەبێتە رێگر لە بەردەم پێشکەوتنی ئابووری. هەروەها نرخ و بەهای تێکدانی تەندروستی گشتی. جگە لە هەڕەشە لەسەر سومعەی نێو دەوڵەتی چین کە وەك دوژمنی ژینگە بناسرێت. لە هەمووشیان ترسناکتر بۆ ئەوان نا ئارامی کۆمەڵایەتی گوێرەی بەرپرسی بەرزی ژینگە زهوو شینگخیان (Zhou Sgengxian) لە ساڵی ٢٠٠٥ دا٥١/٠٠٠ خۆپێشاندان سەبارەت بە پیسبوونی ژینگە ئەنجامدراون، هەندێکیان دەیان هەزار کەس تێیدا بەشدار بوون. ئێستا بەیگین باس لە پیسبوونی ژینگە دەکات و پلانی (گموح) دانراوە بۆ چارەسەر کردن. بەڵام هەروەك وانگ شەو گوەنگ Wang Shaoguang و هوئەگانگ (Hu Angang) باسدەکەن حکومەتی ناوەندی دەسەڵاتی زۆر کەمە. سەرەڕای ئەوەی هەندێ وەعد دراوە لە لایەن حکومەتی هەرێمەکان بۆ دروستکردنی شارێکی پاك و خاڵی لە کاربۆن (Zero Carbon City) لە دونگتان (Dongtan) نزیك شەنگهای، بەڵام وێنە گشتییەکە هەر لێڵە.

کاتێك کە کار دەگاتە جێ بەجێ کردنی یاساکان بەرپرسی هەرێمەکان گرنگی زیاتر دەدەن بە گەشەسەندن لەسەر حسابی ژینگە. لەبەر گلەیی سەرکردە ناوخۆییەکان کەم بایەخ و پشتگوێ خراون. شارەزایانی ژینگە...

لە چەپی تازەدا، رەنگە لە شەڕی بیرو باوەڕەکانی بەیجین سەرکەوتنیان وەدەستهێنابێت بەڵام لەسەر ئەرزی واقیعدا ئەوانەی بەدوای قازانجی ماددییدا دەگەڕێن شەڕە راستەقینەکەیان بردۆتەوە.

بادانەوە بە لای چەپ:

یەکەم جار واهەستدەکەین کە زهانگ ویینگ لە لوتکەی خۆشگوزەرانیدایە، چونکە ئەو بەشێك بوو لە سەرکەوتووترین تاقیکردنەوەی ئابووری سەدەی رابردوو،

مووچەیەکی زۆر چاك وەردەگرێت بۆ بەڕێوەبردنی کۆمپانیاکەی خۆی، پۆستێکی زۆر بەرزی هەیە لە باشترین و بە ناوبانگترین دامەزراوی ئەکادیمیای لە چین. سەرەڕای ئەو هەموو شوهرەت و دەوڵەمەندی و سەروەت و سامانە زۆرەی، لە دوا سەفەرمدا بۆ چین لە ٢٠٠٦ هەستم نەکرد کە خۆشحاڵ و بەختەوەر بێت.

لە بیست ساڵی رابردوودا چین بە قۆناخی گۆڕینی سیستەمیدا پێپەڕ بوو. Trans Forming،The System کە بە چینی پێیدەڵێن گایزهی (Gaizhi). کە تیایدا چەندین پرۆژەی وەبەرهێنان دووبارە داڕێژرانەوە، بەشی زۆریشیان فرۆشرانەوە بە کەرتی تایبەت. دەساڵ لەمەو بەر ٣٠٠ هەزار کۆمپانیاو پرۆژەی وەبەرهێنانی حکومی هەبوون، بەڵام ئەمڕۆ تەنها ١٥٠ هەزاریان ماون؟ لە ئەنجامی ئەمەیش ٤٠٪ کارگەرانی ئەم پرۆژە و کۆمپانیانە لەسەر کار دەرکران کە ژمارەیان دەگاتە ٤٥ ملیۆن کرێکار . بە بڕوای زهانك ویینگ ئەو پرۆسەیە هێشتا مەودای تەواوی خۆی وەرنەگرتووە، گلەیی دەکات و دەڵێت: هێشتا پارتی کۆمۆنیست بڕیاری ئەوە دەدات کە کێ بەر پرسیارەتی و بەڕیوەبردنی ئەم پرۆژە و کۆمپانیایانە یان هەیە، حیزب بەڕێوەبەر دەستنیشان دەکات. ئەو بەرپرسە بیرۆکراتانەی ئەرکی دەستنیشانکردنەکانیان لە ئەستۆدایە هیچ هۆیەك و هاندەرێکی راستەقینەیان نییە بۆ دەستنیشانکردنی ئەو بەڕێوەبەر و بەڵێندەرانەی بە دوای وەبەر هێنانی قازانجدا دەگەڕێن چونکە ئەوانە جورئەت ناکەن و نایانەوێت خۆیان تووشی سەر ئێشە بکەن رێك بە پێچەوانەی سەرمایەداران. ئەمڕۆش زهانگ تووشی کێشەیەك بۆتەوە کە لە دروستکردن وداهێنانی خۆیەتی، سیستەمی جووت رێگای نرخ دانان کە بۆتە هۆی ئەوەی سیستەمە کۆنەکە بۆ ماوەیەکی زیاتر لە پێویست لە ژیان بەردەوام بێت. دوای ٣٠ ساڵ لە چاکسازی کەرتی پیشەسازی چین دەناڵێنێ بەدەست کۆنترۆلی دەوڵەت ٦٠٪ سەرمایەداری چین بە دەستی دەوڵەتەوە ٨٠٪ سەرۆك و بەڕێوەبەری پرۆژە و کۆمپانیاکان لە لایەن حیزب دەستنیشاندەکرێن.

هەر چەندە چین بازاڕێکی راڕاو هەژاری سەهمی هەیە (Stock Market) بەڵام گۆڕینەرەکانی شەنگەهای و شینزهین بەیەکەوە هەشتەمن لە جیهاندا، هەر بە حاڵ

سێیەکی سەهمانە رێگای گۆڕینەوە و فرۆشتنیان پێدراوە. بەرزترین و بەناوبانگترین کۆمپانیای وەك موبایلی چین یان سینۆپیك Sinopec لە لایەن دەوڵەت کۆنترۆڵکراون. تەنانەت کۆمپانیای تایبەتی وەك (Lenovo) کە لە بازاڕی جیهانی مامەڵە دەکات ئەوا لە رێگای تۆڕێکی تایبەت بەستراوە بە دەوڵەت. بە گوێرەی زهانگ وییینگ وڵات پڕە لە پرۆژەی نیوەچڵ چاکسازی کراوە هەسپی بۆیەکراو لە جیاتی زێبرا. ئەو پێیوایە کە دوای سی ساڵ لە گەشەسەندنی زۆر بەهێز کاتی ئەوە هاتووە کە بڵێن چین دی زێبڕاکانە و واز بهێنن لەو چەند ئەسپەی ماون.

زانگ وییینگ پێیوایە کە حکومەت رێگای پرۆسەی مەنتقی ونکردووە، ئەمەش وای کردووە کە حکومەت خۆی لە دەرەوەی چوارچێوەی ئابووری بدۆزێتەوە. گەشەسەندنی ئابووری وەك گرنگترین ئارمانجی حکومەت نەماوە. ئەو پرۆژە و کۆمپانیا حکومییانەی کە لەسەر زەرەرو زیان دەرۆیشتن ژمارەیان زۆر کەمبوونەتەوە. ئەمەش وادەکات ئەو فشارەی لەسەر پرۆسەی فرۆشتنەوەیان بە کەرتی تایبەت ئاسانتر بێت. ئەمڕۆ سەرکردە سیاسییەکانی بەیگین باس لە پێویستی راگرتنی هەڵاوسانی ئابووری دەکەن (تضخم اقتصادی،Ecanmic- Dverheating) بۆ ئەوەی دووبارە داهاتی وڵات بە شێوەیەکی عادلانە دابەشبکرێت، لە جیاتی پەلە کردن لە پرۆسەی فرۆشتنی کەرتی گشتی بە کەرتی تایبەت. زهانگ وییینگ و هەواڵەکانی لە راستی تازەدا نیگەرانن لەوەی کە سەرۆك هو جینتاوە (Hu Jintao) و سەرۆك وەزیران وێن جیاوباو کەوتوونەتە ژێر کاریگەری ترسناکی (Populism) وەك پێوەرەکانی دووبارە دابەشکردنەوەی داهات گەشەسەندنی ئابووری خاو دەکاتەوە و هەموو ئەو دەسکەوتانەی لە سی ساڵی رابردوو هاتوونەتە کایەوە تووشی خاو بوونەوە و راوەستان دەکات.لە ئابوورییەك کە زۆربەی دەوڵەمەندەکان بە رێگای خوار و خیچ پارەکانیان پەیدا کردووە هەر کاتێك باس لە چاکسازی و بەرەنگار بوونەوەی گەندەڵی دەکرێت مەترسی ئەوە دایان دەگرێت کە حکومەتی چین وەك حکومەتی رووسیا و سەرۆك ڤلادیمر پۆتین بکەن دەسبەسەر داگرتنی پارەو پول و سامانی خاوەن بزنسی ئولگاریشییەکان بکات.

زهانگ وییینگ ئارەزوو و تەمەننا دەکات بەو رۆژانەی کە دینگ خیاوپینگ و جیانگ زیمین و زهاو رۆنگجی دەسەڵاتیان هەبوو هەمیشە پیشتگیری گفتوگۆیان دەکرد سەبارەت بە ناعەدالەتی، لە واقیعدا هەمان دروشمی (هەندێك سەرەتا دەوڵەمەند دەبن) دووبارە دەکردەوە دەیان گوت لە کاتی چاکسازیدا پێویستمان بە سەرکردەی دەروێشی هەیە (Missionarg).

ئەمڕۆ زۆر جیاوازە لە ساڵانی هەشتاکان و نەوەدەکان.لەسەر ئاستی ناوەند و هەرێمەکان سەرکردەکان دەروێشی نین. زۆر نیگەرانن لە رای گشتی. رای گشتی جیهانی زهانگ وییینگیان سەراوبن کردەوە. چاکسازەکان گفتوگۆی ساڵانی ١٩٨٠ یان بردەوە لەگەڵ پارێزگارەکان.

وا دەردەکەوێت هەڵوەشانەوەی بڕیاری چاکسازی ئەستەمە. بەڵام ئەمڕۆ جۆرێکی دیکە لە گفتوگۆ لە ئارادایە، دەبێت چین چ جۆرە چاکسازییەك بکات؟ کە سوودمەند دەبێت تێدا؟ چۆن قازانجی گەشەسەندن دابەشبکرێت؟ وێپسایتەکان، رۆژنامەکان و کەناڵە تەلەفزیۆنەکان چیتر باس لە چۆنیەتی هەڵوەشانەوەی دەوڵەت ناکەن. بەڵکو گەورەترین پرسیار کە دەیخەنە روو بریتییە لە چۆن بازاڕ پشت بکەن و بیکەن بە گیان لەبەرێکی ناومالّی زهانگ وییینگ هەستدەکات دەسەڵات لە دەستدەدات. ئەو گلەیی ئەوە دەکات کە خۆی و هاوڕێکانی لە ژێر ئابلوقەدان. کەوتوونەتە ژێر هێرشی چەپ لە وێپسایتەکان و لە لایەن میدیا هەمیشە مەحکوم و ریسوا کراون. دەمەتەقێ و گفتوگۆ لەم کەش و هەوایە زۆر سەختە. لە هەشتاکان و نەوەدەکان دەمانتوانی باسی مەسەلەی گرنگ بکەین لە نێو ئابووری ناساندا. بەڵام ئەمڕۆ خەڵکی ئاسایی دەتوانن خیتابچییەکانی باڵی چەپ بەکار بهێنن بۆ هێرش کردنە سەر ئێمە. بڕواو متمانەی خەڵکیان بە ئێمە لاواز کردووە هەندێ بڵێن ئەوانە دارو دەستەی ئەمریکاو سەرمایەدارانی جیهانن. ئێمە وا هەستدەکەین کەوا قوتابین و لەگەڵ لەشکردا دەجەنگێن.

میکافیللی تازە و کۆمەڵگای هەماهەنگ (Harmonious):

ئەمڕۆ لەچین شەڕی بیرۆکە یان بیرو باوەڕ زۆر تێکهەڵکێش بووە لەگەڵ هەوڵ بۆ وەدەستهێنانی دەسەڵات. لە نێوان ئەو یەکێتییە روو کەشەی دەسەڵات بۆ پاراستنی حیزب بەرپرسە بەرزەکانی حیزبی کۆمونیست هەمیشە داخ لە دڵن و لە ژێر کاریگەری دوو باندی سیاسی کە خۆیان لە ژێر ناونیشانی چەپی تازە و راستی تازە حەشارداوە...

(سوی زهایوان)ی سەر بە چەپی تازە باس لە سەرچاوەیەکی سەر سوڕ هێنەری گۆڕانی دینامیکیەتی سیاسی کە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەکانی ناوەڕاست لە ئەوروپادا دەکات: ژمارەیەکی زۆر لە چاودێرە رۆژئاواییەکان تووشی سەر ئێشەیەکی زۆر هاتوون چونکە لە چین ناگەن، چونکە سیاسەت لە لای ئەوان پەیوەندی نێوان حاکم و مەحکومە، نێوان دەوڵەت و کۆمەڵگای مەدەنی. سوی زهایوان دەڵێت ئەو پرسیارە قورسەی کە ئەوروپییەکانی سەدەکانی ناوەڕاست وڵامی زۆر ئاسان بووە بۆ نموونە لای نیکۆلۆ میکیاڤیلی:

لای میکیاڤیلی دەسەڵات دابەش نەکرابوو بەسەر دوو ئاستدا دەوڵەت و خەڵك ، بەڵکو سیاسەت لە رۆما لە نێوان سێ گروپدا دابەشکرابوو: میر (یەك)، دەرەبەگ و دەوڵەمەند (کەم) و خەڵك (زۆر). ئەمڕۆش لە چین (یەك) بریتییە لە پارتی کۆمۆنیست، (کەم) دەوڵەمەندە قەبەکان و (زۆریش) بریتین لە خەڵك. میکیاڤیلی نیشانمان دەدات کە چۆن (یەك- و کەم) دەتوانن فێڵ لە (زۆر) بکەن، هەروەها چۆن حاکم یان دەسەلاتدار هۆیەك بدۆزێتەوە شان بە شانی خەڵك دژ بە میر (دەرەبەگ و دەوڵەمەند).

سوی زهایوان پێیوایە سیاسەتی هەشتاکان لە چین بریتیبوو لە پەیوەندییەکی خۆشەویستی نێوان حیزب و دەوڵەمەندە قەبەکان بە تایبەت دوابەدوای رووخانی دروشمی بە ناوبانگی ماوتسی تۆنگ (خزمەتی خەڵك بکەن) لە جیاتی ئەمەش دروشمی دنگ خیاوپینگ بەرز کرایەوە (دەوڵەمەند بوون خۆشگوزەرانییە) سەرۆکی پێشووی حیزبیش لە شەنگەهای تۆزێکیش لەوە زیاتر رۆیشت و باسی لە (تیۆری سێ نوێنەر) ی دەرکرد، کە نامەی ئاراستەی دەوڵەمەندەکان دەکرد تیایدا داوەتیان دەکات تا بن بە ئەندام لە

پارتی کۆمۆنیست بە بەهانەی ئەوەی نوێنەری هێزی بەرهەمهێنەر لـە تـەك نوێنـەرانی هێـزی کۆمەلاّیـەتی کـەلتووری بوونیـان هـەبێت. جیـانگ زیمـین کۆمـەڵێك خـەڵکی دەوڵەمەند خاوەن دەسەلاّتی سەربە هەرێمەکانی سەر کەنار لە خۆ کۆکردەوە بـۆ ئـەوەی دوابەدوای خانەنشین بوونیشی دەسەلاّت لە دەست نەدات.

سەنتەری دەسەلاّتی جیانگ زیمین کەوتۆتە شاری شـانگەهای هـەر بۆیـەش خـۆی و گروپەکەی بە (دەستەی شانگەهای) ناسراون. ئەوەش وایکردووە کە ئەم گروپـە بـبن بـە توندڕەوترین و چاوچنۆکترین سەر چۆپی کێشی تاقیکردنەوەی سەرمایەداری چینی.

دەستەی شانگەهای بیرو بۆچونیان زۆر کۆکە لەگـەڵ (زهـانگ وییـنگ)ی هـاوڕێی ئەکادیمیایان، ئەوانەش وەك زهانگ و گروپەکـەی پـشتیوانی خۆیـان بـۆ گەشەسـەندنی ئابووری دووپات دەکەنەوە لەگـەڵ دانـی دەسـەلاّتێکی زۆر بـە هەرێمـەکان لـە لایـەنی وەبەرهێنانی ئابووری. هـەروەها والاّ کردنـی دەسـتیان بـۆ ئـازاد کردنـی بانگـەکان و قەرزدان بە ئارەزووی خۆیان و وەبەرهێنان و دامەزراندنی پەیوەندییەکی پتەو لـە نێـوان حیزب و بزنس مانە تازەکان یانیشی دەوڵەمەندە تازەکان.

بەلاّم لە ساڵی ٢٠٠٢ وە راستی تـازە یـەکێتی ریزەکانیـان لـە دەسـتدا و تووشـی رووبەڕووبوونەوە هاتن لەگەڵ سەرۆك هوجینتاو، دوای ئـەوەی سـەرۆك بنکەیـەکی تـری هێزی دروستکرد کە پێکهاتبوون لە لاوانی کۆمۆنیستی چین (CCYL) کە زۆربەیان لە هەرێمە هەژارەکانی وڵاتەوە هاتوون، بە زمانی چـینی پێیـان دەڵـێن توانپـای (Tuan Pai) زۆربەی هەرە زۆریشیان لە چەپی تـازە نـزیکن و سـروودەکانیان دەڵێنـەوە، داوای گەشەسـەندنێکی لەسـەرخۆ و مـسۆگەر دەکـەن، لـە تـەك یەکـسانی کۆمەلاّیـەتی و پیسبوونی ژینگەش بەلایانـەوە زۆر گرنگـە. لـە لایـەکی تـریش داخـوازی زیـادکردنی یارمەتی دەوڵەتن بۆ فێـر بـوون، خزمـەتگوزاری تەندروسـتی و بیمـەی کۆمەلاّیـەتی و ئاسایشی ئابووری و کۆمەلاّیەتی دەکەن. هەر دوو دروشمی (هەماهەنگی کۆمەلاّیەتی و پێـشکەوتن و گەشەسـەندنی زانـستی) هوجینتـاو رەنگدانـەوە و کاریگـەری هەنـدێك سیاسەتن بە ئومێدی گێڕانەوەی بەلاّنس لە نێوان ئەو خۆشگوزەرانییەی لە دەرئـەنجامی

بازاڕی ئازادەوە دروستبوو و لەگەڵ ئەو ئاسەوارە فەرامۆشکراوەی رابردووی سۆسیالیستی وڵات.

لە جیاتی هاندان وڕێگا خۆشکردن بۆ پڕۆژەی گەورەتر و رەخساندنی بوار بۆ بزنسی گەورەتر سەرۆك هوجینتاو لەگەڵ سەرۆك وەزیران وین جیابا (Wen Jiabao) هەڵگەڕانەوە و روویان کردە کرێکار و جوتیارو بێبەشکراوان بۆ ئەوەی لەگەڵ " زۆر" سەنگەر بگرن دژ بە" کەم" ئەویش لە رێگای بەکار هێنانی میدیا، وەك نووستن لە ماڵی جوتیاران، سکاڵا بەرز کردنەوە بە ناوی ئەو کرێکارانەی مووچەیان خوراوە یان وەرنەگرتووە، بەم جۆرەش خۆیان لە نوخبە سیاسییە سوودمەندەکانی سەربە جیانگ زیمین جیاکردەوە. ئەوەی جێی نیگەرانی راستی تازەیە دوور کەوتنەوەی "چین" لە پەرەپێدان و گەشەسەندن وەك ئامانجی سەرەکی. لە یەکێك لە کۆبوونەوە گەرمەکانی مەکتەبی سیاسی حیزب لە تەموزی ٢٠٠٤ سەرۆکی پێشووی حیزب لە شەنگەهای بە پەنجە هەڕەشەی لە وین جیاباو کرد نەوەك سیاسەتێك بگرێتەبەر بۆ خاوکردنەوەی گەشەسەندن لە هەرێمەکانی کەناری رۆژهەڵات_ بە بەهانەی دووبارە دابەشکردنەوەی پارە بەسەر هەرێمەکانی ناوەوەی رۆژئاوا__ چونکە ئەم کارە دەبێتە مایەی نا ئارامی و تێکچوونی بارو دۆخ.

چین لیانگیو" Chen Liangyu" کە یەکێکە لەوانەی گەشبینە بە بازاڕی ئازاد لە راستی تازەدا بیرو باوەڕێکی (عقیدە) دامەزراند کە دەڵێت خۆر یەکەم جار لە رۆژهەڵات هەڵدێت، ناکرێت لە هەمان کات لە رۆژئاواو رۆژهەڵات هەڵبێت. پار سەنگ راگرتنی گەشەسەندن ئەوە ناگەیەنێت دەوڵەمەندەکان تالان بکرێن بۆئەوەی یارمەتی هەژاران بدرێت بۆئەوەی هەر دوولا دەوڵەمەند بن، بەڵام ئەم کارە هەردوولا وەك یەك هەژار دەکات... حیزبەکەمان لە شارەزاییەکی مێژووییەوە ئەوە دووپاتدەکاتەوە دروستکردنی ئابووری بەهێز و بازاڕی ئازاد ناکۆکە لەگەڵ یەکسانی تەنها رێگرە لە بەردەم گەشەسەندن. سیستەمی سیاسی چین لەو جۆرە نییە کە براوە هەموو شتێك دەبات. هەردوو باڵی ناکۆك پێویستیان بە یەکە بۆ ناساندنی ئەویتر. و لە کۆتاییشیدا

هێز دابەشدەکرێت لە نێوانیاندا. هوجینتاو دیار بوو کە کۆنترۆڵێکی دەسەڵاتێکی زۆری هەبوو لە ساڵی ٢٠٠٦ چین لیانگێوی دەرکرد لەسەر گەندەڵی، بەڵام هەڵبژاردنەکانی بیرووی سیاسی لەساڵی ٢٠٠٧ ولە کۆنگرەی پێنج ساڵەی حیزب لە مانگی دەی ٢٠٠٧ هەردوو باڵ وەك یەك دەنگیان هێنا بەمەش هوجینتاو نەیتوانی لی کیکیانگ لە جێگای خۆی دەستنیشانبکات.

لە لایەنی سیاسییەوە پارسەنگی هێز بەلای چەپی تازەیە، لە کۆتایی ٢٠٠٥ هوجینتاوەHu Jintao و لەگەڵ وین جیاباو پلانی یانزدەمینی پێنج ساڵە یان بلاو کردەوە بۆ" کۆمەڵگایەکی هەماهەنگ". ئەم راپۆرتە پشتی بەستبوو بە راپۆرتی دەیان تیمی حیزبی کە ناردراون بۆ ئەوروپا و ئەمریکا و ئەمریکای لاتین و رۆژهەڵاتی ئاسیا و ئەفریقیا کە ئەمەش بوو بە وەرچەرخانێکی گرنگ بۆ گەیشتن لە بیرکردنەوەی داهاتووی ئابووری وڵات. بۆ یەکەمین جار هەر لەساڵی ١٩٧٨ وەکو چاکسازی ئابووری دەستپێکرد، گەشەسەندنی ئابووری بە گرنگترین ئامانج وەسف نەکرا. بەڵام لە جێگای ئەم ئامانجێکی تریان دەستنیشانکردەوە خەڵك بەر لە هەموو شتێك Putting Reople First. (Yirqmn weibek لە هەمان کاتیش رێز لە سروشت وژینگە بگرێت. بەڵێنی ئەوەیاندا کە نموونەی وڵاتانی ئەسکەندنافی پیادە بکەن بە رێژەی ساڵانەی ٢٠٪ بەرەو زیاد بوونیشی و زیاد کردنی یارمەتی خانەنشینەکان و بێکاران و بیمەی کۆمەڵایەتی و دایکایەتی (منداڵ بوون)...

و پشووی منداڵبوون، بۆ لادێش بەڵێنی دامەزراندنی سۆسیالیزمی تازەی دێهاتەکانیاندا کە لە سایەی ئەم سیستەمەدا باجە زۆرە ملییەکان لادەبەن و خزمەتگوزارییەکانی تەندروستی و فێربوون باشتر بکەن. بەڵێنی کەمکردنەوەی بەکار هێنانی وزەی ئاساییاندا بەڕێژەی ٢٠٪ بە پێوەری GDP. ئەمانە و جگە لە بەڵێندان بۆ دامەزراندنی سیستەمێکی چاودێری کۆمەڵایەتی و ژینگە لەژێر کاریگەری گەشەسەندنی ئابووری و ئاسەوارە خراپەکانی. چینییەکان راهاتوون لە گۆڕینی سیاسەتی گشتی وڵات، لە کۆنگرەی حیزبی ساڵی ٢٠٠٧ دا جارێکی تریش سیاسەتیان

گۆڕا.لەم کۆنگرەیەدا بیرو باوەڕو دروشمی گەشەسەندنی زانستی هوجینتاو کەوتە ناو دەستووری حیزب و بە مجۆرەش بوو بە خاڵێکی گرنگی تری بەرنامەی حیزب لەگەڵ بنەماکانی تری ڕێزبازی فکری ماو.

دروشمی گەشەسەندنی زانستی یەکێکە لەو دروشمانەی چەپە تازەکان دایانهێناوە و کاری بۆ دەکەن و دوای هەوڵێکی زۆر توانیان بیگەیەننە ڕیزی دروشمەکانی ماوزیدۆنگ و جیانگ زەمین. بەڵام کاتێك جیانگ زەمین سەرۆك بوو هەستی بە گرنگی ئەم دروشمە نەکردبوو. هەر چەندە ئەوان هێشتا (١١) مین پلانی پێنج ساڵەیان تەواو نەکردبوو، بەڵام ئاشکرایە پلانی ئەمجارەیان دەبێتە قاڵبێك بۆ سەرمایەداری رووباری زەرد. هەر لە زهانگ وییەنگ و چاکسازخوازەکانی پێشی ئەویش بڕوایان بە تاقیکردنەوەی بەردەوامی بیرۆکە تازەکان بووە نەك ڕێگا چارەی کتوپڕ (Shock Therapy). ئەمەش دووپاتکردنەوەی ڕاستی بۆچوونەکەیان کە دەڵێن: بازاڕ خۆی دەبێتە هاندەری گەشەسەندنی ئابووری نەك دەوڵەت. چەپی تازەش زۆر نیگەرانن بە پیسبوونی ژینگە و نایەکسانی، هەر بۆیەش دۆزینەوەی دەزگایەك، ڕێگا چارەیەك کە تێکهەڵکێشی هاریکاری و هەرەوەزی بێت لە لایەك پێشبڕکێش بێت لە هەمان کاتدا داخوازییەکی زۆر پێویستە. داننان بەوەی دەوڵەت دەبێت ڕۆڵێکی خۆی بگێڕێت لە نێوان بەردەوام بوون لە گەشەسەندن و دابینکردنی خزمەتگوزارییە کۆمەڵایەتییەکان گەورەترین ڕووبەڕوو بوونەوە ناکۆکییە لەگەڵ فەلسەفەی جیهانی پانی سەرمایەداری لە (بنەمای دەستتێوەر نەدان، ئازادی جموجۆل و بازرگانی) (Laisser Faire). ی گەشەسەندنی سەرمایەداری. بەڵێنی ئەنجامدانی گەشەسەندنی ئابووری لە ژێر کۆنترۆلی دەوڵەت تاقیکردنەوەی سەرمایەداری روباری زەردی کردووە بە چرایەکی زۆر گەش لە نێو حکومەتە تازە پێگەیشتووەکانی دنیا. چین ڕەنگە بڕیاری نەدابێت، یانیش لە توانای دانەبێت زاڵبێت بەسەر کۆنترۆلی ئابووری ئەنگلۆسەکسۆنی، بەڵام ئەگەر لە قۆناخی داهاتوو سەرکەوتوو بوون ئەوا بەبێ گومان تێڕوانینی جیهان بۆ گەشەسەندنی ئابووری سەرەوژێر دەکەنەوە.

بەشی دووەم
دیموکراسی بە ڕێگایەوە (لەهەوردا)

دیموکراسی رۆژئاوایی وەك ئەوە وایە بچێت بۆ چێشتخانە و تۆ سەرپشك بیت و هەڵبژێری چ وەستایەك، فەڕەنسی، ئیتالی یان ئەڵمانی لە جیاتی تۆ بڕیار بدات و لیستێك لەو خواردنانە ئامادە بکات تا تۆش لێیان هەڵبژێریت کامیانت دەوێت. بەڵام لە دیموکراسی چینی تەنها یەك وەستا هەیە، پارتی کۆمۆنیست، بەڵام ئێمە لیستی داواکارییەکانمان بە بەردەوام روو لە زیاد بووندایە کە چ جۆرە خواردنێکیان بۆ ئامادە بکات.

فانگ نینگ، ئەکادیمیای چینی بۆ زانستە کۆمەڵایەتییەکان پینگچانگ (Pingchang) شارێکە لە ناو هەور،پتر لە پێنج کاتژمێر دوورە لەچینگدو (Chengdu)ی پایتەختی سچیوانسی Sichuanese، بەرەو خوار لە شەقامی چیای میندیرینگ Meandering، ٦٠٠ مەتر بەرزە لە ئاستی دەریای و کەوتۆتە زنجیرە چیاکانی دەبا (Daba). دێهاتەکانی دەوروبەریش لە جوانیدا کەم وێنەن، وەسفکردنیان ئاسان نییە، پڕن لە دارو درخت و سەوزایی و چیمەن و قامیش جگە لە بەروبوومی دانەوێڵە. شاخەکان هەمەوو تاشراون بۆ چاندنی گەنم و برنج، ڕێگا پێچاو پێچەکان هێندەی تر سحراوی تری کردوون. بەڵام ئەو خانووانەی کە لە کۆنکریت دروستکراون لە گەڵ ئەو باڵەخانە چەند قاتییەی ناشرین و نابەجێ کە لە چیمەنتۆ دروستکراون وەك شەقە زلەیەکە بە ئاگات دەهێنێتەوە، خانووەکانی زۆر کۆن و وێرانن بە هیچ جۆرێك لەگەڵ جوانی سروشتی ناوچەکە ناگونجێن، هەندێك لە خانووەکانیان هەروەك ئەوانی کۆشکی دزنی نیوەیان لە شاخە.ڕەنگە میر چارلس بیگوتبایە وەك عەقیقە (بەردێکی بە نرخی سوور) بەڵام لە پێناو دوور کەوتنەوە لە یوتۆپیا خۆمم لێ لادا. سەرەڕای ئەوەی خانووەکان زۆربەیان وەك کاولگە وابوون،

بەڵام نیشانەی تواناو ئارەزووی مرۆڤیان نیشاندەدا بۆ سەپاندنی تواناو ویستی خۆی بەسەر سروشت.

تەنانەت لە خراپترین باریش ئەوە نیشانەی توانای مرۆڤی دەنواند سەبارەت بە سەپاندنی ویستی خۆی بەسەر سروشتدا.

زۆربەی دانیشتووانی پینگ چانگ (Ping chang) لە گوندەکان دەژین کە بە ڕێگایەکی قوڕاوی بە شارەکەوە بەستراون. لە یەکەم گوند کە سەردانم کرد "نەنچاوۆ" (Nun Chao) دێهاتییەکان هەروەك گاجووت ئاسا زەمبیلە دارەکانیان لەسەر ملی خۆیان بەستابوو، لە ژێر دروشمی سووری گەورە نوسراو کە لەو بەر تا ئەوبەری شەقامەکەی گرتبوو تیادا نوسرابوو.

(سۆشیالزمی تازە بۆ دێهاتەکان). بەڵام نەنچاوۆ زۆر تازە دیار نەبوو. خانووە رزیو و کۆنەکانی تەنها خەڵکی پیرو نەخۆش و پەککەوتەیان تیادا دەژیا، کە تەنها لە پاشماوەی شەڕ دەچوو کە لە تەلەفزیۆنەکان بینیبووم. بەڵێ هیچ خۆناساندنێك ژنێکی بە ساڵدا چوو لێم هاتە پێش و گوتی. گوندمان بووە بە کەلاوە هەر لەو ڕۆژەی لاوە بەهێزەکانمان جێیان هێشتووین بۆ گەڕان بە دوای کار. ئەوانەی لێرەش ماون بەرهەمی ساڵانەیان ٩٠٠ RMB (٦٥$) لەو کاتەی قسەمان دەکرد کۆمەڵێك خەڵکی بێزار لە حاڵ و ژیانی گوندەکە لە دەورمان کۆبوونەوە زۆر بە شەوقەوە قسەیان بۆ دەکردین، باسی کێشە و گیر و گرفتەکانیان دەکرد و سکاڵایان لە نرخی دکتۆر و نەخۆشخانە و قوتابخانە و نەبوونی ژەمە خواردن بۆ منداڵەکان لە قوتابخانە.

ژیانی تەنهایی و لاچەپی دێیەکەیان. دوای ماوەیەکی کەم دەیانی لەم جۆرە خەڵکەمان لێ کۆبوونەوە بەدەنگی بەرزتر داخوازییەکانیان دەخستەڕوو. هەر هەموویان داوایان لێکردم کە گازاندەیی نامە پڕ لە ئێش و ئازارەکەیان بۆ بگەیەنمە بەیگین. بەڵام ئەوەی نەیان دەزانی ئەوە بوو کە برادەرەکانم لە بەیگین منیان ناردبوو بۆ لێکۆڵێنەوە کردن سەبارەت کردنی پینگ چانگ بە نموونە بۆ هەموو داهاتووی چین.

دیموکراسی لە زیاد بووندایە:

پینگ چانگ لەم ڕۆژانەدا بۆتە جێگای سەرنجی زۆر کەس، هەر بۆیەش سەردانی دەکەن. نەك بۆ جوانی سروشت و ئەندازیاری خانووەکانی یان گەشەسەندنی ئابووری، بەڵکو سەردانەکە لەبەر ئەوەیە کە پینگ چانگ یەکەم هەرێمە لە چین کە ئەندامانی حیزب ڕێگەیان پێدرا بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ و لە کەش و هەوایەکی ئازاد و لەسەر بنەمای کێ برکێ سکرتێری پارتیان بۆ شار هەڵبژارد. ئەم تاقیکردنەوەیە یەکجار پڕ بەهاو بایەخە چونکە تا ئەمڕۆش هەڵبژاردن یان دەستنشانکردنی هەر کەسێك پەیوەندیدارە بە پەیوەندییە تایبەتەکان و دڵسۆز بن بۆ ئەم و ئەو ئەمەش لەسەر حیسابی ئەندامی ئاسایی. لە بارودۆخێکی ئاسایی هەر چین و توێژێك لە حکومەت، سەرکردەی توێژی لە خۆیان نزمتر دەستنیشاندەکەن. پارتی نیشتمانیش بەرپرسی هەرێمەکان بەرەو خوارەوە دەستنیشان دەکەن لە حیزب، ئەوانیش بەدەوری خۆیان بەرپرسی حیزبی پارێزگاکان دەستنیشاندەکەن، ئەوانیش بەرپرسی شارەکان دەستنیشاندەکەن و دەبن بە بەرپرس لە دەستنیشانکردنی بەرپرسی حیزبی گوندەکان. بەڵام پینگ چانگ هەڕەشە لەم پڕوسێسە دەکات بەوەی سەراوژێریان بکاتەوە. ئەوە بەرزترین لوتکەی ئەو پێشکەوتنەیە کە بیرمەندەچینییەکان ناوی دەبەن بە" دیموکراسی ناو حیزب"

لە ساڵی ٢٠٠٦ کە چووم بۆ لێکۆلینەوە لەم مەسەلەیە، سکرتێری حیزبی پارێزگاکە لیوکیان خیانگ Liu Qian Xiang بە شانازییەوە روونیکردەوە کە هەڵبژاردن پینگ چانگی خستە سەر نەخشە، ئابووریمان زۆر پێشنەکەوتووە بەڵام تاقیکردنەوەی دیموکراسی زۆر پێشکەوتووە.

یەکەم جار ناوی پینگ چانگ م لە برادەرێکم بیست بۆ ناوەندی نووسین وەرگێران کار دەکات (Central Compilation and Translation Bureau). ئەم ناوە گەورەو بێ سوودە هی دەزگایەکی زۆر گرنگ بوو کەلە ساڵانی ١٩٣٠ دامەزراوە کە

بیرو باوەڕی سۆشیالزمی بە چین ناساند، کە چەندین کتێبی گرنگیان وەرگێڕاوە بۆسەر زمانی چینی. وەك (Das Kaital) سەرمایە و مانیفێستی کۆمونیستی (Communist Manifest) وە کتێبی لینین"Lenin" چ بکرێت لە چین (What is be Dow in toChinese) .

ئەم دەزگایە یەکێك بوو لە دەزگا هەرە گرنگەکانی حیزب تەنانەت بەر لە دروستبوونی کۆماری گەل یان میللەت. پاش ئەوەی قۆناخی چاکسازی هەر لە ١٩٧٨ دەستپێکرد ئەم بیرۆکە یان دەزگایە هیچ ڕۆلێکی نەما. بە پێچەوانەی دەزگای لێکۆڵینەوەی (بیرمەندنان)ی تازە کە بارەگاکەیان زۆر تازەو بریقەدارە، بارەگای بیرۆی نووسین و وەرگێڕان لە تەنیشت کۆگایەکی فرۆشتنی سەوزە و میوەیە کە تەنها دەوڵەمەندەکان دەتوانن بیانکڕن و هەژاران لێیان بێ بەشن. بەڵام ئێستا ئەو بیرۆیە هۆیەکی دۆزیوەتەوە بۆ ئەوەی بەردەوام بێت. ئەو خانووە کۆنەی تێیدایە کردوویەتی بە خانوویەکی زۆر بەهێز و پڕ لە بیرۆکەی تازە " داهێنانی حکومەتی هەرێم و باشترین پاداشت".

جێگری بەڕیوەبەری بیرۆکە یوکیپنگ (Yu Keping) بووە بە ئەستێرەیەکی گەش کە راوێژکاری نارەسمی سەرۆك هوجینتاوە. پاش تەواو کردنی دکتۆرا نامەکەی PHD لە زانکۆی بەیجین. کرا بە سەرۆکی دەزگای تازە...

بیرۆکە بەشێکی زانکۆیە، بەشێکی دەزگای لێکۆڵینەوەی بیرمەندان و بەشێکیش Mckinsg بۆ حکومەت. تەبیعەتی زۆر خۆشە و کراوە و نارەسمییە، لە هەمان کاتیشدا ئینگلیزییەکی چاك دەزانێت کە لە سەفەرە زۆرەکانی بۆ رۆژئاوا فێری بووە هەروەها (زمیل ز ائن) ە لە زانکۆی DUKO لە USA (Visiting Fellw) یوکیپنیك وەك زهانگ وبینگ چاکسازی سیاسییە، ئەسپە سیاسییەکانی وڵات رەنگ دەکات بە هیوای تاقیکردنەوە و گۆڕینی دیموکراسی کە رەنگە رۆژێك دیکتاتۆریەتی حیزب ولا نێت رۆژێکی تازە دەستپێبکات. هەروەها ئاواتخوازەکە تاقیکردنەوەی وەك پنگ چانگ رۆژێك وەك شینز هینز ببێتە نموونەی دیمۆکراسی سیاسی. چەقی قوڕسای

پرۆژەکەی بریتییە لە پرۆگرامێك کە خەڵاتی داهێنانی دیموکراسی ناو خۆی وەرگرتووە. کە وایکردووە زۆر گروپ و بیرمەند و شارەزا هانی گۆڕان و چاکسازی پارتی کۆمۆنیست و حکومەت دەدات کە لە ناوەوە چاکسازی دەستپێبکەن دەست پێشخەریەکان و هەوڵە خۆڕسکەکان نایەتە هەژمار، ئێمە هەوڵدەدەین کە سەرژمێری هەڵسەنگاندن و بەراوردیان بکەین.چاکترین بیرۆکەش خەڵاتیان پێدراوە، لەوەتەی ئەم پرۆگرامە دەستی پێکردووە لە ساڵی ١٩٩٩ ، ٨٠٠ پرۆژە دەستنیشان و پاڵێوراوە و (٣٠) سی خەڵات پێشکەشکراوە بۆ هەوڵی چاکسازی و هەڵبژاردنی سەرۆکی شارو شارۆچکەکان، مەشوەرەتی دیمۆکراسی . ئەوانەی خەڵاتکراون بوون بە جێگای سەرنجی نیشتمانی بۆ نموونە کاتێك هەڵبژاردنی هەرێمی پینگ چانگ خەڵاتی ساڵی٢٠٠٦ بەرکەوت، لە ناکاو ٨٦ گروپی لێکۆڵینەوە هاتن بۆ هەرێمەکە، تا لێکۆڵینەوەی لەسەر بکەن. تەنانەت جێگری سەرۆکی چین داوای راپۆرتی کرد بوو سەبارەت بە هەڵبژاردنەکان لەو هەرێمە.

یوکیپین بوو بە هۆی دروستبوونی چەندین شەپۆل کاتێك لە دیسەمبەری ٢٠٠٦ وتارێکی نووسی و بڵاویکردەوە لە رۆژنامەی قوتابخانەی ناوەندی حیزب لە ژێر ناونیشانی " دیموکراسی شتێکی باشە" کە تێیدا دەڵێت ئەگەر خەڵك باشترین خواردن و جل و بەرگ و خانوو بەرەو هۆیەکانی هاتووچۆیان هەبێت، بەڵام مافی دیمۆکراسییان نەبێت. ئەوە مانای ئەوەی کەم و کوڕی لە کەرامەتی مرۆڤدا هەیە. سەرەڕای ئەوەش یوکیپنگ توانای خۆگرتن و مانەوەی هەبوو وێرای ئەو هەوڵانەی کە لە ئارادا هەبوون بۆ لادانی و رامالینی بەوەی لە جیاتی خیتاب دان سەبارەت بە مافی مرۆڤ ئازادییە گشتی و تایبەتییەکان، ئەو هەوڵ و توانای خۆی چڕ دەکردەوە لەسەر پرۆژەی بچووك و کاریگەر. بیرۆکەی سەرەکی ئەو بریتییە...

زیاد کردنی دیموکراسی" Incremental Democracy" بە واتایەکی تر باوەش کردنەوە بۆ دیموکراسی هەنگاو بە هەنگاو... ئەمەش دژ بە تیۆری شۆك و گۆڕینی دیموکراسی چاکسازی لە ناکاوە" Big Bang Political Reform" . بەمەش

پاڵپشتی لە گۆڕینی لەسەرخۆ لە خوارەوە بۆ سەرەوە دەکات. کە هاوتەریب بێت لەگەڵ تۆنی گۆڕانکاری و پێشکەوتنی ئابووری، ئەو پێیوایە چاکسازی نێوان شەو و رۆژێك زیانی بەقەد زیانی چارەسەری بە شۆك (صدمە)" Shock Theropy". یوکیپینگ بۆ چەندین ساڵ بانگەشە و بانگەوازی بۆ بیرۆکەی شەلال یان رووبارێکی بچووك دەکرد کە وردە وردە بەرەو دیموکراسی هەڵدەکشێت بە پشت بەستن بە تاقیکردنەوە سەرکەوتووەکان. کە سەرەتا دەبێت هەڵبژاردن لە ٧٠٠/٠٠٠ گوند دا بکرێت، ئەوجا لە ئاستە بەرزترەکانی حکومەتیش ، لەسەر ئاستی٣٨/٠٠٠ شارۆچکەو ٢٥٠٠ شار، یان پارێزگا ئەوجا ٣٣٠ ولایەت و دواتریش لە ٣٤ هەرێمدا، بەر لەوەی دەستکاری لە دەسەڵات و سیاسەتی حکومەتی ناوەندی بکەین.

پرۆژەکەی یوکیپینگ" Yu Keping" زۆر زیاتر بەرەو پێش چووە و بووە بە جێگەی ئومێد بە تایبەت دوابەدوای هەڵوەشانەوەی سیستەمی کۆمۆنە لە وڵاتی چین لە ساڵانی هەشتاکاندا:

لە هەمان کاتدا دەستکرا بە هەڵبژاردنی کۆمیتەی گوندەکان، تا ساڵی ١٩٩٤ نیوەی دێیەکانی چین هەڵبژاردنی کۆمیتەکانی تێدا ئەنجامدرا بوو. لە ساڵی ١٩٩٨ یاسایەك دەرچوو بەناوی یاسای سروشتی کۆمیتەی دێیەکان (Ommittees Organic Law forvillage (OLVC) کە هەڵبژاردنی گوندەکان دەکات بە زۆرەملێ. هەر لەهەمان ساڵدا شارۆچکەیەك لە پارێزگای سیچوان (Sichuan) بە ماوەی بویوان (Buyun) کەوتە ناو مێژوو بەوەی بوو بە یەکەم شارۆچکە دوای گوند کە هەڵبژاردنی راستەوخۆی تێدا ئەنجامدەدرێت و کێ بر کێ یەکی ئاشکراش بەخۆوە بینی کە هەموو کەسێك مافی خۆ پاڵاوتنی هەبوو. لە ساڵی ٢٠٠١ هەڵبژاردن دوو جاری تریش ئەنجامدرا بەڵام ئەمجارە (کۆنگرەی خەڵکی شارەکە دووبارە چاوی دەخشاندەوە بە وانەی خۆیان پاڵاو تبوو) یوکیپینگ پێیوایە کە هەڵبژاردنەکان کاریگەریەکی زۆریان لەسەر ژیانی خەڵك هەیە. لە کاتی وەرگرتنی خەڵاتی (بویوان) دا (Buyanl) گوتی گوندنشینەکان ئێستا دەزانن کە مافی دیموکراسی خۆیان پیادە

دەکەن... بەرپرسانی شار هەست بە بەرپرسیاریەتی زۆر دەکەن و خەمی لێپێچانەوەیانە، ئەو بەڵێنانەی پاڵێوراوان دابوویان بەر لە هەڵبژاردنەکان... دووپاتدەکرێنەوە لە هەڵبژاردنی وەرزیداو هەموو مانگێك لە (بویوان) دا خەڵك دەتوانێت راستەوخۆ پرسیار و نیگەرانییەکانی خۆیان ئاراستەی بەرپرسانی شار بکەن... و ساڵێ جارێکیشی لە ئێوارەی سەری ساڵی تازەی (ساڵی مانگی) "Lunar new year" سەرکردەکانی شار راپۆرتێك سەبارەت بە پێشکەوتنی شارۆچکەکە پێشکەش بە دانیشتووانی شارۆچکەکە دەکەن.

بەڵام لەوەتەی رۆژگارە دژوار و سەختەکانی ساڵانی ١٩٩٠ بەسەر چوون، پێشکەوتنی دیموکراسی سەقامگیری بەخۆوە بینیوە، بەڵام تەنها ژمارەیەکی کەم کە بە پەنجەکانی دەست دەژمێردرێن لە شارۆچکەکانی تر رێچکەی"بویوان" یان گرتۆتەبەر. لەوەش زیاتر تەنانەت لەسەر ئاستی گوندیشدا زۆربەی هەرە زۆری هەڵبژاردنەکان تەنها یەك تاکە پاڵێوراوی تێدا بوو لە جیاتی بوونی پێشبڕکێیەکی ئاشکراو ئازاد. لە ناو توێژی بیرمەنداندا لە چین بەبێ بایەخی هەڵبژاردنی دێهاتەکان هەڵدەسەنگێنن و دەڵێن کومیتەی دێ هیچ سەرچاوەی داهاتیانەی نییە پارە و پوولیان لەبەر دەستدا نییە تا بڕیاری لەسەر بدەن و هەندێك بەرپرسیاریەتی لاوەکی و کەم بایەخیان هەیە. یەکیپنگ و هاوڕێکانی پێیان وایە ئەم لەخۆباییبوونە و فشەفشی دانیشتوانی پایتەخت و شارە گەورەکانن. هەر چەندە بەرپرسەکانی هەڵبژاردوو لە هەڵبژاردنە ناوخۆییەکان کاریگەریەکی زۆر کەمیان هەیە لەسەر ژیانی هاوڵاتیان، بەڵام لە دێهاتەکاندا ئەوان بەرپرسیارن لە سیاسەتی گرنگی وەك " پلانی خێزانی" باج و دەست بەسەرداگرتنی زەوی و موڵکدا. یوکیپینگ لەو بۆچوونەیدا پشت ئەستوورە بە لێکۆڵینەوەکانی ئابووری ناس و مامۆستا لە زانکۆی بەیگین (یانگ یاو).

Yang Yao کە نیشاندەدات هەڵبژاردن یارمەتیدەرە و هاندەرە بۆ بەگژدا چوونەوەی گەندەڵی و هاندانی چاکسازی لە خزمەتگوزاری گشتیدا. لە

لێکۆڵینەوەیەکدا کە لە ماوەی شانزدە ساڵدا ئەنجامدراون و چل و هەشت گوندی لە خۆوە گرتبوو. یانگ یاو بۆی دەرکەوت کە هەڵبژاردنەکان بوونەتە هۆی زیاد بوونی لەسەرفکردنی گشتی بە رێژەی لە سەدا بیست و لە هەمان کاتیشدا بۆتە هۆی کەمکردنەوەی رێژەی خەرجییەکانی فەرمانگە گشتییەکان بە رێژەی ١٨ لە سەد، وەك (خەرجی تایبەتی بەرپرسەکان و خێزانەکانیان).

گەورەترین گرفت لە بەردەم هەڵبژاردنەکاندا بریتییە لە پارتی کۆمونیست لە چین هەر حکومەتێك بەر لە هەموو شتێك دەیەوێت دڵنیا بێت لە دڵسۆزی بەرپرسانی دەوڵەت بەوەی کە دەبێت لەگەڵ خەتی حیزبدابن.لە لایەن چاودێران و رەخنەگراندا ئەم هاوتەریبییە وایکردووە هەڵبژاردنەکان بێ سوود و بێ مانا بن چونکە کۆمیتەی گوندەکان رووبەڕووی دوو ئاغا دەبنەوە، ئەو خەڵکانەی کە دەنگیان بۆ داون و لە لایەکی تریش حیزب. لە کاتی رووبەڕوو بوونەوەی بەرژەوەندییەکاندا، بەرژەوەندی حیزب بەسەر هی خەڵکدا زاڵبێت. یوکیپینگ دان بەوە دادەنێت کە ئەمە رەخنەیەکی شیاو و بەجێیە. هەر لەبەر ئەمەش بەم دواییە زۆر سەرسوڕماو و خۆشحاڵ بوو بە هەڵبژاردنەکانی پینگ چانگ (Ping Chang).

کە ئەمە هەوڵێکەبۆ بە دیموکراسی کردن لەناو جەرگەی پارتی کۆمۆنیست. لەبەر ئەوەی حیزب کۆنترۆلی هەموو شتێك دەکات، ئەم کارە جێگای خۆشحاڵی و هیوایە. کە حیزب بە دیموکراسی کرا یان بە گۆڕانی بنەڕەتی دیموکراسی بەسەر هات، گۆڕانی سروشتی بەسەر وڵاتدا دێت. رەنگە یوکیپینگ تۆزێك زێدەڕۆی بکات لە گەشبینی، بەڵام بیرۆکەی دیموکراسی ناو حیزب جێگای سەرنجە.

دیموکراسی ناو حیزب:

هەرێمی پینگ چیانگ "Ping chang" بۆ یوکیپینگ وەك گوندی زێڕاکان وایە، نیشانیدەدات کە لە یەکچوونێکی زۆر هەیە لە نێوان دنیای سیاسەت لە لایەن مێژووی چاکسازی ئابووریی زهانگ وێینگ و نێوان ئاوات وئومێدی بڵاو کردنەوەی

دیموکراسی لە نێو ریزەکانی حیزب، کە بەمەش دواتر بڵاو دەبێتەوە لەناو کۆمەڵگادا. چۆن یەکەمجار هەرێمەکانی سەرکەنار رێگەیان پێدرا کە دەوڵەمەند بن، هەر بەمجۆرەش دەخوازێت یەکەمجار ئەندامانی حیزب بەر شەپۆلی دیموکراسی کەون. یوکیپینگ دەڵێت با یەکەمجار هەلبژاردنی ئازاد لە نێو ریزەکانی حیزب ئەنجامبدرێت. هەروەها دەڵێت چۆن هەرێمەکانی سەرکەنار بە سوود وەرگرتن لە نزیکیان لە هونگ کونگ و زمانی کۆنی چینی (Cantonese) و بەستنەوەی هۆکانی هاتوچۆ توانیان گەشەسەندن و پێشکەوتنی ئابووری بە ئەنجام بگەیەنن، بە هەمان شێوە ئەندامانی حیزب ئەو فرسەتەیان لە بەردەمە ئەندام بوونیان لە حیزب ئاستی بەرزی رۆشنبیری و تێگەیشتنیان و رۆڵی گرنگی خۆیان ببینن بەوەی سەرکردەی گەلن بە بەرپا کردنی لێشاوی دیموکراسی لەناو حیزب بە بڕوای ئەو تاقیکردنەوەی پینگ چیانگ رەنگە رێگا بکاتەوە بۆ چاکسازییەکی بنەڕەتی لە پێکهاتە و بونیادی حیزب.

کەواتە دیموکراسی ناو حیزب مانای چییە؟ بە شێوەیەکی سەرەکی بریتی دەبێت لە بەهێز کردنی مافی ئەندامانی ئاسایی حیزب بۆ خۆ پاڵاوتن لە هەڵبژاردنەکان. دەنگ بدەن بۆ نوێنەرەکانیان و رەخنە ئاراستەی بەرپرسە هەڵبژێردراوەکان بگرن. ئەم بیرۆکەیە دەبێتە هۆی تازە کردنەوەی حیزب لە خوارەوە بۆ سەرەوە بە جۆرێك کە بوارێکی راستەقینە بخولقێنێت بۆ پێشبڕکێ بۆ هەموو پۆستەکانی حیزب. لە ساڵەکانی رابردوودا ئەم کارە لەسەر ئاستی پارێزگاو کۆنگرەی نیشتمانی حیزب کاری پێکراو دەستەی بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن بە رێژەی ١٥-٣٠ لە سەدی کاندیدی زیاتریان هەبوو لە پۆستەکان. بەڵام ئەم جۆرە کۆنگرانە کارتۆنین و تەنها بە روخسار کۆنگرەن لە راستیدا نەبوونەتە سەنتەری هێز. لە مەودای دوور رەنگە دیموکراسی ناو حیزبە پلە بەرزەکانی ناو حیزبیش بگرێتەوە تا دەگاتە سکرتێری حیزب. دەرئەنجامێکی مەنتیقی بیرۆکەی دیموکراسی ناو پارتی کۆمونیست دوو باڵ دروستدەکات کە کێبڕکێی یەکتر دەکەن لەسەر بنەمای ئایدۆلۆژی جیاوازدا بۆ وەدەستهێنانی پاڵپشتی ئەندام و لایەنگران. دوور نییە بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ

چەپی تازەو راستی تازە لێکبترازێن و لەناو حیزبدا ببن بە دوو باڵی زەق و ئاشکرا، بگرە رەنگە ببن بە دوو حیزبی جیاواز لە ناو حیزبدا.لە ساڵی ٢٠٠٧ دا گفتوگۆیەکی زۆر گەرم و گوڕ لە ئارا دابوو بەر لە بەستنی کۆنگرەی حیزب سەبارەت بە دیموکراسی لەناو حیزبدا، چونکە پارتی کۆمۆنیستی ڤێتنام کە لاسایی کەرەوەی پارتی کۆمونیستی" چین"ە بڕیاریاندابوو کە هەڵبژاردنی راستەوخۆ و عادیلانە لەناو حیزبدا ئەنجامبدەن.

لە سەرەتای ساڵ، هەرچەندە پارتی کۆمونیستی چین بڕیاریدا بوو وەك ڤێتنام نەکات، بەڵام لە کۆنگرەی حەڤدەهەمی حیزب هەنگاوی زیاتریان نا بەرەو بەشداریکردنی زیاتر لە ئەندامانی حیزب لە بڕیارەکاندا. بە گوێرەی راپۆرتی رۆژنامەنووسەکان کاندید کردنی (خی جینپینگ)ی Xi Jinping بەرپرسی شەنگەهای بۆ ئەوەی بێتە شوێن هوجینتاو تەنها لە ژێر کاریگەری ئەو ئامارە نهێنییە بوو کە پارتی کۆمۆنیست لە راپرسییەکی نهێنی کردبووی. هەرچەندە هوجینتاو " Hu Jintao" کە جێگای خۆی دانێت، بەڵام خی جینپینگ لێی بردەوە و بەسەریدا زاڵبوو.

بیرۆکەی یوکیپینگ رەنگە کاریگەریەکی زۆری لەسەر چین هەبێت، ئەگەر پارتی کۆمۆنیستی وڵاتێکی سەر بەخۆ بوایە کە ژمارەیان ٧٠ ملیۆنە زیاتر لە ژمارەی دانیشتوانی (UK). بەڵام سەرەڕای ئەمەش پرۆژە سیاسییەکەی زۆر لە واقیع دوورە. کردنی شارۆچکەیەکی بچووکی دابڕاو وەك پینگچان" Ping chang" بە نموونە بۆ چین کارێکی زۆر ئەستەمە، چونکە بە هیچ جۆرێك بەراورد ناکرێت لەگەڵ شانگەهای، (بەکین) و (شینزهین)ی گەشاوە. تا ئێستاش ئەو ٢,٤٩٩ شارەکانی تری چین هیچیان رێچکەی پینگچانیان نەگرتۆتەبەر، لەمەش زیاتر ئەو راستییەی کە چاکسازخوازی سیاسی وەك یوکیپینگ پەنا دەباتە بەر ماسی گرتن لە ئاوی لێڵ، بۆ گەڕان لە دوورترین گوندی چین تا باس لە تاقیکردنەوە و سەرکەوتووەکەیان بکات ئەوە نیشاندەدات کە کەش و هەوای سیاسی لە چین چەند ناخۆش و سەختە و چەند

زەحمەتە باس لە باس یا گفتوگۆ لەسەر چاکسازی سیاسی بکەیت.بە سەرنجدان لە گفتوگۆی نێوان بیرمەندانی چین قەت مەزندەی ئەوە ناکەیت کە لە دەوری کەمتر لە دوو کاتژمێر بە فڕۆکە لە شەنگەهای، کۆمەڵگایەکی چینی هەیە، کە حکومەتی چین دەڵێت بەشێکی تەواوکەر و دانەبڕاوە لە چین، کە تێدا هەڵبژاردنی گشتی و ئازاد ئەنجامدەدرێت بە بەشداری پارتی سیاسی جۆراوجۆر و ئازادی رادەربڕین زامنکراوە مافی تیا پارێزراوە و لە زیاد بوونیش دایە جگە لە پاراستنی مافی کەلتووری و رێژەی بەرزی داهاتی هاوڵاتیان کە دەگاتە ٣٠/٠٠٠ –GDP دۆلاری ئەمریکی بۆ هەر تاکێك. سەرەڕای ئەوەش لەبەر هەستیاری باسەکە کە پەیوەندیدارە بە تایوان، لە یوکیپینگ قەبوولدەکرێت کە باس لە تاقیکردنەوەیەکی هەژاری وەك ئەوەی سەرەوە بکات لە ناوەوەی چین لە بری باسکردن و لێکۆلینەوە لەسەر تایوان.

لێکۆلینەوەکان و هەوڵەکانی یوکیپینگ کە بە شێوەیەکی تەکنوکراتییە نیشانەی کاتە. لە ساڵانی حەفتاکاندا قوتابیانی چین دیوارێکیان دروستکرد لە بەیگین بەناوی دیواری دیموکراسی کە تیایدا پۆستەریان هەڵواسیبوو داوای هەڵبژاردنی ئازادیان دەکرد. لە ساڵانی هەشتاکاندا باس لەوە دەکرا چ جۆرە سیستەمێك پیادە بکەن ئەگەر باوەشیان بۆ دیموکراسی کردەوە. ئایا سیستەمی سەرۆکایەتی ئەمەریکی پیادەبکەن کە هەرسێ دەسەڵاتی سەرۆکایەتی ویاسادانان و داد بە تەواوەتی لێك جیا دەکاتەوە یان نموونەی وێستمنستر (UK) ی دیموکراسی کە حکومەت لە لایەن پەرلەمان هەڵدەبژێردرێت، کە زیاتر لەگەڵ نموونەی چین دەگونجێت؟

هەندێکی تر داوای سیستەمێکی تێکەڵ و متوربە کراویان دەکرد لەسەر بنەمای نموونەی فەرەنسی. ئەم گفتوگۆیانە گەیشتنە قۆناخی پەرستن کە خوێندکاران خۆپێشاندانی مەیدانی تیانەمینیان ئەنجامدا لە ساڵی ١٩٨٩. بانگەشە و داخوازی بۆ زۆرجۆر چاکسازی دەکرا، بەڵام دوابەدوای خۆپیشاندانی مەیدانی تیانەمین هەموو ئومێدەکانی چاکسازی و گۆڕانی چین بەرەو هەڵبژاردنی فرە حیزبی بەبا چوو

بەڕێوەبەرایەتی راگەیاندن و پڕوپاگەندە بەکار هێنانی وشەی مافی مرۆڤ و ئازادیان قەدەغە کرد. باسکردن لە جیاکردنەوەی حیزب و دەوڵەت کەم یان زۆر قەدەغە کران.

یوکیپینگ ئەوە روونده‌کاتەوە کە گفتوگۆی سەبارەت بە چاکسازی سیاسی سالآنی هەشتاکان کە چڕ ببوونەوە هەڵبژاردنی فرەحیزبی و ئازاد و جیاکردنەوەی دەسەڵاتەکان... ئێستا رێگایان چۆڵکردووە بۆ داخوازییەکی تازە کراوە یان تازەتر، لە رابردوو بیرمەندەکان دابەش بوو بوون لەسەر چۆنیەتی چاکسازی ئایا یەکەمجار چاکسازی سیاسی بێت و دواتر چاکسازی ئابووری بە دوادا بێت... یانیش بە پێچەوانەوە؟ بەڵام ئەمڕۆ بە دڵنیایی باس لەوە دەکەن رێرەوی کۆتایی وڵات دەبێت چی بێت. ئەمڕۆ چاکسازی لە چین نەبەستراوەتەوە بە ئازادی و مافی مرۆڤ، بەڵکو زیاتر وابەستەی دۆزینەوەی رێگای شەرعیین بۆ بەردەوام بوونی پارتی کۆمونیست لە دەسەڵات. لە جیاتی هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی رێگای ئازادی و دیمۆکراسی، زۆر لە بیرمەندان لە رێگایەك و نموونەیەکی جیاواز دەگەڕێن.

دیموکراسی = بەرەڵلایی (Chaos)

پان ویی"Pan Wei" ئەستێرە گەشەی زانکۆی بەیگین لە یەکەم دیداردا بەم وشانە پێشوازی لێکردم: تۆ بە جۆرێك باس لە دیموکراسی دەکەیت کە وەك ئایین وابێت و بخوازێت لە هەموو دونیادا بلاو بکرێتەوە. بەڵام هەڵبژاردن هیچ لەو کێشە و گرفتانەی کە ئەمڕۆ رووبەڕووی چین بوونەتەوە چارەسەر ناکات. سەر زەنشتی کردم بۆ ئەوەی گرنگییەکی زۆرم داوە بە تاقیکردنەوەی دیموکراسی لە چین و بەهارم هێناوەتە چۆکان. پێیگوتم تاقیکردنەوەی سیچوان "Sichuan" نەزۆکە و ناگات بە هیچ دەرئەنجامێك. سەرکردەکانی ئەو شارە تەنها مەبەست و گۆلی سیاسییان هەیە، تەنها دەیانەوێت بناسرێن. بەڵام تاقیکردنەوەکە سەرکەوتوو نەبوو. بەڵکو سیچوان بەرزترین رێژەی نارەزایی و خۆپیشاندانی تێدایە. ئەو شوێنانەی دەیانەوێت لاسایی یان کۆپی تاقیکردنەوەکە بکەن زۆر کەمن.

زۆر بەداخەوە ئەم رایەی پان ویی رەنگە راست بێت. لە سالآنی هەشتاکان و نەوەدەکان زۆر لە لێکۆڵەرەوەکان پێیان وابوو دیموکراسی پێویستییەکی زۆر گرنگ بە پەلەی گەشەسەندن و پێشکەوتنی سیاسی و ئابوورییە.

بەڵکو لە لای هەندێکیان مەرجی سەرەکی گەشەسەندن بوو. بەڵام لەم سالآنەی دواییدا بە تایبەت دوای گەشەسەندنی ئابووری لە چین- ئەم جۆرە پەیوەندییە کەوتە ژێر شك و گومان و پرسیار. چیتر دیموکراسی وەك تاکە گۆل و ئارمانجی سەرەکی تەماشا ناکرێت، بەڵکو وەك کەرەستەیەکی سەرەکی دەبینرێت وەك رێگا خۆشکەر بۆ خۆشگوزەرانی و سەقامگیری سیاسی. هەر بۆیەش رێگا لە بەردەم پان ویی" Pan wei" خۆشکرد کە هێرشی توند بکاتەسەر دیموکراسی و دەڵێت هەڵبژاردنەکان هیچ لە گرفتە هەنووکەییەکانی چین چارەسەر ناکەن...

زیاد بوونی نارەزایی و خۆنیشاندان، ئەو کەلێنە گەورەی نێوان هەژار و دەوڵەمەند، نزیك بوونەوەی ئابووری دێهات لە ئیفلاس کردن، کەمی سەرف و خەرجکردنی ناوەخۆ، یانیش زیادبوونی گەندەڵی لە نێوەندی نوخبە سیاسییەکان. لە راستیدا پان ویی پێیوایە کە دیموکراسی شتەکان بە ئاراستەیەکی خراپ دەبات. هەرچەندە بەرپرسە سیاسییە هەڵبژێردراوەکان داخوازیان زیاد بێت، زیاتر پێویستیان بە پارە دەبێت و هەمیشە خەڵکی دەوڵەمەندیشی حازر و ئامادەن بۆ دابینکردنی پارە بۆ سیاسەتمەدارەکان ئەویشی لە بڕی یارمەتی حکومەت بۆ پرۆژەکانیان. ئەمەش وادەکات کاتێك هەڵبژێردران دەبێت خزمەتی دەنگدەران لە لایەك ئەو دەوڵەمەندانەی پارەیان پێدا بوون لە لایەکی تر بکەن. بەلای خەڵك گرنگ نییە کێ لە دەسەڵاتە، بەڵکو چۆن دەسەڵات بەڕێوە دەچێت. پان ویی دەڵێت چاکسازی سیاسی دەبێت لە ژێر کاریگەریی کێشە کۆمەڵایەتییەکان بێت نەك لە ژێر کاریگەری جیهان یان پرنسیپە رۆژئاواییەکان.

زۆربەی تیۆرستە (Theorists) کانی دیموکراسی ئەوە لە پان ویی قەبوول ناکەن کە چۆن حکومەت بەڕێوە دەچێت و چۆن سەرکردەکانی دەستنیشاندەکرێن چونکە

حکومەت بەرهەمی سەرکردە سیاسییەکانە. ئەو شەرعیەتەی کە لە هەڵبژاردن وەدەستدێت ئەو حکومەتە بەهێز دەکات کە دەیەوێت مامەڵە لەگەڵ کێشەکانی چین بکات لەسەر ئاستی ناوخۆ و نێودەوڵەتیدا. ئەو دید و بۆچوونەی پان ویی پڕ لە رق و قین، لەوە دەچێت رەگی قووڵتری هەبێت لە گفتوگۆ یەکی هزری. ئەو دەڵێت دیموکراسی سێ یادەوەری زۆر ناخۆشمان بیردەخاتەوە کە لە بیر و رۆحی هەموو "چین"ی یەك بوونیان هەیە: رووخان و هەڵوەشانەوەی یەکێتی سۆڤیەت کە لە ئەنجامی ئازادیخوازی گۆرباتشۆف روویدا، لەگەڵ ئەوەی پێیدە گوترا "دیموکراسی خەڵك" یان شۆڕشی کەلتووری چین و مەترسی جیابوونەوەی تایوان.

کاتێك ماو ویستی دەوڵەتێکی سۆسیالست لە چین دامەزرێنێت سوودی لە تاقیکردنەوەی سۆڤیەت وەرگرت وەك نەخشەی سەرەکی یان کۆپی کردنی وەك نموونە، لە دەزگاکانی دەوڵەت و دروشمەکان و تەنانەت نیشانەکانیشی (Ironography) هەر هەمووی بە کۆمەڵ لە سوڤیەتەوە هێنران و تەنها گۆڕینێکی زۆر کەمیان بەسەردا کرا. لە کاتی شەڕی سارددا روسیا هەمیشە لە لایەنی تەکنەلۆژی بەسەر "چین" دا زاڵبوو. واش دیار بوو کە ئەم زاڵبوونە تا هەتایە بەردەوام دەبێت. بەڵام لە ساڵی ١٩٩١ ئاشکرا بوو کەسۆڤیەت پڵنگی لەکاغەز دروستکرا بوو. کاتێك گۆرباتشۆف دەسەڵاتی لە دەستدا، ئیمپراتۆریەتی سۆڤیەتی هەڵوەشایەوە و بوو بە چەند بەش، سەرمایەداری مافیا ئابووری وڵاتیان تاڵان کرد دەرئەنجامی داهاتی ناوخۆ GDP بوو بە نیوە. نوخبە دەسەڵاتدارەکانی چین ئێستاش لە مشتومڕی ئەوەدان داخوا بۆچی ئەوە روویدا: ئەوان پێیان وایە هەڵەی چاکسازی سیاسی بەرلە چاکسازی ئابووری گرنگترین یا خود تاکە فاکتەر بوو. هەر بۆیەش لە خۆیان گرتووە کە هەڵەی وا دووبارە نەکەنەوە.

لەوەش پڕ ئازارتر ئەو شۆڕشە فەرهەنگییە یان کەلتوورییە کە ماو لە ساڵی ١٩٦٦ بەرپایکرد، کە ویستی پاشماوەی بۆرژوا لەناو بەرێت ئاکەمەکەیشی بریتیبوو پتر لە دە ساڵ توندوتیژی و گێرە شێوێنی، ئابووری سەقەتکرد و بناغەی کۆمەڵایەتی

وێرانکرد و نزیکەی نیو ملیۆن قوربانی لێکەوتەوە. زۆربەی بیرمەندانی ئەمڕۆ ئەم ساڵانەیان لە دێهات بەڕێکرد. وەك کرێکاری تونێل و کارگەکان یان کێڵگەکان، جوانترین و خۆشترین کاتی ژیانیان کە منداڵییەتییە لێ زەوتکرا.فرسەتی تەواوکردنی خوێندنی زۆربەیانی وێرانکردن. بەم دواییە ژەمی ئێوارەم لەگەڵ یەکێك لە بیرمەندە ناسراوەکانی چین خوارد کە خوێندنی لە رۆژئاوا تەواو کردووە زۆر هاندەر و سەرسوڕماوە بە ئازاری تاك و رادەربڕین لە رۆژئاوا. بەڵام لەبەر ئەوەی تاقیکردنەوەی شۆڕشی کەلتووری ماوی لە یادە، زۆر لە دەرئەنجامەکانی دیموکراسی دەترسێت. بە گشتی پیاوێکی زۆر (میثالی) یە ئایدیالییە.

باسی خۆی دەکات و دەڵێت: من لە لاویەتیم زۆر ئایدیالی بووم دەمویست دەروێشێکی شۆڕشگێر بم. چووم بۆ لادێ و دە ساڵم لەوێ بەسەر برد بە کرێکاری لە کارگەکان، کاری زۆر ناخۆش وسەخت و پیسم دەکرد. هەندێك جار ژیانی خۆمم دەخستە مەترسی. هەندێك جار دە پفکە لە دەستەکانم هەبوو وامدەزانی جوتیاران و هەژاران پاڵەوانی مێژوون و دەبێت ئێمەش خۆمان بگۆڕین تا وەکو ئەوانمان لێ بێت: من لە خێزانێکی زیرەك و رۆشنبیرەوە هاتووم. بەڵام دواتر بۆم دەرکەوت کە ئەوانیش وەك ئێمە مرۆڤن. بە چاوی خۆم بینیم کە کۆمەڵێك قوتابی ئەشکەنجەی مامۆستایان دا تا مرد، تەنها لەبەر ئەوەی نمرەی کەمی پێیداون. ناچار بووم لەگەڵ هاوڕێکانم گروپ دروستبکەین بۆ پاراستنی ژیانی مامۆستاکانمان لە هەر هێرشێك. ئەگەر خۆت شلبکەیت، یان سەندووقەکە بکەیتەوە کۆنترۆلت بەسەر خەڵك نامێنێت. هەر بۆیە تاکە رێگا چارە ئەوەیە چاکسازی لە سەرەوە بۆ خوارەوە ئەنجامبدەیت. ئەمە زۆر زەحمەتە، بەڵام دەکرێت.

لە ئینگلستان لە سەردەمی زێڕینی شۆڕشدا و سەردەمی ڤکتۆری کێشەیەکی گەورەی بەرژەوەندی سەرمایەداری و دەوڵەمەندان هەبوو، بەڵام ئەوان زانیان چاکسازی لە دوا رۆژ لە قازانجیان دایە هەر بۆیەش بەردەوام بوون لەسەری .

(پان ویی) یش مەترسی ئەوەی هەیە کە هەڵبژاردن ببێتە هۆی ئەوەی (دێوەکە) لەناو شووشە دەربێت ئازاد بێت. کە دەبێتە هۆی دوژمنکاری نێوان جوتیارە هەژارەکان و چینی ناوەڕاست کە ڕەنگە ببێتە هۆی هەڵوەشانەوە و لەت لەت بوونی وڵات. شەڕی مان ونەمانی چین و توێژەکان لە شەستەکان و حەفتاکاندا بۆ بە شەرێك هەموو دژی هەموو دەجەنگان، کەس ڕێزی لە یاسا نەدەگرت و کەسیش بە دۆراندن ڕازی نەبوو... شەڕێکی زۆر خوێناوی بوو. سەرەڕای ئەمەش، باسکردنی تایوان وا لە پان ویی دەکات بە زمانێکی ڕەنگاوڕەنگ بێتە ئاخاوتن. ئەم دورگەیەی کە چین بە دابڕاوی لە قەڵەم دەدات (هەرێمی دابڕاو) لە ژێر حوکمی ئەتوکراتی بوو کە دژ بە سیستەمی کۆمونیستی بوون باوە ماوی نزیکەی پەنجا ساڵ بەر لەوەی یەکەم هەڵبژاردنی سەرۆکایەتی تێیدا ئەنجامبدرێت لە ١٩٩٦ ئەمەش ئەوە دەردەخات کە کەلتوور و دیموکراسی"چینی" دەتوانێت بەراورد بکرێت. پان ویی دەڵێت ئەم هەڵبژاردنە بوو بە هۆی نەهامەتی بۆ تایوان. تووشی زۆر کێشە هاتن لە وانە تۆمەتی گەندەڵی خراوەتە پاڵ سەرۆك چین شیو –بیان"Chin Shui-Bian"و خێزانەکەی. چین زۆر بەخێرایی وا خەریکە دەگاتەوە تایوان لە لایەنی ئابووری. بەڵام کە باس لە نموونەی تازەی دیموکراسی تایوان دەکرێت، ئەو دەڵێت بۆتە هۆی دروستبوونی ناسنامەی نیشتمانی تایوانی. ئەوەی چینییەکان زۆر توڕە دەکات ئەم هەڵسەنگاندنانەیە بۆ سیستەمی سیاسی تایوان و دەڵێن ئەگە مەترسی لەشکری چین نەبێت بەسەر تایوان ئەوا ئەوان دەنگ بۆ جیابوونەوە دەدەن. ئەگەر ئەو مەترسی لەشکریشی بۆ سەر تایوان ڕاست بێت، ئەوا هەمان هەڕەشەم بۆ سەر نەتەوەکانی تری کە لە چین دادەژین ڕاست دەبێت، ئایا خەڵکی تبت دەنگ بۆ سەربەخۆیی دەدەن؟ ئەدی خەڵکی ئیگهرس خنجیان "Uighurs of Xinjian". چین هەروەك یەکیەتی سۆڤیەتی جاران زیاتر لە ئیمپراتۆریەت دەچێت لەوەی لە دەوڵەتێکی یەك نەتەوە. یان "دەوڵەتی نەتەوەیی". تاقیکردنەوەی یەکیەتی سۆڤیەت سەلماندی کە دیموکراسی ڕەنگە ببێتە هۆی هەڵوەشانەوە و لەت لەت بوونی نەتەوە. بۆ پان ویی هەروەك زۆران لە نوخبەکانی چین،

دیموکراسی مانای فەوزاو بەرەڵاییە: لە ڕۆژهەڵات خەڵك لە دەسەڵاتی سیاسی و جۆری ململانێیان لەگەڵ یەکتر ڕاهاتوون. بەڵام من پشتگیری لە سیستەمێکی سیاسی ناکەم کە هانی بەرژەوەندی بە جیاجیاکان دەدات دژ بە یەکتر ململانێ بکەن بۆ دەست بەسەرداگرتنی دەسەڵات. لە چینی دۆڕاو قەت ئەم سیستەمە پەسند و قەبوول ناکات.

زۆر سەختە بتوانیت دەستنیشانبکەیت چەند لە وتار و خیتاب و بیروڕاکانی سەرچاوە لە هەستی خۆپاراستن کردن لە دەست دەوڵەت و، چەندیشی سەرچاوە لە ژێر کاریگەری پڕوپاگەندەی حکومەت هەڵدەگرێت.بەهەر حاڵ بۆمن زەحمەتە لەو دیموکراسییە ساوایە تێبگەم کە"GDP" یەکەی دەجار لەهی چین زیاترە. تایوان کێشەی زۆرن بەڵام هەڵگەڕانەوەی سیاسی بەهی هیچ شوێنێکی تری وەك ئەوروپای ڕۆژهەڵات ناچێت ئەوانەی خاوەن دیموکراسی تازەن وەك ئەوروپای ناوەڕاست. تەنانەت ئەو گەندەڵییە ڕەنگاوڕەنگەی کە سەرۆك و دەست وپێوەندەکانی گرتەوە. نیشانەی پێشکەوتنە چونکە لە ژێر سایەی سیستەمی ئۆتۆگرامی کۆن کێشە وابە ئاسانی پینە و دیزە بە دەرخوونە نەدەکرا. بڵاو بوونەوەی سەروەری یاسا ڕەنگە بەهەمان خێرایی دیموکراسی نەبێت لە تایوان، بەڵام بنەما و بناغەی پتەوی دیموکراسی و شەفافییەت و میبیای ئازاد کەرەستەی زۆر بەهێزن دژ بە گەندەڵی.

"ڕۆڵی زۆرینە یان Meritocracy"

پان ویی سەرزەنشتی ڕۆژئاواییەکان دەکات بۆ بە هەڵە تێنەگەیشتن لە سیستەمی سیاسی خۆیان و دەڵێت: ئەم وڵاتانە سەقامگیر و گەشەسەندوون لەبەر دیموکراسی، بەڵام ئێمە خۆمان تووشی سەرلێشێوان دەکەین سەبارەت ئەو قازانجانەی لە سایەی دیموکراسی بەدەستمان دەکەوێت لەگەڵ ئەوانەی لە سایەی دەوڵەتی یاساو سەروەری یاسا وەدەستدێن. پان ویی پێیوایە کە دیموکراسی و دەوڵەتی یاسا مەرج نییە بە یەکەوەبن.لە ڕاستیدا هەروەك ینگ و یانگ" Ying and Yang" هەمیشە لە دژایەتیدان.

ديموكراسی پەيوەنديدارە بە دانی دەسەلات بە خەلك، بەلام سەروەريی و دەولەتی ياسا بريتييە لە چوار چێوە دانان و كەم كردنەوەی ئەم دەسەلاتە. ديموكراسی حكومەت دادەمەزرێنێت، بەلام سەروەريی و دەولەتی ياسا (Rule of Law) رێكيان دەخات ديموكراسی بريتييە لە دەركردنی ياسا، سەروەريی و دەولەتی ياسا دەيان سەپێنێت.

سەرچاوەی هێزی ديموكراسی ئەو بەرپرسانەن كە ئێمە دەنگيان بۆ دەدەين وەك، پەرلەمانتاران، وەزيران، و سەرۆكەكان، بەلام سەرچاوەی هێزی سەروەريی و دەولەتی ياسا ئەو كەسانەن كە بە ئەنقەست هەلنابژێردرێن، وەك، فەرمانبەرە سەربەخۆ و بێ لايەنەكانی دەولەت، دادوەرەكان، ژمێرياره باوەڕ پێكراوەكان (Auditors). لە كاتێك ديموكراسی شەرعيەت لە هەلبژاردنی گشتی يان لە پەرلەمان وەردەگرێت ئەوا سەروەريی و دەولەتی ياسا شەرعيەت لە تاقيكردنەوە و پێداچوونەوەی ئەنجامی كارەكانيان وەردەگرن. ديموكراسی واتە حوكمی زۆرينە بەلام سەروەريی دەولەتی ياسا واتە ميريتوكراسی (خەلكی بە توانا). پان ويی دەلێت ئێمە لە رۆژهەلات گەيشتوينەتە ئاستێكی باش لە خۆشگوزەرانی ومۆدێرنيزم بۆيە دەتوانين سوود لە هەردووكيان وەربگرين بۆ بە يەكەوە ژيان بە هاوتەريبی و لە هەمانكاتيشدا پارسەنگێكی چاك لە نێوانياندا دروستكەين. بەلام تازە پێگەيشتووەكان ئەم فرسەتەيان بۆ نەرەخساوە تەنها دەبێت يەكێكيان هەلبژێرن. زۆر لەو ولاتە تازە پێگەيشتوانە، يوگسلافيا، رواندا، ئەنگۆلا و لوبنان ديموكراسيان هەلبژارد بەبێ سەروەريی و دەولەتی ياسا ئاكامەكەيشی بەرەللای و گێرە شێوێنی بوو. رژێمە نەتەوەييەكان كێشەی نەتەوەيی و رەگەز پەرستيان زۆر خراپ بەكار هێنا بۆ وەرگرتنی دەسەلات و بەردەوام بوون. پان ويی پێيوايە پێ نەگەيشتنی تێگەيشتنی ديموكراسی و هەولنەدان بۆ پيادە كردنی بوون بە فاكتەری لە بار بردنی دەولەت و سەروەريی و دەولەتی ياسا و مودێرنيزم. ئەوەش وا لە سەركردەكان دەكات كە گەوادی بكەن" Pander" لە رێگای ياريكردن بە هەست و نەستی خەلك لە جياتی وەرگرتن يان دەركردنی بڕياری ئازايانە و بوێر بۆ چاكسازی پڕ ئازار كە لە

مەودای دوور سوود بە گشت لايەك دەگەيەنێت. لەلايەكی تريش تەنها ژمارەيەكی كەم لە ولاتانی جيهانی پێگەيشتوو، سەنگاپور، هۆنگ كۆنگ سەروەريی و دەولەتی ياسايان پيادە كرد ئەمەش بوو بە مايەی سەركەوتنێكی يەكجار مەزن بۆيان. توانيان سەرمايەيەكی زۆر بۆ ولاتەكانيان لە پارەی بيانی راكێشن هەروەها توانيان گەندەلی نەهێلن و ناسنامەيەكی نيشتمانی بەهێزيش دروستبكەن.

دەسەلاتدارە كۆمونيستەكان بەوردی گوێ لەم بيرو بۆچوونانەی پان ويی دەگرن كە دەلێت دەبێت شتە خەياليييەكان لە ديموكراسيەت جيا بكرێنەوە و دەبێت زۆر بە روون و ئاشكرای لە سەروەريی و دەولەتی ياساجيا بكرێتەوە. لە ژێر سێبەری ئەم بۆچوونەش دامەزراندنی سيستەمێكی تايبەت بۆ دامەزراندنی كارمەندی بێ لايەن لە ولات دەبێتە فاكتەرێكی زۆر چاك بۆ دامەزراندن و سەپاندنی سەروەريی و دەولەتی ياسا و دەركردنی ياسای بەجێ كە توانای جێ بەجێ كردنيان هەبێت، دادوەرەكانيش دەتوانن ببن بە پاسەوانی راستەقينەی دەستووری چين.هەرچەندە ئەم كارە زۆری ماوە تا جێ بەجێ بكرێت پان ويی پێشبينی ديكتاتۆريەتی راوێژكاری پێشكەوتوو دەكات كە پشت ئەستوور دەبێت بە نوێترين تەكنەلۆژيا كە تيايدا هەلبژاردن بوونی نييە، بەلام بڕيارەكانی حكومەت بە گوێرەی ياسا و لە ژێر كاريگەری داخوازييەكانی جەماوەرگوێ گرتن لێيان دەبێت.

سەراوژێر كردنی ديموكراسی رۆژئاوايی:

وەنگشاوۆ گوانگ سەربە چەپی تازە كۆكە لەگەل رايەكی پان ويی كە دەلێت سەركردە بەرزەكانی چين هەولدەدەن، رێگای تازە بدۆزنەوە بۆ پيادە كردنی جۆرێك لە سياسەت كە رەنگدانەوەی سياسەتی رۆژئاوايی بێت بە پشت بەستن بە سەروەريی و دەولەتی ياسا و بەشداری پێكردنی هاولاتيان لە بڕياردان لە جياتی هەلبژاردن. وەنگشاوۆ گوانگ (Wang Shaoguang) دەلێت هەموو ديموكراسييە پێشكەوتووەكان لە قەيراندان، ژمارەی بەشدار بووانی هەلبژاردنەكان لە كەمبوونی

بەردەوام دان، بڕواو متمانە بە سەرکردە سیاسییەکان نەماوە، حیزبەکان ئەندامەکانیان لە دەستدەدەن و پۆپیولزم Populism یش لە زیاد بووندایە (ململانێی توندی ناو حیزب بۆ گەیشتن بە پلە و پایە). سەرکردە ڕۆژئاواییەکان بۆ گێڕانەوەی متمانەی خەڵك بە بەردەوام لە ڕێگا و تەکنیکی تازەدا دەگەڕێن. تا ڕادەی ئەوەی بەسەر حیزبەکانیشیان پاز دەدەن بۆ وەدەستهێنانی دەنگی خەڵك. لەسەر ئاستی نیشتمانی ئەو ریفراندۆمەی لە هۆڵەندا و فەڕەنسا ئەنجامدران سەبارەت بە یەکێتی ئەورووپی بوون بە نیشانەی گەڕانەوە بۆ دیموکراسی ڕاستەوخۆ. لەسەر ئاستی ناوەخۆش پارێزگارو (Mayors) ئەنجوومەنی شارەکان بە بەردەوام کۆبوونەوەی گشتی پەیوەندیدار بە مەسەلە گرنگەکان ئەنجامدەدەن، وەك بڕیاردان لەسەر پلان و نەخشەی شار یان شارەوانی، خەتی هاتوچۆی پاس.هەر چەندە لە ڕۆژئاوادا ئەنجامدانی هەڵبژاردنەکانی فرەحیزبی ناوەڕۆکی پرۆسەی سیاسی ڕۆژئاواییە، بەڵام ئەم جۆرە کۆبوونەوە گشتییانەش بوون بە بەشێکی دانەبڕاو کە لەم کۆتاییە سەریان هەڵداوە کە پێیان دەڵێن ڕاوەرگرتنی ڕاوێژکاری.

وانگاوۆ گوانگ دەڵێت چین کارەکان بە شێوەیەك و ڕێگایەکی تر ئەنجامدەدات حکومەت بە بەردەوامی ڕێگای تازە دەدۆزێتەوە بۆ ڕاوێژکاری و بەشداری پێکردنی خەڵك لە بڕیارە گرنگەکانی پەیوەندیدار بە سیاسەتی ناوخۆ ڕاوەرگرتنی گشتی و دیداری شارەزایان و ڕاپرسی بوونەتە شتێکی زۆر گرنگ لە بڕیار دروستکردن لە چین. هەروەها دەڵێت ئەو ڕۆژانەی بڕیاری گرنگ و چارەنووساز کە تەنها سەرۆکێك دەیدا وەك ماو زیدۆنگ یان دنگ خیاو پینگ بەسەر چوون. لە داهاتوودا دیموکراسی ڕاوەرگرتن"Deliberative Dewocracy " دەبێتە چەقی قورسایی سیاسەت لە چین کە وادەکات هەڵبژاردن ڕۆڵێکی تەواوکەر ببینێت لە جیاتی ڕۆڵی سەرەکی.

ئەم بیرۆکەیە جارێکی تر بۆمن باسکرا بەڵام بە شێوەیەکی زۆر کەم بەها و بێ قیمەت لە لایەن فانگ ننگ"Fang Ning" ی زانا لە بواری سیاسی لە ئەکادیمیای زانستە کۆمەڵایەتییەکان لە بەمەجازی نموونەی چێشتخانەیەك دەهێنێتەوە. ئەو

دیموکراسی ڕۆژئاوایی دەشوبهێنێت بە چێشتخانەیەکی کە مانیوی دیاریکراوە کە میوانەکانی دەتوانن بڕیار بدەن چ جۆرە وەستایەك (شێف) خواردنیان بۆ ئامادە بکات، بەڵام لە هەمان کاتدا ناتوانن داوا لە (شێف)ە کە بکەن کە چ جۆرە خواردنێکیان بۆ ئامادە بکات. دیموکراسی لە چین تەنها یەك وەستا (شێف) ی هەیە، ئەویش پارتی کۆمۆنیستە. بەڵام جۆری سیاسەتەکان پێشکەشدەکرێن، هەر هەمووی بە یەك نرخی دیاریکراو بۆ هەموو جۆرە خواردنەکان"ala carte".

فانگ ننگ"Fang Ning" کاتێك ناسراو و ناودار بوو، کە لەگەڵ نەتەوە پەرەستی جوداخواز وانگ خیاودۆنگ " Wang Xiaodoing" کتابێکی هاوبەشیان نووسی بە ناوی " ڕێگای چین لە ژێر سێبەری جیهانگیری" ئەمەش وایکرد کە ببێتە کەسێکی خاوەن کاریگەرییەکی زۆر. هەر خۆیشی یارمەتی حکومەتی دا بۆ داڕشتنی پڕۆژەی حکومەت بۆ دیموکراسی لە ساڵی ٢٠٠٥ " White Paper". لەگەڵ پان ویی کۆکە سەبارەت بە دژایەتی هەڵبژاردن، چونکە بە لای ئەو ئەمە دەبێتە لەت لەت بوونی چین و دەڵێت: ڕۆژئاواییەکان هیوا دەخوازن کە هەڵبژاردنەکان لە شارەکانیش ئەنجامبدرێن، بەڵام من پێموایە هەڵبژاردنێکی پڕ لە پێشبڕکێ تەنها لەسەر ئاستی گوندەکان ئەنجامبدرێن، لەبەر ئەوەی ئەوان بەشێك نین لە بنیادی دەسەڵات. بەڵام ئەم بەو بۆچوونەی سەبارەت کەمکردنی هەڵبژاردن تەنها لەسەر گوندەکان دانانێکی ئاشکرایە بە ناشەرعیەتی... هەربۆیەش دەکەوێتە سەرشانی دەسەڵاتدارانی چین لە ڕێگای چارە بگەڕێن بۆدانی شەرعیەت بە بڕیارە سیاسییەکانیان. گرنگترین پرسیاریش سەبارەت بە سیستەمی دادی سەربەخۆ نییە، بەڵکو خەڵك دەبێت مافی بەشداریکردنیان هەبێت. کاتێك پرسیارم لێکرد ئایا هیچ نموونە هەیە بۆ بیرۆکەکانی کە لە واقیعدا ڕوویاندا بێت، ئەوەی ڕەوانەی لایەکی تر کرد لە تاقیکردنەوەیەکی سیاسی کە خەڵاتی یوکیپینگ وەرگرتووە"Yu Keping" مانگ ننگ دەڵێت گەر دەتەوێت داهاتووی سیاسەتی چین ببینیت بڕۆ بۆ شیونگ کینگ Chong qing.

تاقیکردنەوەی بەشداریکردنی لە شۆنگ کنگ:

(سەقفی) بانی فرۆکەخانەی شۆنگ کنگ کە لە شووشەیەکی پێچاوپێچی شەپۆلاوییە و لاسایی کردنەوەیەکی زنجیرە چیای (ولەنگ) ە Wulong کە مانای عەزیازی رەشە "Black Drangon". خەرەندەکەی بە جۆرێك نەخشە کێشراوە کە نیشانەی ئومێد و خەون و زیاد بوونی کاریگەری سەر شارەکە و دەسەلاتەکانیەتی. بۆردێکی راگەیاندن کە بە ئینگلیزییەکی زۆر سادە نووسراوە ئەو دووپات دەکاتەوە کە شۆنگ کنگ تامی شامپانیای کردووە. (نیشانەی خۆشگوزەرانی) . زۆربەی خەڵکی رۆژئاوا ناوی ئەم شارەیان نەبیستووە، بەلام شۆنگ کنگ بە ٢٠ ملیۆن لە دانیشتووانی گەورەترو زۆرترە لە ٢٢ ولات لە کۆی ٢٧ ولاتی یەکێتی ئەوروپا، سالانەی ٥٠٠ هەزار زیاد دەکات. شارەکە کەوتۆتە بەرزاییەکانی نێوان هەردوو رووباری یانگتزی"Yangtze" و چەیلن جیانگ "Jialin Jiang" و هەر لەوێش یەکتر دەگرنەوە. بۆتە پردێك لەنێوان رابردوو داهاتووی چین. زۆر لە چینییەکان دێنە ئێرە بۆ سەردانی ئەو ماڵەی کە سەرۆکی کۆمونیستی جاران زهاو ئن لای " Zhou En Lai" لەگەڵ خێزانی تێدا ژیابوون و لە ١٩٣٩-١٩٤٧ بۆ ئەوەی بە نهێنی رۆژنامەی حیزبی لێ دەربکەن و رێکخستنەکان بەرێوە ببەن بۆ شەڕکردن دژ بە ژاپۆنییەکان. سەرەڕای ئەمەش چەند دەقیقەیەك لەو لاتر داهاتووی (چین)ە. هەروەك پەڕینەوە لە نێوان رۆماو مانهاتن. شۆنگ کنگ بە جۆرێك بلاو بۆتەوە لە نێوان سەر بەرزاییەکان و باڵەخانە بەرزەکانی وەك جەنگەلستانە لە باڵەخانەی بەرز. کە بەقەد بەرزاییەکان بەرزن. لە شەودا کە چراکان دادەگیرسێنن وەك رێگای کافرۆشانی لێدێت و هێندە بە شەوق و رەنگدارە لە سوور و سەوز و زەرد کە شەوقەکەی دەدرەوشێتەوە لە مەیدانی سەربەخۆیی کە مونیومنتێکی لە ساڵی ١٩٥٠ لێ دروستکراو بۆ یاد کردنەوەی کۆتایی شەڕ لەگەڵ ژاپۆن شۆنگ کنگ لە هەلی ئەوە دایە ببێتە تاقیگەیەکی زیندوو بۆ بیر و باوەڕەکانی پان ویی، وانگ شۆکانگ و مانگ ننگ: کە

هەوڵدەدەن بۆ بەهێز کردنی (Rule of law) و راوەرگرتنی گشتی سەبارەت بە بریارە گرنگەکان. لی دیانخیون"Li Dianxun" بەڕێوەبەری نووسینگەی یاسایی حکوموت بۆتە سەرەڕمی ئەم پرۆسەیە. پیاوێکی پڕ لە جوولە و کەشخەیەکە قاتێکی زۆر جوان و بۆینباخێکی ناسکی لەبەرە. تەمەنی تەنها چل ساڵە و لە چواردە ساڵی رابردوو دوانزدە جار (ترفیع) ی کردووە.

کە لەم ماوەیەدا لە ئەنجوومەنی سەروەریی و دەوڵەتی یاسا، هەرێم و حکومەتی شۆنگ کنگ و قوتابخانەی ناوەندی حیزب، تا گەیشتە ئەو پۆستەی ئێستای کاری کردووە. یەکێك لە ئەندامە بە تەمەنەکانی حیزب پێیگوتم ئەگەر جارێکی تر بێتەوە بۆ سەردانی ئێرە بۆ بینینی لی ، ئەوا رەنگە بوو بێت بە بەرێوەبەری ئێرەش. لی دیانخیون کۆمەڵێك خەڵکی وەك خۆی زیرەك و پڕووزەی لە خۆی کۆ کردۆتەوە،هەر هەمووشیان دەرچووی یاساو خاوەن هەندێك شارەزایی ژیانن لە هەندەران و ئینگلیزییەکی چاکیشی دەزانن.

لی دیانخیون"li Dianxun" بە شانازییەوە باس لە خاڵەکانی یاسای ئازادی زانیاری دەکات، هەروەها باس لە ئەو بڕیارانە دەکات کە پەیوەندیدارن بە لێپێچینەوە. کە رێگا دەدەن بە لێپێچینەوە و ئاراستە کردنی پرسیار لە بەرپرسەکانی حکومەت ئەگەر بڕیاری گرنگ و جێی پرسیاریدا. بەلام لە هەموویان گرنگتر ئەو بڕیارەیە کە سەرجەم بڕیارو یاسا گرنگەکانی کە حکومەت دەریاندەکەن. دەبێت خەڵك رای خۆیانی بەئاشکراو بە گشتی لەسەر بدەن، وەك تاك یان لەسەر TV ، یان لە رێگای ئینترنێت. تا ئەمڕۆ توانیویانە ٦٠٠ کۆ بیستنی گشتی"Public Hearings" ئەنجامبدەن کە ١٠٠ هەزار کەس تیایدا بەشدار بوون، کە بابەتەکانیشی بریتیبوون لە: قەرە بوو کردنەوەی جوتیاران کە زەویەکانیان لە لایەن دەوڵەت دەستیان بە سەرداگیراوە، سەبارەت بە کەمترین رێژەی مووچە، هەروەها سەبارەت بە دیاریکردنی نرخی خزمەتگوزارییە گشتییەکان وەك ئاو و کارەبا و گاز و رێگا و پرد و خوێندن، خزمەتگوزاری تەندروستی و گواستنەوەی گشتی و زێراب و ئاوی پیس.

هەروەها دەسەڵاتداران شانازی بەم جۆرە گوێ بیستنە گشتییانە دەکەن، وەك نرخی بلیتی شەمەندەفەری ناوخۆ، کە وایکرد نرخەکە لە ١٥ Yuan دابەزێت بۆ تەنها ٢یان Yuan. نموونەیەکی تریشی ئەو گوێ بیستە گشییە بوو کە سەبارەت رۆکێت هەڵدانی رەنگاورەنگ لە بۆنەکاندا (العاب ناریە) "Firework". کە لە بەهاری رابردوو قەدەغە کرابوون دوابەدوای رووداوێکی ئاگر کەوتنەوەی زۆر گەورە. بەڵام لە دەرئەنجامدا بڕیاری دەرکردنی یاسایەك درا کە مۆڵەت بەم جۆرە کارە بدرێت. لی دەڵێت ئەگەر حکومەت نەتوانێت لەگەڵ پێشکەوتنی یاساو رێسای تازە دەرکات و گوێ لە خەڵك نەگرێت ئەوا کێشەی گەورە دروستدەبێت. هەروەها دەڵێت دەبێت ئێمە زیاتر ماف بدەین بە خەڵك بۆ قازانجی گشت لایەك. دەبێت هەندێك تاقیکردنەوەی پێشکەوتوو لە دەرەوە بهێنین. ئەوەش وایکردووە کە شۆنگ کنگ ببێتە جێگای سەرنجی نیشتمانی. ٦٠ هەزار وتار و باس لەسەر ئەم شارە نووسراوە لە وڵات. لی دیانخیون پێیگوتم کە سەرکردە بەرزەکان داوایان لێکردووم.

کە راوێژکاری بکەم بۆ سەرۆك هوجینتاوۆ،"Hu Jintao" سەرۆك وەزیران وین جیاباو"Wen Jiabao" و بیروی سیاسی حیزب داوەتیان کرد تا باسێك پێشکەشبکات لە بارەگای حکومەت لە زهۆنگنا" Zhong nanhai" و ئەم تاقیکردنەوانە لە شارەکانی تری چین دووبارە دەبنەوە.

شۆنگ کنگ شارێکی زۆر گەورەیە، تەنانەت بە پێوەری چینیش یەکجار گەورەیە دانیشتوانی بریتین لە ٣٠ ملیۆن مرۆڤ تاقیکردنەوە بێ هاوتاکەیشی لە راپرسی جێگای سەرنجی نیشتمانییە. بەڵام ئومێد و ئایندەیەکی گەش سەبارەت بە راپرسی گشتی لە جیاتی هەڵبژاردنەکان زیاتر لەسەر ئاستی تاقیکردنەوەی نزمتر هەستیان پێدەکرێت، بە تایبەت لە شوێنەکانی کە زیاتر گونجاو و لەبارن لە بەشەکانی تری چین. لە هەمووشیان سەرنجڕاکێشتر ئەوە بوو کە لە شارۆچکەی زیگێوی سەربە پارێزگای وینگلینگ"Wenling" کە کەوتۆتە هەرێمی دەوڵەمەندی زهیچیانگ" Zhejiean".

ئەوەی وایکرد کە راوێژکاری گشتی" Consultation" لە زیگیۆ"Zeguo" دەگمەن و بێ هاوتا بێت. نەك تەنها لە چین ، بەڵکو لە هەموو جیهاندا، ئەو تەکنیکە داهێنەرانە بوو کە ناویاننا" دەنگدانی راوێژکاری" " Deliberative Polling" بۆ بڕیاردان سەبارەت بە خەرجە گشتییەکان. ئەم میتۆدە یان بیرۆکەیە هی زانایەکی سیاسی ستانفوردە بەناوی جەیمس فشکن" James Fishkin" کە لە بنەڕەتدا دامەزراوە بۆ ئەوەی یارمەتی دەسەڵاتدار و بڕیاردەران بدات ئەوەی راوێژکاری لەگەڵ هاوڵاتیان بکەن. ئەمەش گەڕانەوەیە کە بە جۆرێك لە دیموکراسی کە جیاوازە لە دیموکراسی رۆژئاوایی لە حیزبە سیاسییەکان لە کێبڕکێ دان بۆ وەرگرتنی دەسەڵات، بەڵکو گەڕانەوەیە بۆ دیموکراسی کۆنی ئەسینایی " Ancient Athens".لە "ئەسینا" یۆنانی کۆن نموونەیەك لە خەڵك دەستنیشاندەکران بۆ بڕیاردان لەسەر مەسەلەی گرنگ کە بوو بوو بە بەشێك لە جموجۆڵییەکانی حکومەت. دەنگدانی راوێژکاری لە بنەڕەتدا دامەزراوە بۆ ئەوەی رێگا چارە بدۆزێتەوە بۆ ئەو تەنگوچەڵەمانەی دەسەڵاتدارانی وەك شۆنگ کنگ و زیگیۆ دووچاریان دەبنەوە. بەڵام لە لایەك ئەگەر راوێژکارییەك، رێکخەن وەك ئەوەی هی سۆنگ کنگ ئەوا تەنها ئەوانەی دەنگیان بەرزە و زمان درێژن ئامادە دەبن کە ئەوانیش تەنها نوێنەرایەتی بەرژەوەندییەکانی خۆیان دەکەن مەرج نییە نوێنەرایەتی هاوڵاتیان بکەن. لە لایەکی تریش ئەگەر شۆنگ کنگ هەوڵیدا راستەوخۆ راپرسی بکات لە رێگای سەندووقی راپرسی گشتی راستەوخۆ، ئەوا بۆیان دەردەکەوێت کە هاوڵاتیان زۆر کەم دەزانن و ئاگادارن سەبارەت بە وردەکارییەکانی سیاسەتێکی دیاریکراو کە جێگای پرسیارو راپرسییە. لە دەرئەنجامیشدا خەڵك رەمەکی خەت بە یەکێك لە چوارگۆشەکاندا دەهێنن و شتێك هەڵدەبژێرن خۆشیان نازانن چییە؟

ئەمەش لە جیاتی هەڵبژاردنی چوارگۆشەی نازانم لە راپرسییەکە. راوێژکاری گشتی هەوڵدەدات ئەو گرێ ئاڵۆزانەی سیاسەت شیکاتەوە لە رێگای دەستنیشانکردنی رەمەکی بۆ ئەوەی نموونەیەك لە دانیشتوان هەڵبژێرن، دواتریش

لەگەڵ کۆمەڵێك شارەزا راوێژکاریان پێبکەن دواتریش داوایان لێدەکەن کە دەنگ بدەن و بڕیاری خۆیانی لەسەر بدەن. زیگیۆ"Zeguo" ئەم تەکنیکەی بەکار هێنا بۆ بڕیاردان لەسەر چۆنیەتی سەرفکردنی ٤٠ ملیۆن یوان"Yuan" بودجەی گشت. دووسەد و حەفتا و پێنج کەس رەمەکی هەڵبژێردران و داوەت کران بۆ بەشداربوون لەو بەرنامەیە کە ناونرابوو (دیموکراسی دڵ بۆ دڵ). لە بڕی ئەوەش بلیتی پاسی بە خۆڕاییان پێدان لەگەڵ (RMB ٥٠) کە دەکاتە ($٣,٣٠) (نزیکەی ٧ دۆلار). بۆ هەر یەکێکیان. ئەم هاوڵاتیانەش رازی بوون لەسەر ئەوەی کە ئەم رۆژە لەوێ بەسەر بەرن و شارەزاکان باسی ٣٠ پرۆژەیان بۆ کردن کە بە نیاز بوون لە شارەکە ئەنجامیان بدەن، هەر لە پرۆژەی زێرابەکان و پارك و شەقام و مەیدانی گشتی شار.

لە کۆتایی رۆژەکەدا داوایان لێکرا کە تەنها دوانزدە پرۆژە هەڵبژێرن کە رەنگە حکومەت هەوڵی دروستکردنیان بۆ بدات. دواتریش لیستە کورتکراوەکەیان خرایە بەردەم کۆنگرەی گەلی شارەکە (حیزب). ئەوانیش رەزامەندیان لەسەر تەواوی لیستەکەدا.

هەتا ئێستاش تاقیکردنەوەکەی زیگیۆ تاقانەیە، بەڵام جەیمس فشکن" Fishin" و هی باوگانگ" He Baogang" ی زانای زانستە سیاسییەکان. کە راوێژیکاری حکومەت بوون بۆ سەرخستنی میکانزمی راوێژکاری، بڕوایان وایە کە دیموکراسی راوێژکاری رەنگە ببێت بە نموونەیەك و قاڵبێك بۆ چاکسازی سیاسی لە چین. ئەمەش ئەوە نیشاندەدات کە حکومەت بەبێ ململانێ و منافسەی حیزبی یان بەبێ دامەزراوی ئاسایی وەك ئەوەی لە رۆژئاوادا پیادە دەکرێت بتوانێت کەم یان زۆر بە ئەندازەیەکی باش رێز لە بەها بنەڕەتییەکانی دیموکراسی بگرێت و لە هەمان کاتیشدا راوێژکاری و یەکسانی سیاسی دابینبکات.

سەروەری یاسا یان سەروەری مرۆڤ:

پێشکەوتنێکی بەرچاو نەهاتۆتە دی لە بەهاکانی تری دیموکراسی وەك ئازادی رادەربڕین، ئازادی دامەزراندنی رێکخراوەکان، یانیش تەنانەت ئەوەی پان ویی کە زۆر بەگەرمی بانگەشەی بۆ دەکات، سەروەریی یاسا بە درێژایی چەندین سەدە، عەرز و حاڵ نووسین بۆ دەسەڵاتدار جێگای سیستەمی یاسایی گرتبۆوە لە چین، ئەمەش شێوازێکە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی ئیمپراتۆریەت. بەڵام تا ئەمڕۆش ئەم دیاردەیە هەر باوە و خەڵك زۆر بە بڵاوی پەنای بۆ دەبەن. کاتێك بە پێ گەڕامەوە دوابەدوای دیدارم لەگەڵ لی دیانگخون "Li Dianxun" لە بارەگای حکومەتی شۆنگ کنگ لە ساڵی ٢٠٠٦، رووبەڕووی خاتوو وانگ Wang هاتم، باشترین و جوانترین جلی لەبەر بوو، لەگەڵ جووتێك پێڵاوی بریقەدار و لێوەکانی زۆر بە ناسکی سوور کردبوو، لەبەر ئەوەی ویستی کاریگەری لەسەر من جێ بهێڵێ گوتی بەیانی زوو لە خەو هەڵساوم هەروەك هەموو رۆژێك، بۆ ئەوەی چاوی بکەوێت بە فەرمانبەرە گشتییەکان بەر لەوەی بچن بۆ فەرمانگەی شارەوانی ئەو بەشێك بوو لە کۆمەڵێك فەرمانبەری بە تەمەن کە هەموویان جل و بەرگی چاکیان پۆشتبوو و راوەستابوون بەرامبەر دەرگای سەرەکی باڵەخانەکە. زۆربەیان بێژەر بوون کە پتر لە سی ساڵ خزمەتیان هەبوو، دواتر دەرکرابوون و تەنها ٤٠٠٠ رینمنبی (پارەی چینی) پێیدرابوو وەك قەرەبوو. بەڵام ئەوان داوای پارەی زیاتریان دەکرد وەك خانەنشین هەروەها بە گشتی داوای مووچەیەکی گونجاویان دەکرد بۆ خانەنشینان. هەر هەموویان فایلەکانیان نیشانی من دەدا کە مۆری رەسمی پێوە بوو، ئەمەش نیشانەی ئەوە بوو کە گلەییەکانیان بە رەسمی دابوو بە حکومەت. هەندێکیان ماوەی چوار ساڵ بوو داوای قەرەبوویان دەکرد، کە بە بەردەوامی خۆپیشاندانیان لە بەردەم بارەگای شارەوانی ئەنجامدەدا. خاتوو وانگ سێ جار چوو بوو بۆ بەیگین بۆ ئەوەی عەرز و حاڵەکەی بدات بە حکومەتی ناوەندی. بەڵام بێ سوود بوو، هیچ وڵامێکیان نە بە خۆی ونە بە ئەوانی تر نەدابوو. لەوە دەچێت دەسەڵاتداران زۆر نارەحەت نەبن بە ئەم جۆرە خۆپیشاندانە بچووکانە و کاریان تێناکەن.

ناڕەزایی دەربرینەکەی وانگ تەنها یەکێکە لە ٢٥٠ کە ڕۆژانە لە چین بەڕێوە دەچن ئامارەکانی وەزارەتی ئاسایشی گشتی ئەوە نیشاندەدەن کە ئەو جۆرە ڕووداوانەی کە ناونراون " ڕووداوی گەورە" کە مانگرتن و خۆپیشاندان و ڕاگرتنی هاتووچۆ دەستبە سەرداگرتنی باڵەخانە لە زیاد بووندان بە ڕێژەی دەجار. لە ماوەی تەنها دە ساڵدا، لە ١٩٩٣ دا ٨/٧٠٠ " ڕووداوی گەورە" هەبوو ، لە ساڵی ٢٠٠٧ ئەم ژمارەیە گەیشتە ٨٧/٠٠٠ خۆپشاندانەکانیشی لە زیاد بووندان. لە ١٠ خۆپشاندان لە ساڵی ١٩٩٠ بۆ زیاتر لە ٥٠ ئەمڕۆ . لە نیوەی یەکەمی ساڵی ٢٠٠٥ دا حەقدە خۆپیشاندان زیاتر لە ١٠/٠٠٠ کەسی لە خۆوە گرتبوو.هەمووشیان ئاشتی خوازی نەبوون و شەڕو پێکدادانی لێکەوتەوە. لە نیوەی یەکەمی ٢٠٠٥ دا ١٧٠٠ کەس بریندار بوون ١٠٠ کەسیش کوژران لە خۆپیشاندانەکاندا. هەر هەموو خۆپشاندانەکانیش لەبەر ناعەدالەتی و نایەکسانی کراون. زۆربەی داواکارییەکان بریتیبوون لە چاککردنی باری کرێکاران و شوێنی کاریان، مووچە و مووچەی خانەنشینی و قەرەبوو کردنەوە. ڕاپۆرتێك کە لە ئەکادیمیای زانستە سیاسییەکان نیشانیداوە کە ٤٠ ملیۆن جوتیار و هەژار زەوی و موڵکیان لە لایەن دەوڵەت دەستی بە سەرداگیراوە بۆ ئەوەی، فرۆکەخانەو، جادە و شەقام و بەنداو و کارگە و مامەڵەی تایبەت بە زەوی و زار لەسەر دروستبکرێت. لە هەموو ساڵێکدا. جگە لەوەش دوو ملیۆنی تریش خانوو و موڵکیان لەدەستدەدەن بۆ ڕێگا خۆشکردن بۆ گەشەسەندن و دروستکردن کە زۆربەی جاریشی قازانجی ئەم پرۆژانە تەنها بۆ بەرپرسە حیزبییەکانە.

لە وڵاتێك کە سیستەمی سیاسی بە گوێرەی ئارەزووی دەسەڵاتداران بەڕێوە دەچێت ئەم جۆرە گرفتانە زۆربەی جار لەسەر شەقامەکاندا لە شێوەی ناڕەزایی دەربڕین و خوپیشاندان چارەسەر دەکرێن. بەڵام لە ترسی گێرە شێوێنی و ئاژاوە، دەسەڵاتداران پەنا دەبەن بۆ بەر دیکتاتۆریەتی ڕاوێژکاری " Deliberative Dictatarship". بۆ ئەوەی بتوانن بەسەر سیستەمی عەرز و حاڵ نووسیندا زاڵبن. بۆ چارەسەری گرفتەکان کە چینییەکان هەرلە سەردەمی ئیمپراتۆریەتەوە بەکار

دەهێنن بۆ لابردنی زوڵم: پان ویی چینییەکان هاندەدات بۆ ئەوەی سیستەمی تاکەکەسی و حوکمی تاکە کەسی و بڕیاردان بە گوێرەی حەز و ئازار و بەرژەوەندی دەسەڵاتداران بگۆڕن بە حوکمی سەروەری یاسا و دەوڵەتی یاسا. هیوادارێشە کە چین بتوانێت ئەمە بکات بە جیا کردنەوەی سیاسەت لە حکومەت و بە ڕاستیش سیستەمی فەرمانبەری مەدەنی"Civil Service" دامەزرێنن و دەزگایەکی پاکی دادوەری و دژە گەندەڵی پێکبهێنن. بەڵام کە پرسیاری لێ بکەیت کە چۆن ئەم هەموو گۆڕانکارییە شۆڕشگێڕیانە ڕوو دەدەن. پان ویی هێشتا دڵنیا نییە.

هێشتا ڕێگایەکی زۆر ماوە بۆ چین تا بگات بە قۆناخی دەوڵەتی یاسا. هەتا پارتی کۆمونیست لە دەسەڵات بێت و لە سەرووی یاسا بێت. خەونەکانی پان ویی زەحەمتتر دێنە دی. بەڵام سەرەڕای ئەمەش پان ویی ڕەنگە بتوانێت بڵێت گۆڕانکاری ڕوویداوە. چین تاکە وڵاتی تاکە حیزبە کە ڕێگای داوە بە هاوڵاتیان لە دادگاکاندا شکایەت لە حکومەت بکەن. پێنج ساڵ بەر لە ئەمڕۆ تەنها ١٠/٠٠٠ شکایەت هەبوو دژ بە حکومەت، بەڵام ئەمڕۆ لە ماوەی یەك ساڵدا بۆتە ١٠٠/٠٠٠ کەیس. ڕێژەی ئەو کەیسانەی کە خەڵك دەیانبەنەوە لە زیاد بووندان.

ڕێژەی کەیسە برداراوەکان دژ بە حکومەت دەگاتە ٤٠٪. بە گوێرەی پان ویی جۆری گوێ گرتنە لە ناو هۆڵەکانی دادگا وردە وردە بەرەو باشی دەڕوات: پانزدە ساڵ لەمەوبەر زۆربەی داوەرەکان پێکهاتبوون لە ئەفسەرو بەرپرسە خانەنشین کراوەکان بوون. بەڵام ئەمڕۆ هەر هەموویان شارەزایی یاساییان هەیە.

لەوە دەچێت حکومەت هەستی بەوە کردبێت پێش خستنی دامەزراوەکان کە پەیوەندیدارن بە مامەڵە کردن لەگەڵ شکایەت و گازاندەی خەڵك هۆکارێکی سەقامگیرییە ئەگەر سیستەمێکی یاسایی هەبێت بۆ بە دواداچوونی ستەمکاری و زوڵم، ئەوا هاوڵاتیان قەرەبوو دەکرێنەوە ئەگەر مافیان خورابێت یان زوڵمیان لێکرا بێت." Flaxible approch" . بۆ گوێ گرتن لە گلەیی ڕاستی و قەرەبوو کردنەوەی زەرەرمەند، لە هەمان کاتیشدا سزا دانی خەتاکار، یان بەرپرسان. سەرکردە

بەرزەکانی وڵات چەندین جار تەدەخولیان کردووە لە چەند کەسێکی گرنگ. بۆ نموونە لە مانگی چواری ٢٠٠٥ سەرۆك وەزیران خۆی تەدەخولی کرد بۆ راگرتنی دروستکردنی بەنداوێك لە رووباری نوجیانگ" Nujiaung" زهی جیانگ "Zhejiang" کرێکاران رێگایان پێدرا کە بە بەشداری لەگەڵ خاوەن کارەکان راستەوخۆ مفاوزات بکەن. لە ینچوان "Yinchuan" مانگرتنی شۆفێرەکانی تاکسی بە جۆرێك چارەسەر کرا کە حکومەت شۆفێرەکانی رازیکرد و بوو بە جێگای سەر سوڕمانی گشت لایەك. هەتا ئەمڕۆ خوپیشاندان و ناڕەزاییەکان لەسەر ئاستی هەرێمەکان بوون. سەرۆك هیوجینتاو و سەرۆك وەزیران و ین گیاباو توانیویانە خۆیان لە رەخنە و سەرزەنشت بپارێزن بەوەی داکۆکی لە بەرپرسە گەندەڵەکانی هەرێمەکان نەکەن، لەوەش زیاتر پاڵپشتی خۆیان بۆ خەڵکی ئاسایی و ماف خوراو دەردەبڕن. بەڵام ئەمە رەنگە لە داهاتوودا زۆر ئاسان بێت.

یاسای کێ سەروەر بێت؟

ئەو گفتوگۆیەی سەبارەت بە چاکسازی سیاسی لە ئارادیە، هەروەك ئەوەی سەبارەت بە ئابووری وادەکات هەندێك جار چەپی تازە لەگەڵ راستی تازەدا دووچاری رووبەڕوو بوونەوە بێت. هەر چەندە هەندێ ئەندامی راستی تازە بە تەواوی بڕوایان بە دیموکراسی هەیە، بەڵام هەندێکی تریان هەموو توانای خۆیان چڕ کردۆتەوە سەر بانگەشە کردن بۆ دەوڵەتی یاسا و سەروەری یاسا، ئەمەش بۆ بچووك کردنەوەی قەبارەی دەوڵەت، هەروەها کەمکردنەوەی کاریگەری لەسەر بازاڕ. لە لای چەپیشەوە پشتگیرییەکی زۆر هەیە بۆیە بۆ ئەنجامدانی هەڵبژاردن وەك رێگا چارە بۆ زیاد کردنی شەرعییەتی حکومەت بۆ هەنگاونان بەرەو دووبارە دابەشکردنی داهاتی وڵات.

ئەوان مەترسی ئەوەیان هەیە کە دیکتاتۆریەتی راوێژکاری ببێتە هۆی هەژاری و نموونەیەکی ئیستهلاکی سیاسی.

وانگ هیوو Wang Hui دەڵێت، جێ بە جێ کردنی ئەجندای سیاسی چەپی تازە ئەستەمە بەبێ ئەنجامدانی چاکسازی لە ئاستێکی فراوانتر، چونکە دەوڵەمەندە تازەکانی چین دەستیان بە قوڕگی سیاسەتەوە گرتووە. تۆ پێویستیت بە دیموکراسی هەیە بۆ بەهێز کردنی دەوڵەت بۆ ئەنجامدانی کۆ کردنەوە و سەپاندنی باج تا بتوانێت پێویستییە گشتییەکان جێ بەجێ بکات. لە ساڵانی نەوەدەکاندا ١٩٩٥ دابەشبوونێکی زەق هەبوو لە نێوان بازاڕی ئازاد و دەوڵەتی داپڵۆسێنەر. خەڵك وایان دەزانی کە چاکسازییەکان کاریگەریان هەیە و ئەمەیش دەبێتە هۆی روودانی چاکسازی لە دەوڵەت. بەڵام ئەمڕۆ بۆمان دەردەکەوێت کە زۆربەی ئەو گیروگرفتانەی کە رووبەڕوویان دەبینەوە لە ئەنجامی چاکسازیی ئابوورییەوە سەریان هەڵداوە و پێویستیان بە چاکسازی سیاسییە بۆ راست کردنەوەیان.

پان ویی Pan Wei کە زیاتر هاوسۆزی راستی تازەیە، دان بەوەدا دەنێت کە پابەند بوونی ئەو بە دەوڵەتی و سەروەریی یاسا رەنگدانەوەی ئەجندای بازاڕی ئازادە. کە دەڵێت دیمۆکراسی سەرچاوە لە هەڵبژاردنی سەرکردەی باشەوە هەڵدەگرێت. لە کاتێك دەوڵەتی یاسا سەرچاوەی بڕواو متمانە بە کەس ناکات. بڕوا بە هیچ دەسەڵاتدارێك ناکات. کەواتە لە پان ویی بەردی بناغە بریتییە لە حکومەتێکی زۆر بچووك کە گرنگترین ئەرکی بریتی دەبێت لە جێ بەجێ کردنی یاسا نەك دەرکردنی (تشریع). چونکە دەرکردنی یاسا دەبێتە کارێکی زۆر ئەستەم لەبەر چاودێری و کەم دەسەڵاتی.

لە لایەکی تر وەنگ هیوو Wang Hui دەڵێت دەوڵەتی یاسا بەبێ دیموکراسی بێ مانایە هەموو ساڵێك کۆنگرەی خەڵك (پەرلەمان) سەدان یاسا دەردەکات کە هیچ کاریگەریان نییە: ئێمە هەموومان دەوڵەتی یاسامان دەوێت. بەڵام گوێ لە کام یاسا دەگرین و کامیان جێ بە جێ دەکرێن. تەماشای یاسای کارو یاسای مافی موڵکایەتی هزری بکە. هەردوو یاسا دە ساڵ دەبێت دەرچوون بەڵام سەبارەت بە یاسای کار هیچ شتێك روونەداوە، لە هەمان کاتدا یاسای موڵکایەتی هزری هەموو شتێك روویداوە. بەبێ بەشداری و هەماهەنگی گشتی تەنها گوێ بۆ یاسا و بەرژەوەندی سەرمایەداری

دەگرێت. ئەگەر تەماشای بکەین چینی ناوەند لە چین زۆر بە پەرۆشی دیموکراسی نین نەوەك ببێتە هۆی لە دەستدانی سەروەت و سامان و دەسەڵاتیان.

زانست و دیموکراسی:

زۆر لە چاودێرە سیاسییەکان باس لە سیاسەتی چین دەکەن وەك ئەوەی لە ٣٠ ساڵی رابردوودا لە فریزەر هەڵگیردرابێت لەو کاتەی کە هەموو دەورو بەرەکەی گۆڕانی بەسەردا هاتبێت. بەڵام راستییەکە ئەوە کە سیاسەتی چین بە هەمان ئەندازەی گۆڕانکارییە ئابوورییەکانی گۆڕانکاریان بەسەردا هاتووە، بەڵام بە ئاراستەیەکدا کە بە پێچەوانەی ویست و ئارەزووەکانی رۆژئاوا بێت. رۆژئاوا چاوەڕوانی سیستەمێکی لیبراڵ دیموکراتی بوو لە چین، بەڵام ئەو سیستەمەی کە لە چین دروستبوو دیکتاتۆریەتێکی زۆر ئاڵۆز و جیاواز بوو.

وەنگ شاوگوانگ Wang Shaoguang دەڵێت سیاسەتی ئەمڕۆی چین زۆر جیاوازە لە سیاسەتی سەردەمی ماوزیدونگ و دینگ خیاو پینگ. ئەو سەردەمە بە سەرچوو کە تاکە سەرکردەیەك بەبێ گەڕانەوە بۆ هیچ کەس و لایەنێك بە سەرچوو، بڕیاردانی سیاسی ئەمڕۆ لە ژێر کاریگەری بیرو بۆچوونی شارەزایان و میدیا و رای گشتین (ئەمەش لە رێگای راپرسیدا ئەنجامدەدرێت). بۆ نموونە وین جیاباوۆی سەرۆك وەزیران رێگەی بە زیاتر لە ١٠٠ دەزگا و دامەزراوەی ئەکادیمی دا بۆ سازدان و ئامادە کردنی یانزدەهەمین پلانی پێنج ساڵ، ئەم دەزگایانەش بەرپرس و ئەندامانی بەشە جیاجیاکانی هەردوو حکومەتی ناوەندی و هەرێمەکانی لەخۆ گرتبوو. پارتی کۆمونیست بەم کارە دەڵێت زانست و دیموکراسی، بەڵام لە رۆژئاوا رەنگە پێی بڵێن تەکنۆکرات "Technocratic" چونکە زیاتر رێگاو هێز بە شارەزایان دەبەخشێت لەوەی بە رای گشتی و سەرکردە سیاسییەکان.

بەشێکی کەم لەم گۆڕانکارییانە لە لایەن چاودێرە رۆژئاواییەکان هەستیان پێکراوە. وەنگ شاوکوانگ دەڵێت: دەزگا شیکەرەوەکانی رۆژئاوا "Analytical"

ناتوانن بە تەواوەتی لەو گۆڕانکارییە سیاسییانەی بگەن. لە دەیان ساڵی رابردوودا تێڕوانینی چاودێران و شیکەرەوە سیاسییە رۆژئاواییەکان زۆر دواکەوتوو بووە چونکە ئەوان هەر لە سەردەمی دوا پاشای چینییەوە تا ساڵە بەراییەکانی سەردەمی کۆماری و سەردەمی میر و بازرگانانی شەڕ و جیانگ جیشی" Jiang Jieshi" و ماوزیدۆنگ و جیانگ زیمین بەیەك چاو تەماشای سیاسەتی چینیان دەکرد. سیاسەتی چین لەو ماوەیە دوور و درێژەدا دونیای گۆڕی، کەچی مۆرە کۆنەکەی هەر پێوەماوە.

هۆکاری ئەوەی کە تەنها ژمارەیەکی لە رۆژئاواییەکان هەستیان بە گۆڕانکاری سیستەمی سیاسی لە چین کرد دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە چاکسازییەکان بە رێڕەوی پاراستنی سیستەمی تاك حیزبی بوو، لە جیاتی باوەشکردنەوە و پیادە کردنی سیستەمی لیبراڵ دیمۆکراسی. تیۆرستە رۆژئاواییەکان خەریکن پاشگەز دەبنەوە لە حەتمیەتی دیموکراسی بوونی چین. هەندێکیان دەڵێن هەرکات GDP سەرجەمی داهاتی نەتەوەیی چین گەیشتە ٥٠٠٠ دۆلار ئەوا چین دەبێت بە وڵاتێکی دیموکراسی. هەندێکی تریش دەڵێن دروستبوونی چینی (طبقة) ناوەندی لە کۆمەڵگای چینی دیموکراسیەت دەکات بەشتێکی حەتمی. گروپێکیش کە وڵ هەتن Will Hutton زمان حاڵیانە دەڵێن پێویستە پراکتیکییەکانی ئابووری مۆدێرن لە (لێپێچینەوەی ئازاد، ئازادی زانیاری، سەروەریی و دەوڵەتی یاسا) بەم زوانە وا لە چین دەکات بە ناچاری خۆی یەکلا کاتەوە، یان ئیفلاس یانیش دیموکراسی هەڵبژێرێت. لە کۆتاییشدا قوتابخانەیەکی فکری تر هەیە کە دەڵێن بووژانەوەی کۆمەڵگای مەدەنی دەبێتە هۆی ئازاد بوونی سیاسی.

ئەم تیۆرانە رەنگە لە مەودای دوور راستبن، بەڵام پێدا گرتن لەسەر ئەوەی کە گۆڕانکارییە سیاسییەکان دەبێت بە رێرەوێکی دیاریکراودا بڕوات وای لە زۆر لە چاودێران کردووە کە ئەو هەموو گۆڕانکارییانەی چین بەسەر سیستەمی سیاسی خۆیدا هێناوە نەبینن. دوای ٣٠ ساڵ لە چاکسازی چین توانی پێشکەوتنی جێگیر و دروستکردن و دامەزراندنی سەروەریی و دەوڵەتی یاسا بە ئەنجام بگەیەنێت و

گۆڕانکاری و تازە کردنەوە و بە پرۆفیشنالکردنی "Proefessionaliziation " کارمەندە میرییەکان بکات "Civil Service "، بەڵام زۆر بە کەمی بنەماکانی لیبڕاڵ دیموکراسی پیادە کردووە. لەوەش گرنگتر دەسەڵاتدارانی دوابەدوای هەر چاکسازییەك زیاتر لە دەسەڵاتەکانی پارتی کۆمۆنیستی فەرمانڕەوا کەم دەکەنەوە و زیاتر چوار دەوری دەدەن. ئەم ڕاستییانەشمان بە زەقی بۆ دەردەکەوێت کاتێك باسی ئەنتەرنێت دەکەین. ئەنتەرنێت یەکێك بوو لەو هێزانەی گۆڕانکاری چینیان مسۆگەر کرد. بەڵام لە ڕاستیدا چین ئینتەرنێتی گۆڕی، وای لە کۆمپانیا زلەکانی وەك گوگل و مایکرۆسۆفت کرد بە گوێرەی مەرج و پرەنسیپەکانی چین کارو یاری بکەن.

زۆربەی دیکتاتۆر و سیستەمەکانیان ئینتەرنێت وەك بارومەتری کەش و هەوا دەبینن، لە کاتی باران بارین خۆیان دادەپۆشن، بەڵام ناتوانن کۆنترۆڵیان بە سەر وەرزەکاندا هەبێت. بۆ نموونە هەر کاتێك وێب سایتەکانی زێمبابۆی ڕەخنە ئاڕاستەی ڕژێمی حوکمی ڕۆبەرموگای بکەن دادەخرێن، هەروەك ئەوەی لە کاتی باران بارین چەتر هەڵدەیت، بەڵام ئەو جۆرە هەڕەشەیە نابێتە هۆی ڕێگە گرتن ١٠٠٪ بڵاوبوونەوەی هەواڵ زانیاری بۆ دەرەوەی وڵات، هەروەها بە پێچەوانەشەوە. بۆرما و ڤیتنام و ئێران و تونس هەوڵی زۆریاندا بۆ دروستکردنی دیوارێك بە چوار دەوری وڵاتەکەیان، بەڵام هەوڵەکانیان وەك بێژینگ وان نەك دیوار. عەرەبستانی سعودی سەرکەوتوو ترە لەم هەوڵانە، هەموو هێڵەکانی ئەنتەرنێت بە یەك سەنتەر بەستراوەتەوە، هەر وێب سایتێك کە لەگەڵ بیرو باوەڕەکانیان نەگونجێت قەدەغەی دەکەن و بە نائیسلامی لە قەڵەمی دەدەن. بەڵام چین ٦٠ جار لە عەرەبستانی سعودی گەورەترە، ڕێژەی بەشدار بوونی ئەنتەرنێتیشی یەگجار زۆرن و کۆنترۆڵ کردنیان ئەستەمە، سەرەڕایی ئەوەش بەیجین بە چاکی سازو ئامادەیە و ڕووبەڕووی ئەم گرفتە بۆتەوە بە پارە و مرۆڤ و تەکنەلۆژیا، ١٠٠ هەزار پۆلیان هەیە کە کار و پیشەیان بریتییە لە چاودێری کردنی نێت. تۆری ئەنتەرنێت، هەندێك سایتیان قەدەغە کردووە و ژمارەیەکی زۆریشی لە ئیمەیل رادەگرن. ڕەنگە ئەم ژمارانە زێدە ڕۆییان تیادا

کرابێت، بەڵام زانایانی کۆمپیوتەر لەسەر ئەوە کۆکن کە چین بەلانی کەم چوار جۆر فلتەرو فایەرۆڵی بەکار دەهێنێت"Firewall".

دوای ئەم سەرنجانە بۆمان دەردەکەوێت کە وڵاتی چین بەو سانسۆرە بەهێزەی هەیەتی و لە ڕێگای" دیواری مەزنی ئاگرین" (بۆ چاودێری کردنی ئەنتەرنێت) توانیویەتی چین بپارێزێت. بەڵام ئەو لە یەکچوونە زۆرەی نێوان چینی ئەمڕۆ و رووسیا و وڵاتانی ئەوروپای ڕۆژهەڵاتی ساڵانی ١٩٨٠ تووشی هەڵەمان دەکات، چونکە حکومەتەکانی بلۆکی یەکییەتی سۆڤیەت و دام و دەزگاکانی پڕوپاگەندەیان هیچیان پێ نەدەکرا بەرامبەر ئەو وێنە جوان و ڕەنگا و ڕەنگانەی ڕۆژئاوا بڵاوی دەکردنەوە سەبارەت بە ژیانی خۆشگوزەرانی ڕۆژئاوایی. چین لە لایەکی تر بەشێکە لە جیهانی سەرمایەداری. چین لەزانیاریدا نقوم بووە و پڕە لە کاڵاو هەتا گەردەنیش کەوتۆتە نێو بلقەکانی کۆمەڵگای خەرجکەر"Consumer Society".

ساڵ بە ساڵیش ژمارەی ئەوانەی سوود لەم خزمەتگوزارییانە وەردەگرن زیاتر دەبن.

هەر کاتێك ببێتە هۆی هەڕەشە یان بنکوڕ کردنی ڕژێمی سیاسی لە چین زۆر بە توندی بەرپەرچ دەدرێتەوە لە لایەن دەسەڵاتداران. ئەو کۆمپانیایانەی خزمەتگوزاری ئینتەرنێت دابینەکەن سانسۆر و چاودێرییەکی زۆر توندیان هەیە لەسەر بابەتە سیاسییەکان، بۆ نموونە ئەم بابەتانە قەدەغەن و بڵاو ناکرێنەوە: هەر بابەتێك لەسەر تایوان، تبت، مەیدانی تیانیامین و هەر ڕەخنە گرتنێك لە پارتی کۆمۆنیستی فەرمانڕەوا، یان هەر بابەتێك لەسەر گروپی ئایینی فلوان گۆنگ " Falun Goug". ئەم هەوڵانە بۆ ئەوە نییە تا چین لە جیهانی دەرەوە بپچڕێت، بەڵکو بۆ ئەوەیە تا لە نرخ و توانای جیاوازی و ململانێی سیاسی کەمبکەنەوە یانیش نەیهێڵن.
بۆ نموونە گوگڵ پێیوایە کە تەنها ٢٪ ئەنتەرنێت سانسۆر دەکرێت.

دەسەڵاتدارانی چین زۆر بە لایانەوە گرنگ نییە چ جۆرە زانیارییەك دێتە ناوەوەی چین، بەڵام مەترسییەکی زۆریان هەیە لە ڕاگۆڕینەوە و قسەکردنی خودی چینییەکان

لەگەڵ یەکتر. یاساکانی ئازادی پێکهێنانی کۆمەڵە و ڕێکخراوەکان زر دڕندانەیە لەم وڵاتە. ڕێکخراوە خێرخوازی و کۆمەڵە ئایینی و یەکیەتییەکان لە ژێر چاودێرییەکی زۆر تونددان و ناو، بە ناوەش قەدەغە دەکرێن. ئەو توند و تیژیەی کە پارتی کۆمۆنیستی فەرمانڕەوا دژ بە رووەکییەکان و Herbivorous میانڕەوەکانی فلوان (Falun Gong) بەکاری هێنان چاودێرە سیاسییەکانی جیهانیان تووشی سەرسوڕمان کرد. بەیچین لەو ناترسێت کە لە کۆبوونەوەکان باسی چی دەکەن، بەڵکو تەنانەت خودی کۆبوونەوەمەترسییەکی زۆر گەورەیە بۆ دەسەڵاتداران. مێژووی شۆڕشە چینییەکان کە لە لایەن ڕێکخراوە ئایینییەکان ڕێکخرا بوون وای لە حکومەتەکانی چین کردووە کە زۆر وریابن و لە هەر جموجۆڵێکی لەم جۆرە بترسن. لە وڵاتێك کە کۆبوونەوەی سیاسی تیادا قەدەغەیە، گەورەتریەن مەترسی دەسەڵاتداران، بریتییە لە بەکار هێنانی ئەنتەرنێت بۆسازدانی کۆبوونەوە و نارەزایی دەربرینی گەورە.

دیواری مەزنی ئاگرین پڕە لە کوون و درز، کاتێك ئوپۆزسیونی بەرهەڵستکار مایکل ئانتی Michael Anti داخرا، هەموو بابەتەکانی کۆپی کران و لە چەندین سایتی تر بڵاوکرانەوە. ژمارەیەکی زۆریش لە چینییەکان پەنا دەبەن بەر جیهانی دیجیتاڵ و وێنە و بابەت لە مۆبایلەوە بۆ موبایل دەگوازنەوە و بڵاودەکەنەوە. یانیش وەك Attachmeats لە ڕێگای ئیمەیلەوە بڵاویان دەکەنەوە و بەمەش لە دەست سانسۆر رزگاریان دەبێت. بەشێکیشیان نامەی کۆددار دەنووسن. بەڵام تا ئەمڕۆش حکومەت تازەترین تەکنەلۆژیا بەکار دەهێنێت بۆ سەر کوتکردنی هەر بەرهەڵستکارێك و بۆ درێژە دان بە ماوەی دەسەڵات و خۆ گونجاندن لەگەڵ گۆڕانکارییە تازەکان.

ئایا دیکتاتۆریەتی راوێژکاری ئەلتەرناتیڤێکی راستەقینەیە؟

گەورەترین پرسیار ئەوەیە ئایا پارتی کۆمۆنیست دەتوانێت بەردەوام بێت لە خۆ گونجاندن و گۆڕاندا؟ ئایا دەتوانرێت بسەلمێنرێت کە دیکتاتۆریەتی راوێژکاری ئەلتەرناتیڤێکی راستەقینەیە بۆ دیموکراسی لیبڕالی؟ زۆر بە دڵنیاییەوە دەتوانین بڵێین دەسەڵاتداران بە نیازن هەموو داهێنانێکی سیاسی تاقیبکەنەوە.

لە پینگچانگ Ping chang ئامادەن کە ڕێگە بە پرۆسەی دیموکراسی لە نێو ریزەکانی حیزب بدەن. لە چۆنگ کینگ Chongqing یش وازیان لە هەندێك دەسەڵات هێنا لە قازانجی دادگاکان بۆ ڕێگەدان بۆ بیستنی رای گشتی. لە زگیۆZeguo حکومەتێکیان پێکهێنا کە هەمیشە گوێ لە راو بۆچوونی خەڵك دەگرێت سەبارەت بە مەسەلەی گرنگ. وا پێدەچێت کە هێڵە گشتییەکانی چاکسازی لە چین لە هیچ کاتێك مەترسی لەسەر پاوانکردنی دەسەڵات پارتی کۆمۆنیستی فەرمانڕەوا قەبووڵ ناکرێت، گرنگیش نییە چ ناوێکی لێدەنێت بە مەرجێك ناوی لێ نەنێت هەڵبژاردنی گشتی .

ئایا دەسەڵاتێکی سەرکوتکەری بە دەنگ داواکارییەکانی خەڵکەوە هاتوو دەتوانێت گەشە بکات و بگۆڕێت بۆ حکومەتێکی شەرعی و جێگیر؟ هۆکاری دارمانی ئابووری پلاندانراوی سۆڤیەتی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی پلاندانەرەکان توانای کۆ کردنەوەی زانیاری راست و دروستیان نەبوو بۆ دەستنیشان کردنی سەرچاوەی گونجاو و قازانج بەخش بۆ زیاد کردنی بەرهەمهێنان و دەوڵەمەند بوون و هاندانی خەڵك بۆ خۆشگوزەرانی و ژیانێکی باشتر.

هەر چەندە کۆمەڵگا پێشکەوێت ئاڵۆزتر دەبێت، ئەمەش وادەکات بەرژەوەندییەکانی گروپەکانی ناو کۆمەڵ ئاڵۆزتر دەبێت کە دەرئەنجامەکەیشی بار گرژی و رووبەڕوو بوونەوەیە چونکە بەرژەوەندییەکانیان جیاوازن لە کۆتایشدا سیستەمی سیاسی نەخشە کێشراو تووشی گرفتی زۆر گەورە دەکات. بەڵام ئایا تەکنەلۆژیای تازە دەتوانێت باشترین زانیاری سەبارەت بە مەزاجی خەڵك پێشکەش بە سەرکردەکان بکات؟ لە وەڵامدا رەنگە بتوانین بڵێین بەڵێ ئەویش لە ڕێگای، راپرسی، راپرسی سەر ئەنتەرنێت و گوێ گرتنی گشتی رەنگە ببن بە یارمەتیدەری دەسەڵاتدارانی بەیجین تا ئاگاداری مەزاجی خەڵك بن.

هەرچەندەی چین ئاڵۆزتر دەبێت ئەوا بەم جۆرەش بەرژەوەندی هەژاران رووبەڕووی دەوڵەمەندە تازەکان دەبێتەوە، دانیشتوانی شار لەگەڵ دێ، خاوەن پیشەکان (سهم) لەگەڵ فەرمانبەران زۆر سەختە بتوانێت هەموو کەس رازی بکەیت لە هەموو کات. لەم جۆرە کەش و هەوایەدا بڕیاری شەرعی و بەجێ لە لایەن حکومەت کە دۆڕاو و براوەکان قەبوولی بکەن ئەستەمە. هەڵبژاردنی دەستنیشانکراو (Deliberative Polls) وەك ئەوەی زیگۆ Zeguo کە ٢٧٥ کەس لە کۆی ١٢٠ هەزار کەس بەشداریان تێدا کرد بوو بە شەرعی لە قەڵەم دەدرێت؟ رەنگە لە دوارۆژدا دەوڵەتی چینی تاکە حیزبی بڕووخێت، بەڵام وادیارە لە مەودای نزیك رژێم خۆ دەگونجێنێت و رێگاو تەکنیکی زۆر ئاڵۆز بدۆزنەوە بۆ بەردەوام بوون لە دەسەڵات بە هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی رێگا چارەیەك بۆ گرفت و نەهامەتییەکانی خەڵك.

هە ربۆیەش حکومەتی چین زۆر پراگماتیانە مامەڵە لەگەڵ داخوازییەکانی خەڵك دەکات و بە پیریانەوە دەچێت و چارەسەریان دەکات. لە هەمان کاتیشدا سوودێکی زۆر لەو رەخنانە وەردەگرێت کە ئاراستەیان کراوە بە دواداچوون و لێکۆڵینەوەیان لەسەردا دەکات بۆ چارەسەر کردنی خاڵە لاوازەکان. بۆ نموونە هەرکات راپۆرتێك یان لێکۆڵینەوەیەك سەبارەت بە رووخانی سیستەمی تاك حیزبی چین بنووسرێت و بڵاوبکرێتەوە ئەوا دەستبەجێ چینییەکان لێکۆڵینەوەی خۆیان لەسەر هەمان بابەت ئەنجامدەدەن. پارتی کۆمۆنیستی دەسەڵاتدار سوودێکی یەکجار زۆر لە تاقیکردنەوەی دیموکراسییەتە پێشکەوتووەکان وەردەگرێت و هەمیشە بە دوای میکانزمی تازە و گونجاودا دەگەڕێن بۆ درێژەدان بە تەمەنی سیستەمی تاك حیزبی چین، بەڵام هیچ سوود لە تاقیکردنەوەی رژێمە سەرکووتکەرەکان نابینن. چین توانیویەتی مانای جیهانگیری بگۆڕێت بە سەلماندنی ئەوەی کە رژێم و سیستەمی تاکە حیزبی و سەرکوتکەر توانای ئەنجامدانی گەشەسەندنی ئابووری هەیە. لە داهاتووشدا رەنگە لە رێگای نموونەی دیکتاتۆریەتی راوێژکاری بسەلمێنن کەدەوڵەتی تاکە حیزبی دەتوانێت سەقامگیری دابینبکات.

بەشی سێیەم
هێزی نیشتمانی سەرتاسەری
"Comperhensive National powe r "

سروشت بووژانەوەی چینی مسۆگەر کردووە. لە دوو هەزارساڵی رابردوو چین چەندین جار بووە بە دەوڵەتێکی مەزن "Super Powev" . تەنانەت لەم دواییانەشدا لە ساڵی ١٨٢٠ تەنها بیست ساڵ بەر لە شەڕی ئوپیۆم"Opium" ئەو ساڵ چین ٣٠٪ لە GDP جیهانی پێکدەهێنا. ئەم جۆرە مێژووە وایکردووە خەڵکی چین زۆر شانازی بکەن بە رابردووی خۆیان لە لایەك، لە لایەکی تریش زۆر ناڕەحەتن لە رۆڵی چین لەسەر ئاستی جیهاندا لە حاڵی حازردا. ئەمڕۆ خەڵکی چین واهەستدەکەن دەبێت ئەم هەڵەیە چاکبکەنەوە و چین رۆڵی شیاوی خۆی ببینێت لەسەر ئاستی جیهاندا. یان جیوتونگ لە کتێبی بووژانەوەی چین بە چاوی چینییەکان.

Yan Xuetong "The Rise af china in chinese Eyes"

لە ژێر سێبەری کۆشکی هاوینەی پڕ رەمزو هێما کە دەکەوێتە باکووری خۆرئاوای بەیگین، چاوت دەکەوێت بە قوتابخانەی حیزبی پارتی کۆمونیستی ئەم خەڵوەتگە ناو خۆییەی کە تا ساڵی ٢٠٠٢ لە لایەن هیو جینتاوۆ Hu Jintao بەڕێوە دەبرا بەر لەوەی سەرکەوێت و ببێت بە سەرۆك. ئەم قوتابخانەیە ئاخنراوەی بە ئایدۆلۆژی رەسمی دەوڵەت و حیزب، بەرپرسە لە بیروباوەڕی حیزب و وەك (وحی) وایە لەسەر حیزب. هەر لێرەش سەرکردەکانی داهاتووی حیزب دەستنیشان و ئامادە دەکرێن.

بەر لەوەی کادیرەکان تەرفیع بکرێن و بەر پرسیاریەتی زیاتریان پێ بدرێت دەبێت بەشدار بن لەو کۆرسەی کە ١٠٠ رۆژ دەخایەنێت کە بە جۆرێك دارێژراوە بۆ ئەوەی پارتی ئایدۆلۆژی ئەم کادیرانە شەحن بکرێتەوە.

قوتابخانه كه زۆر" زەخمە" یەكجار جوان و قەشەنگە لە ڕووی تەلارسازییەوە. پێكهاتەیەكی سەیرو تێكهەڵكێشە لەگەڵ چاكسازییە سیاسییەكانی سۆسیالستی. شەقامەكانی پڕ دارو درختی گەورە و جوانن ئەو باڵەخانەی كە ئاهەنگی دەرچوونی تێیدا دەكرێت.

لە تەنیشت چەند باڵەخانەیەكی ترە كە لە باڵكۆنییەكانیانەوە ژمارەیەكی زۆر پەڕۆك و ئاڵا شۆڕ كراونەتەوە.

لەسەرەتای ساڵی ٢٠٠٥ لە یەكێك لەو ژوورانە دانیشتبووم، چوار دەوردرا بووم بە هەندێك لە ژیرترین بیرمەندی سیاسەتی دەرەكی چین، كە تەماشای پاوەرپوینیتی یان دەكرد "Pawer Point" كە لە لایەن ئابووری چەپی تازە هیو ئانگانگ" Hu Angang" ئامادە كرابوو و پێشكەشكرا. ئەم شوێنە وەك ئیسفەنج وایە كە حكومەت بیرو بۆچوونی سەرجەم بیرمەندەكانی سەرتاسەری وڵاتی لێوە وەردەگرێت و هەڵیان دەلێنجێ. هەر لێرەش گفتوگۆ لەسەر زۆربەی مەسەلە گرنگەكان دەكرێت لە لایەن ژیرترین عەقڵی چین. بەڵام ئەوەی تازە بوو و جێگای سەرنجێكی زۆر گەورە بوو كە حكومەت بۆ یەكەمین جار بڕیاری دابوو كە شارەزایانی سیاسەتی بیانی داوەتبكات بۆ بەشداریكردن لە گفتوگۆكان، منیش لەگەڵ نیودەرزەن لێكۆڵەرە نێودەوڵەتییەكان كە زۆر بە وردی هەڵبژێردرابوون خۆمان لە قوتابخانەی حیزبی پارتی كۆمونیست دۆزییەوە"cccps " لە ژێر دروشمی" چین و جیهان و ستراتیجیەت و ڕۆڵی هێز" . گفتوگۆكە لە لایەن لی جونرو Li Junru كە جێگری سەرۆكی قوتابخانەكەیە و زمانحاڵ و توێژەری بیرو باوەڕی حیزبە. بەم وشانە گفتوگۆكەی دەستپێكرد" قوتابخانەی حیزبی جێگای سەرسوڕمانە، بەڵام ئەمڕۆ بە ڕووی هەموو جیهان كراوەتەوە. ئەوەش بە كاتێك و ڕووداوێكی زۆر گرنگ تۆمار دەكرێت لە مێژوومان دا.

هێزی نیشتمانی سەرتاسەری:

چین ڕەنگە خۆڕ سكرترین هێزی گەشەسەندوو بێت لە مێژوودا.زۆر سەختە بتوانین خەیاڵ بكەین كە ڕاوێژكارانی ناپلیۆن، لۆرد پالمرستن" Lord Palmerston" بسمارك "Bismark" یان تەنانەت جۆرج بۆش پلان و نەخشە بۆ وڵاتەكانیان داڕێژن كە لایەنی ئابووری و سیاسی و سەربازیی لە خۆوە گرتبێت بۆكێ بڕكێ كردن لەگەڵ جیهاندا. بەڵام ئەم كارە ئەوەیە كە هوئانگانگ Hu Angang هەوڵدەدات بە ئەنجامی بگەیەنێت لەم سیمنارەدا. بەڵام ئەویش بە تەنها نییە. پێوانی ڕێژەو ئەندازەی هێزی نیشتمانی سەرتاسەری CNP " Comprehensive National Power" بووە بە خولیایەكی نیشتمانی . CNP زۆر زیاترە لە تەنها چەند پیتێك كە ستراتیژ داڕێژەرە چینییەكان هەمیشە بە كاریان دەهێنن.

چینییەكان هەر لە سەردەمی سەن زی "Sun Zi"ییەوە بۆیان دەركەوتووە كەتەنها لە ڕێگای تەماشا كردن و تێڕوانینی خاڵە لاوازەكانی نەیارانەوە دەتوانێت هێز و توانای خۆی ببینێت.

هەر یەك لە بیرمەندە"Think- Tanks" شارەزاییەكانی بواری سیاسەتی دەرەكی ڕێگای تایبەتی خۆیان دۆزیوەتەوە بۆ ئەوەی بتوانن بە ژمارە هێزی هەر نەتەوەیەك نیشانبدەن. ئەكادیمیای زانستە كۆمەڵایەتییەكانی چین (CASS) سەر قافڵەی دەزگا ئەكادیمیاكانی ترە لەم بوارەدا. كە خشتەیەكیان داهێنا كە پێكهاتبوو لە شەست و چوار خانە یان نیشاندەری (Indicators) هێز لە ساڵی ١٩٩٠. لە لایەكی تر دەزگای پەیوەندییە نێودەوڵەتییەكانی هاوچەرخ. كە دەزگایەكی زۆر گرنگ و زۆر گەورەیە كە خەڵكی بیرمەند و ژیری لە وەزارەتی ئاسایشی نیشتمانی لە خۆوە گرتبوو، ڕێگایەكی تریان دۆزییەوە بە بەكار هێنانی شارەزایانی خەملاندن (Surveys)، شارەزایانی بواری دواكەوتن ڕووخان (Regression)، شارەزایانی بواری دەربڕینی چاك و بە ڕێز (Nerve Networks) وە شیكەرەوەی زانیارییە جۆراوجۆرەكان. لە ساڵی ١٩٩٩ هێزی سەربازیشی بوو بە ئەندام لە لیژنەی حیزب و

ئەوانیش لە لای خۆیانەوە دەزگایەکیان پێکهێنا بە ناوی ئەکادیمیای سەربازی چینی کە هاوکێشە یەکیان داهێنا بۆ پێوانی هێزی نیشتمانی (P=KXHXS).

لە سەردەمی جیهانگیری و نموونە جیهانییەکاندا (Universal Norms)، جێگای سەرنجە کە ستراتیژ دارێژەکانی چینی زۆر بێ شەرمانە باس لە هێزی نەتەوەیی دەکەن (نیشتمانی). بیرۆکەی وەدەستهێنانەوەی سەروەری لە ئابووری جیهانی و هێزەکانی کۆمپانیاکان و تەنانەت گروپ و کەسانیشی وەك تیرۆرستەکان بووە خەمی سەرەکی هەموو کەسێك و کەرستەی شۆڕشی تازەی چینە بۆ تێڕوانینی جیهان.

بیرۆکەی سەرتاسەری بوون وادەکات بە شێوەیەکی تایبەت چینییەکان بە هەموو خشتەکانی (CNP) یەوە کە نیشانەی سیاسی و ئابووری، هەروەها سەربازین بیر لە بە خۆدا چوونەوە بکەن بۆ بەهێز بوون لە گشت لایەنەکان. بەم دواییەش خەریکی دۆزینەوەی ڕێگای تازەن بۆ سەرنج راکێشانی دەرەکی و ناوەکی بۆ سەرنجڕاکێشانی کەلتووری . کەسێکی ئەکادیمی ئەوە روون دەکاتەوە بۆچی سەرتاسەریی بوون (Comprehensiveness) کلیلی هێزە بە بەراورد کردن بە رابردوو. پرۆفیسۆر یان خیوتۆنگ (Ysn Xuetong) زیوتۆنگ دەپرسێت بۆچی یەکێتی سۆڤیەت بەهێزتر بووە لە ژاپۆن لە سالآنی ١٩٨٠ دا؟ لە کاتێکدا GDP سۆڤیەت تەنها $٧٤١.q ملیار بوو بە بەراورد بە $١/٢٢٠ ی ملیاری ژاپۆن.لەو کاتەی ژاپۆن شێرێکی ئابووری بوو لە هەمان کاتدا مشکێکی سەربازی بوو. یەکێتی سۆڤیەتی هەژار لە لایەکی تر دەزگایەکی سەربازی هەبوو کە ململانێی لەگەڵ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا دەکرد و هاوسەنگی هەبوو لە نیوانیاندا لەم بوارەدا. هەر بۆیەش دەڵێت هێزی سەرتاسەری یەکێتی سۆڤیەت بەزلهێز وەسفدەکرا، لە کاتێك ژاپۆن بە حاڵ بە هێزێکی گەورە لە قەڵەم دەدرا.

دەرئەنجامەکەیشی روون و ئاشکرایە: بە هەمان شێوەی کە پێشکەوتن و گەشەسەندنی بەڵانسکراو ئامانجی سەرەکی و گرنگی چاکساز خوازنە لە ناوە خۆدا،

هەر بەم ئەندازەیەش زۆر گرنگە بۆ چین جۆرە بەلانسێکی هەبێت کە ئەکادیمییەکانی ئەو وڵاتە بە خشتەی بەلانسکراوی هێز لە ناوی دەبەن (Balanced Power-Profile). بە وتەیەکی تر هێزی ئابووری دەبێت بەڵانسکراو بێت لەگەڵ هێزی سەربازی و سیاسی لەگەڵ قورسایی و رادەی هێزی ئەخلاقی.

بەڵام سەرەڕای ئەو مەنهەجە (Mot hodologies) ئاڵۆزەش کە بووە بە پێوەری هێز، لێکۆڵەرە چینییەکان زۆر بە زەحمەت فریای ئەو گەشەسەندنە سەختەی وڵات دەکەون. لە پێشبڕکێی سالآنی ١٩٩٩ بەیگین لە دوای USA ، ژاپۆن، روسیاو چەندین وڵاتی ئەوروپایی دەهات. بەڵام ئەمڕۆ بە گوێرەی چەندین ئامارو خشتەدا چین هەموویانی جێ هێشتووە و لە هاوسەنگی دایە لەگەڵ USA . بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە هەر چەندە چین بە هێزتر دەبێت، ئەوەندەش بیرمەندەکانی سیاسەتی دەرەوەی وڵات بە عاقلانەترو مەندتر مامەڵە دەکەن و زیاتر هەست بە شانازی دەکەن. Nourishin Obscurity

بە شانۆگەری" گالیلۆی" (برخت)دا پاڵەوانی شانۆگەرییەکە کە فەلەکناس بوو دەیتوانی باس لە هەموو زانیارییە ئەستێرە ناسییەکانی بکات و بیانخاتە روو و خۆی پێبادات تەنها گرنگترین راستی نەبێت کە نەیدەتوانی باسیبکات ئەویش خولانەوەی زەوییە بە چوار دەوری خۆرەوە. بۆ ماوەك نزیکەی نەوەیەك (جیل) داڕێژەرانی سیاسەتی دەرەکی چین تووشی هەمان گرفت بوو بوون: چینییەکان خۆیان دەپاراست لە خۆنیشاندان بەوەی پێشدەکەون و بە دوای رۆڵی زلهێزیدا دەگەڕێن. تەنانەت بەکار هێنانی وشەی بووژانەوە"Rise" کە دەکاتە جیوکی بە زمانی چینی" Jueqi" وەك قەدەغە کراو وابوو.

بەرپرسە چینییەکان مەترسی ئەوەیان هەبوو کە جیهان بووژانەوەی چین بە هەڕەشە حساببکەن، کە رەنگە ئەمەش ببێتە هۆی ئەوەی وڵاتانی جیهان پیلانیان بۆ داڕێژن. ئەوان پێیان وابوو ئەگەر خۆیان باس لە بووژانەوە و گەشەسەندن نەکەن رەنگە دونیاو وڵاتانی تری بە لایان پەسندتر بوو کە باس لە پێشکەوتن بکەن کە ئەمەش تەعبیرێکی جوان و ناسکترە کە خەڵك ئاسانتر قەبوولێبکەن.

بە گوێرەی تەعبیری جۆرج ئۆرویل "Orwell" (نووسەری خەیاڵی زانستی)،دەتوانن ناو لە شتەکان بنێن بەبێ ئەوەی وێنەیان بۆ دروستبکەن (بەڵکو خەڵك هەرکەسە و وێنەی خۆیانی تێدا بدۆزێتەوە).

ئەو پێشکەوتنە زەق و بەر چاوەی چین لە ژێر کاریگەری دروشمێکی دینگ زیاو پینگ" کە بە چینەی دەکات تاو گوانگ یانگ هیو Tao Guang Yang hui واتە" ژێری بشارەوە و لێلی و نادیاری بڵاو بکەوە" Hide brightness , Nourish Obscurity". کە یەکەم جار ئەو رەسمی ئەم دەستەواژەیە بەکار هێنرا بەم جۆرە وەرگێڕدرابوو سەبر بگرەو چاوەڕوانی کاتی خۆت بە، لە پاشان تواناکانی خۆت پێشبخە" Bide Our Time and build our Capabilities" دینگ زیاو پینگ مەبەستی لەم دەستەواژەیە ئەوە بوو کە چین وڵاتێکی هەژار و لاوازە، دەبێت خۆی لە گرفت بپارێزێت و تواناکانی چڕ بکاتەوە لە پێناو پێشکەوتنی ئابووری. چۆن خۆی لە پلاندانانی ناوەندی ماوتسی تونگ پاراستبوو هەر بەم جۆرەش توانی چین رزگار بکات لە باری قورسی سیاسەتی دەرەکی و شۆڕشگێڕی سەردەمی ماو کە بریتیبوو لە پاڵپشتی وڵاتە کۆمۆنیستەکانی باشووری خۆرهەڵاتی ئاسیا: شەڕەکانی نێوان هند و ڤیتنام هەروەها تەماشا کردنی هەر گرد بوونەوەی چەند دەزگایەك بە چاوی شك و گومانەوە.

ستراتیژیەتی نوێی دینگ زیاو پینگ کە بریتییە لە سیاسەتێکی نادیاری دەرەکی، مانای ئەوەیە کە چین هەڵوێستی بێ لایەنی هەبێت لە هەر شەڕێك کە هەڵبگیرسێت، یان لەهەر کێشەیەك سەبارەت بە دەسەڵات بەسەر سەرچاوە سروشتییەکان- هەروەك خۆی دەڵێت

" سەرت دەرمەخە". بۆ سەرکەوتنی ئەم بۆ سەرکەوتنی سیاسەتەش بەیگین دەبێت زۆر بە لەخۆ بوردەیی و تەنها خەریکی هەندێ مەسەلەی بچووك بێت کە لەمەودوا قازانجی ستراتیژی دەبێت. لە هەمان کاتدا دەبێت واز لە خووە کۆنەکەی بهێنێت کە بریتیبوو لە دۆستایەتی لەگەڵ وڵاتە سۆسیالستەکاندا. لەمەولا چین

دەبێت باوەش بکاتەوە بۆ هەر وڵاتێك کە رەنگە ببێتە یارمەتیدەر بۆ خواستی چین بۆ بازاڕی تازە و سەرچاوە سروشتییەکان و یارمەتی سیاسی.

بۆ ستراتیژ دارێژە ئەمریکییەکان وەك پۆل ولفوتز"Paul Wolfowitz و رۆبەرت کاگەن Robert Kagan یان جۆن میرشێمر" John Mearsheimer " کە بە دوای بەڵگەدا دەگەڕێن هەڕەشەی چین بسەلمێنێ، بەڵام هەڵسوکەوتی" کۆماری گەل" ئەوان تووشی سەر لێشێوان دەکات، هەر چەندە، ئەوان دەڵێن کە چین لە شوێنێك دەگەڕێت لە ژێر خۆر، هەروەك هێزە گەشەسەندووەکانی رابردوو بەڵام بەیگین لە هەوڵی بەردەوام دایە بۆ پووچەڵکردنەوەی ئیدی کانیان، لە جیاتی لاسایی کردنەوەی هەڵسوکەوتی شەڕانگێزی ئەڵمانیا.

لە ژێر حوکمی قەیسەر وڵهێلم " Kaiser wilhelm". یانیش ئیمپراتۆری ژاپۆن. وادیارە چین هەموو هەوڵێکی تەرخاندەکات بۆ ئەوەی خۆی لەو کێشە بە دوور بگرێت تا رادەی دەروێشی.

ئەم بیر و بۆچوونە سەرچاوە لە رابردوویەکی زۆر دوورەوە هەڵدەگرێت. هەر لە رۆژگارەکانی هونەری شەڕی" زی" Zis Art at war : بیرمەندە چینییەکان شەڕیان بە رووخانی ستراتیژیەت وەسفکردووە. بە لای ئەوان پەسندترە کە هەموو رێگایەك تاقیبکەنەوە بۆ دۆزینەوەی چارەسەر لە هەموو بارودۆخێکدا بەبێ ئەوەی تەنانەت یەك تاقە فیشەك بتەقێت. هەر چەندە ئامانجەکانیان زۆر کۆنن، بەڵام ناوەڕۆکی ستراتیژیەتی چین زۆر تازەیە. زۆربەی بیرۆکە ئاڵۆز و پێشکەوتووەکان کە لە لایەن بیرمەندە ستراتیژییەکانی رۆژ ئاواوە بەکار دێت، ئەوا لە لایەن بیرمەندە چینییەکان داهێنراون.

ئەوان بۆیان دەرکەوت کە (تعذية العموض) زۆر سەختە بە تایبەت وڵاتەکەت زۆرترین ژمارەی دانیشتوانی جیهانی پێکهێناوە. ئابوورییەکەیان ساڵانە ١٥٪ زیاد دەکات. بودجەی سەربازی و خۆپاراستن زۆر زیاترە لە جاران بەردەوام لە زیاد بووندایە. کۆمپانیاکان لە هەموو شوێنێکی جیهاندا کاردەکەن وەبەرهێنان دەکەن. لە

زانکۆکان و دەزگای بیرمەنداندا دەنگۆیەکی یەگجار زۆر هەیە لە لایەن بیرمەنداندا بۆ وازهێنــان لــە بنــەمای بیرۆکــەی دیــنگ زیــاو پیــنگ. لــە کۆتــایی ســاڵی ٢٠٠٣ پالەپەستۆکە زۆر زیاتر بوو.

ڕووخانی گەشەسەندنی ئاشتی خواز:

جوانترین شوێنیان هەڵبژاردبوو بۆ ڕاگەیاندنی ئاشکرای (لادانی تحریم) گەشـانەوەو بووژانــەوەی چــین. دورگــەکانی هاینــان" Hainan "، جوتیارەکــان و هــەژارەکانیان شەبقەی لە قامیش دروستکراویان لەسەر کردبوو، گامێشی ئاوی، کێلگەی بــرنج کــە جۆرێکە لە بەهەشتی تازە و مژدێرن بۆ ئەو ڕۆژئاوایانەی کــە پەیوەنــدی و ئــارەزووی کەلتووری چــینین. جــوانترین شــوێنیش کــە دەکەوێتــە شارۆچــکەی بــۆواو (Boao) کەوتۆتە ناو ئەرخەبیلو" Archipelago" لە هوتێلی زۆر نایاب چــواردەور دراو بــە دارخورما، باخچەی یەکجار زۆر جوان و قەشنگ، مەلەوانگە کە لاســایی کردنــەوەی سروشت بوو پڕ بوو لە لە بەردی گەورە و شەلال، یاریگەی گۆلف کــە هێنــدە جــوان و ڕێك بوو دەتگوت بە کۆمپیوتەر دروستکراوە. هەر لێرە لە بەردەم میــوانێکی زۆر کــە داوەتکرابوون ، وەك جۆرج بوش و سەرکردەکانی جیهان کە سیاسەتی جیهان بە ڕێــوە دەبەن سەرکردەکانی چین هەڵسانەوە و بووژانەوەی چینیان بە ئاشکرا بۆ یەکەمین جــار ڕاگەیاند.

زهینگ بیجیان" Zheng Bijian" کە ئەم دەستەواژەیەی داهێنا بەکار هێنــا، وەك باڵیۆزی بیرمەندانی چین بوو بۆ سەرکردە چــینییەکان هــەر لــە کۆتــایی ســاڵانی ١٩٧٠ وە. زهینگ بیجیان لەسەر داخوازی دینگ زیاو پینگ چوو بۆ ڕۆژئاوا لەگــەڵ گروپێك لێکۆڵەرەوە.

کاتی خۆی جێگری سەرۆکی قوتابخانەی حیزبی بوو بۆ نوخبە (کاتێك سەرۆك هــو جینتــاوۆ " Hu Jintao" ســەرۆکی ئــەم قوتابخانــە بــوو). هــەروەها وەزیــری پروپاگەندەش بووە. بەڵام ئەوەی جێگای سەرنجە، کارێکی زۆر نائاسایی بوو کەسێکی

دەرەوەی حکومــەت ئــەم کۆنــسێپتە گرنگــە (Concapt) بــە نــاوی حکومــەت ڕاگەیەنێت.

لە یەکێك لە سەفەرەکانی زهینگ جیجیان بۆ ئــەمریکا تووشــی ســەر ســووڕمان هات لەوەی چۆن ژمارەیەکی زۆر لە خەڵك بووژانەوە و هەڵسانەوەی چین بــە هەڕەشــە دەبینن. هەر بۆیەش بۆی دەرکەوت بێ دەنگی کاریگەریەکی هەیــە بــۆ ڕەواندنــەوەی ئەم ترس و هەڕەشەیە، چین دەبێت هەڵسێتەوە سەر پێ و بە ئاشکرا گەشەسەندنەکەی بۆ جیهان باسبکات.

لە ئاهەنگی کردنەوەی (منتدی) (Forum)ی بۆیــاو Boao گــوتی: بووژانــەوەی (Rise) تازەی چین دیاردەیەکی نەبینراوە لە مێژووی جیهاندا. ڕوونیشی کــردەوە کــە چین وەك ئەڵمانیا ناکات لە شەڕی جیهانی یەکــەم، یــان ئــەڵمانیا و ژاپــۆن لــە شــەڕی جیهانی دووەم کە هێزیان بەکار هێنا بۆ بە تــالان بردنــی ســامانە سروشــتییەکان بــۆ زاڵبوون بەسەر جیهان. نەوەك یەکیتی سۆڤیەت کە پێشکەوتنەکانیان لە جیهان داب‌ڕاو بوون، چین ئاوێتە و تێکەڵی ئــابووری جیهــانگیر دەبێــت، دەبێــت بــە بــازاڕ و هــەڵی ئابووری دەخولقێنێت بۆ جیهان. هەروەها ئێمە نامانــەوێت وەك ئــەمریکا بــبین بــەو هێزەی کە کۆنترۆلی دنیا بکەین. نامانەوێت بەرە دروستبکەین وەك NATO کە بــە جۆرێك دروستکراوە دژ بە هەندێك ولات بێــت. ئۆمەتــەکانی کاگــان" Kaggan" و ولفوتیز"Wolfowitz " و میرشیمێر "Mearsheimer" گــوتی بووژانــەوەی چــین حاڵەتی بردنەوە- بردنەوە (Win-Win) دروستدەکات بۆ جیهان بۆ بــڵاو کردنــەوەی ئاشتی، گەشانەوەی ئابووری.

بیروبــاوەڕی زهیــنگ بیجیــان لــە لایــەن چــەندین گروپــی گەشەســەندووی ئەنترناسیۆنالیستە ئازادیخوازەکانەوە پاڵپشتی لێ دەکرێت لە چین. ئــەو بیرمەندانــەش وەك کن یاکینگ" Qin Yaqing" و شی ینهۆنگ کە پێیان وایە چین دەبێــت چــیتر ڕۆڵی قوربانی نەگێڕێت و ڕۆڵێکی ئەکتیڤتر بدۆزێتەوە لە مەسەلە نێودەوڵەتییەکانــدا. خاڵی دەستپێکیش داننانە، ئاشکرا کردنی بووژانەوەی چــینە. بــەڵام بــە هاوتــەریبی

لەگەڵ ئەو داننانە، بەیگین دەبێت ستراتیژیەتێکی ئامادە کراوی هەبێت بۆ نیشاندانی بایەخدانی چین لە بەشداریکردن لە سیستەمی جیهانی تازە لە جیاتی لەبار بردنی. ئەوان دەیانەوێت چین بە دڵنیاییەکی زیاترەوە داکۆکی لە بەرژەوەندییەکانی بکات بەڵام لە نێو چوارچێوەی ئەو سیستەمەی کە هەیە. ئەم تیۆرییەی زهینگ بیجیان هەر لە خۆڕا دروست نەبووە، بەڵکو ئەو بەسەر هەموو هاوڕێکانیدا زاڵبوو لە بۆچوونە بوێرەکانی لە قوتابخانەی ناوەندی حیزبی کاتێك سەرۆك هوجینتاوۆ پارە و پووڵی بۆ پرۆژەی لێکۆڵینەوە یەکی زۆر مەزن تەرخانکرد، پرۆژەکە لە لایەن قوتابیانی دکتۆرا PHD بەڕێوە چوو کە پتر لە کەیسی (٤٠) لێکۆڵینەوەی سەبارەت بە هێزە نێودەوڵەتییە بووژاوەکانی کە ڕێگای توند و تیژیان بەکار هێناوە بۆ گەشەسەندن و بڵاو بوونەوە-، بۆیان دەرکەوت کە هەموویان شکستیان هێناوە.

تیۆری بووژانەوەی ئاشتیخواز مقۆمقۆیەکی گەورەی لە زانکۆکانی بەیجین نایەوە و کەوتە بەر هێرشی نەتەوەخوازەکان، ئەوانەش خەڵکی بەهێز و دەستڕۆیشتوون کە بەهەر دوو ناوی کۆمۆنیستەتازەکان.

Neo-comms وە پارێزگارە تازەکان Neo-cons ناسراون، زمانحاڵیشیان پرۆفیسۆر یان خیوتۆنگ (Yan Xuetong) ی سەرۆکی دەزگای لێکۆڵینەوە نێودەوڵەتییەکانی زانکۆی تسینگهوە یە (Tsinghua) لە ژوورەکەی خۆی پێیگوتم: بووژانەوەی ئاشتیخواز هەڵەیە، ئەمە نامەیەکی هەڵەیە بۆ تایوان کە ڕەنگە جیا بوونەوەی خۆیان ڕاگەیەنن بە ئومێدی ئەوەی ئێمە هێرشیان نەبەینە سەر. زۆر لە ستراتیژ دارێژەرە چینییەکان دەڵێن لە مێژوودا هیچ نەتەوەیەکی مەزن بە هێمنی و ئاشتیخوازی هەڵنەساوەتەوە. لەو کاتەی دەڵێت چین دەبێت هەموو کارێك بکات بۆ ئەوەی خۆی لە شەڕ بە دووربگرێت، بەڵام لە هەمان کاتدا دەڵێت شەڕ لەگەڵ تایوان حەتمییە گەر چین واز لە گێڕانەوەی تایوان نەهێنێت. زۆر تورە و نارازییە بەو دەسەڵات و کاریگەریەی کە ئینتەرناسیۆنالستە لیبرالەکان بەسەر سیاسەتی دەرەوەی چین هەیانە و دەڵێت جیاوازی نێوانمان ئەوەیە، ئەوان دەیانەوێت خاومان بکەنەوە لە

کاتێکدا کە ئێمەش دەمانەوێت چوار دەوریان بدەین و بیانخەینە ژێر چەپۆکی خۆمان ئەوەش USA و ژاپۆن و تایوان دەگرێتەوە، ناوەڕۆکی گفتوگۆکەش ئەوەیە، ئەوان دەڵێن چونکە چین بێ هێزە ناچارین سازش بکەین، بەڵام ئێمە دەڵێین گەر سازشمان کرد ئەوان داوای زیاتر دەکەن. کێشەی ئێمە لەگەڵ ژاپۆن و تایوان دەرئەنجامی نەرم نواندن و هێور کردنەوەی چەندین ساڵەیە. کاتێك من پێم گوت تۆ پیاوێکی دەسەڵاتدار Neo-con ناسراویت ئەو هیچ لارییەکی نەبوو و لە وەڵامدا گوتی من پێم ناخۆش نییە وام پێ بڵێن، بەڵام زیاتر پێم خۆشە کە پێم بوترێت واقیعی. نازناوی کۆمۆنیستە تازەکان Neo-comms هەر دەمێنێتەوە چونکە چەندین هاوتەریبی و لەیەکچوون هەیە لە نێوان یان خیوتۆنگ خەڵکی تر کە وەك ئەو بیر دەکەنەوە لە USA . یان خیوتۆنگ دەقاودەق ئاوێنەی " ولیام کریستۆل" (William Kristol). کە سەرنووسەری هەفتەنامەی (Weekly Standard)ە لە واشنتۆن و دامەزرێنەری پڕۆژەی رۆشنبیرییە (Educational Peoject) بۆ (New American Century). لەو کاتەی کریستۆل مەترسی لە چین هەیە و دەڵێت باڵادەستی ئەمریکا تاکە ڕێگا چارەیە بۆ ئاشتی و سیستەمی جیهانی، بەڵام یان خیوتۆنگ پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت کە تازە کردنەوەی سوپای چینی کلیلی سەقامگیرییە لە جیهان. هەروەك کرستۆل زۆر (معجبة) بە (ونستن تشرشل). هەروەك کرستۆل دەڵێت من تاکە دەنگی بیابانم. هەروەك کرستۆل لە میدیا و پڕوپاگەندە زۆر زیرەکە و بیرۆکەکانی لە گۆڤارەکان بڵاو دەبنەوە وەك" وەك مەسەلەی جیهانییەکان" (World Aftairs) و (Global Times)، هەروەها زۆر ناودار بووە و بەرە و نەتەوە پەرەستی دەچێت.

ئەوانەی ڕاڕان لە دەنگدان و پاڵپشتی کردنی سیاسەتمەدارانی چین گەورەترین گرفتن لە بەردەم سیاسەتی دەرەوەی وڵات، چونکە ئەوانە گەورەترین گروپن. ئەم پراگماتیانە زۆر خۆشحاڵ نەبوون بە بیرۆکەی بووژانەوەی ئاشتیخوازی. چونکە بە ڕای ئەوان دەبێتە هۆی شکست و ناتوانێت ستراتیژیەتێکی سەرتاسەری زامن بکات، لە هەمان

کاتدا توانایان نییە چیرۆکێك هەڵبەستن بۆ قەناعەت پێ هێنانی وڵاتانی جیهان. وەنگ جیسی"Wang Jisi" کە یەکێکە لەو بیرمەندە قسەزانانەی کە کاریگەرییەکی زۆری هەیە لەسەر سیاسەتی دەرەوەی چین، رایگەیاند کە ئەم بیرۆکەیە هێشتا نیوە کوڵە و کارێکی زۆری دەوێت بەر لەوەی پیادە بکرێت. هێرش دەباتە سەر بیروباوەڕەکە بەوەی کە هیچ چارەسەرێکی تێدا نییە بۆ چاکسازی سیاسی، هەروەها کاریگەری نابێت بەسەر بەڕێوە بردن و کۆنترۆڵکردنی دەرەکی. لە هەمان کاتیشدا زۆر لە پراکماتەکان پێیان وایە بووژانەوەی ئاشتیخوازی هیچ دڵنیاییەك بە جیهان نابەخشێت. ئەوانە دژ بە ئەوەن کە باس لە هەڵسانەوە و بووژانەوەی چین بکرێت، چونکە دەبێتە هۆکاری گەشەکردنی ئاگر دژ بە چین لە جیاتی روونکردنەوەی ئەوەی کە چین نابێتە هەڕەشە بەسەر هیچ وڵاتێك. بە لای ئەوانە چین دەبێت زۆر بە عاقلانە مامەڵە بکات و زیدەڕۆیی نەکات سەبارەت بەهێز و توانای، بەڵکو هەموو تواناکان بخرێنە گەڕ بۆ چڕکردنەوە لەسەر گەشەسەندنی ئابووری و پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی. دەڵێت حکومەت دەبێت تەنها باس لە پێشکەوتن بکات، چونکە وشەیەکی نەرمترە و نابێتە هۆی مشت و مڕ نانەوە و کێشە دروستکردن.

بۆ ماوەیەکی کورت "بووژانەوەی ئاشتیخواز" زۆر بە گەرمی باسدەکرا و سەرۆك وەزیران ئەم دەستەواژەیە لە وتارەکانی بەکار دەهێنا لە کۆتایی ساڵی ٢٠٠٣ و سەرەتای ساڵی ٢٠٠٤، سەردانێکی بۆ ئاسیا دەستپێکرد کە بانگەوازی بۆ ئەم دەستەواژەیە دەکرد.

لێرە کێشەیەك سەری هەڵدا، وەزارەتی کاروباری دەرەوە گلەیی لەوە کرد کە ئەوان زوڵمیان لێکراوە و هیچ پرس و رایەکیان نییە لە دروستکردن و هێنانە کایەی ئەم دەستەواژەیە، کە ئەمەش ئاوی ساردی بە پرۆسەکەدا کرد. سەرۆکی پێشوو جیانگ زیمین"Jiang Zemin " سەرۆکی کۆمەڵەی شانگەهای کە پاڵپشتی لە سیاسەتێکی دەرەکی توندتر دەکات ئەم هەڵەی قۆزتەوە بۆ ئەوەی دەسەڵاتی خۆیانی دووبارە بسەپێنن.

بووژانەوەی ئاشتیخوازی توانای مانەوەی زۆر لاواز بوو دوای ئەو کێشە توندو تاڵەی نێوان بیرۆکراتەکان کە گەیشتە لوتکە کاتێك هوجینتاوۆ لەگەڵ وین باوۆ وازیان لەم دەستەواژەیە هێناو گەڕانەوە بۆ دەستەواژەی ئاشتی و پێشکەوتنی سەردەمی"Deng" دینگ. لە هەوڵێکی زهینگ بیجیان بۆ رزگار کردنی دەستەواژەکەی گۆڕانکاری زۆری بە سەردا هێنا تا رادەی پووچەڵکردنی ناوەڕۆکەکەی. لە وتارێکدا گوتی بەکارهێنانی هێز رێگایەکی شەرعییە بۆ پاراستنی سەروەری بۆ قەدەغە کردنی سەر بەخۆیی تایوان، وەبەر هێنانی نەوت دابین کردنی یەدەگی گاز. هەر چەندە دەستەواژەی "بووژانەوەی ئاشتیخوازی" بە رەسمی بەکار نایەت، بەڵام ئەو گفتوگۆ گەرمەی دروستی کرد هێشتا بەردەوامە.ئەو ئەنتەرناسیۆنالیستە لیبراڵانەی دەیانەوێت چین بکەن بە بەشێك لە جیهانی رۆژئاوا، تووشی گرفتی گەورە هاتوون ولە کێشەدان لەگەڵ کۆمۆنیستە تازەکاندا "Neo-comms" کە ئامانجی دووریان بریتییە یە لە دروستکردنی سیستەمێکی ئەلتەرناتیڤ کە چین چەقی قورسایی بێت. لەناوەڕاستیشدا پراگماتییەکان هەن کە پاڵپشتی لە هەر بیروباوەڕێك دەکەن بە مەرجێك بەرژەوەندییەکانی چین بپارێزێت و بەرەو پێشی ببات. هەرسێ گروپ بیروباوەڕی رۆژئاوایی تێکەڵ بە تیۆرە باوەکانی بیرمەندە چینییەکان دەکەن بۆ پێشخستنی کێشەکەیان.

ئەوانە گرنگترین سێ بیروباوەڕی رۆژئاواییان هێناوە سەبارەت بە جیهانگیریان سەرنخون کردووە. هەموو ئەو دەستەواژانەی کە بەکار هێنراون بۆ وەسفکردنی توانەوەی دەوڵەتی نەتەوەیی"Nation state" بۆ ستراتیژیەتی زیادکردنی هێزی نیشتمانی چینی بەکار هێنراون. بۆ نموونە بیرۆکەی" هێزی نەرم" "Soft Power" کە لە رۆژئاواوە بەستراوە بە سەرنجراکێشانی کۆمپانیاکانی جیهان وەك ماکدۆناڵدز و لیڤایز Levis (کۆمپانیای جل و بەرگ دروستکردن) لە لایەن چینییەکانەوە گۆڕدراوە بە هۆکارێك بۆ گەڕانی دەوڵەت بۆ وەدەستهێنانی بنەمایەکی مەعنەوی بۆ چاك کردنی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانی چین.

بیرۆکەی فرە لایەنی" Multilateralism" لە رۆژئاوادا بەستراوەتەوە بە لاواز کردنی سەروەری نیشتمانی تاکە دەوڵەت بە ویستی دەوڵەت بۆ پابەندبوون بە بڕیار و یاساکانی دەزگا سوپەرناشناڵەکان

"Supranational in stitution" وەك یەکێتی ئەوروپی و ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی. بەڵام ئەوە لە چین دووبارە دارێژرایەوە. بۆ ئەوەی بکرێت بە کەرەستەیەك بۆ هێنانە کایەی گۆڕانگاری بنەڕەتی بەسەر هێزی نیشتمانی بە جۆرێك کە رێگا بەچین بدات پەرە بە پەیوەندییەکانی بدات لەگەڵ ئەو وڵاتە ئاسیاییانەی کە لە پەیوەندییە دەرەکیەکانیان حساب بۆ ئەمریکا ناکەن. لە کۆتاییشدا بیرۆکەی شەڕی بەربڵاویان ئەو شەڕەی کە گروپە تیرۆریستەکان دەیکەن"A symmetric- War" کە تاکتیکی گروپە گەریلاییەکانی لە خۆوە گرتەوە وەك ڤیت کۆنگViet Cong

(گەریلاکانی ڤیتنامی باکوور)، یان رێکخراوی ئەلقاعدە، چینییەکان دووبارە لەسەر ئاستێکی زۆر بڵاو بیریان لێکردووە. ستراتیژدانەرە چینییەکان زۆر ڕێگایان تاقیکردووە لە بەکار هێنانی چەکی سەربازی و توانای ئابووری هەروەها یاسای نێودەوڵەتی بۆ بەگژدا چوونی هێزی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە جیاتی ڕووبەڕوو بوونەوەی ئاسایی لەخۆ پڕچەككردن و کێ برکێ ئاسایی. لەم گفتوگۆیەی خوارەوە بۆمان دەردەکەوێت کە ئەنتەرناسیۆنالیستە لیبراڵەکان کۆکن لەگەڵ کۆمۆنیستە تازەکان سەبارەت بە گۆڕینی سیاسەتی دەرەوەی دینگ زیاوپینگ بە بیرۆکەی جیهانی دیوارکراو"Walld World ".

هێزی نەرم "Soft Power" (نەرمەهێزی):

ئەدمیرال یانگ یی"Yang Yi " کە ئەفسەری هێزی دەریاوانی و بیرمەندێکی دەست ڕۆیشتووی سەربازییە، بیروبۆچوونەکانی زۆر زیاتر سنووری تازەترین چەك پەل دەهاوێت. یانگ پێیوایە کە USA توانیویەتی دیوارێکی ستراتیژی بە دەوری چین دروستبکات کە کاریگەریەکی یەکجار زۆری هەیە بەسەر پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان

هەر کاتێك کۆماری میللی هەوڵدەدات کە خۆی بخاتە روو لە پەیوەندییە دیپلۆماتییەکان بۆ تازە کردنەوەی هێزی سەربازی و کردنەوەی پەیوەندی نێودەوڵەتی لەگەڵ وڵاتی تازە، بەڵام USA ئەمە بە هەڕەشە لە قەڵەم دەدات وڵاتانی تریش بە گوێرەی یانگ یی زۆربەی جاریش بەدوای رای USA دەکەون و بە هەڕەشەی لە قەڵەم دەدەن. بەم جۆرەش ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا خاوەن دوا بڕیارە لە دانانی بنەماکانی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان و مەرجەکانی. ئەوان باڵا دەستن لە وتارو خیتابی سیاسی نێودەوڵەتی، زاڵن بەسەر هەر را و بیر و بۆچوونێکی تر جیا لە هی خۆیان لەسەر ئاستی بیر و بۆچوونی گشتی نێودەوڵەتی و بنەماکانی هەڵسوکەوت "Rules of Conduct" کەواتە ئەوەی لە واقیعدا روو دەدات لە مەسەلە نێودەوڵەتییەکان، ویلایەتە یەکگرتووەکان گفتوگۆی ئەوە دەکەن کە" تەنها ئێمە دەتوانین ئەم کارە ئەنجامبدەین و ئێوەش ناتوانن ئەم کارە ئەنجامبدەن".

بیرمەندە چینییەکان لە هەوڵی بیۆچاندان بۆ خۆ ئازاد کردن لەم تەڵەیە. یەکێك لە گەرمترین وشە یان زاراوە کە بەکار دێت بۆ سەرنجراکێشان لە سیاسەتی دەرەوەی چین بریتییە لە "روان کوانلی" هێزی نەرم"Ruan qunli "، "Soft Power" ئەم دەستەواژەیە لە لایەن زانای سیاسەتی ئەمریکی جۆزیف نای"Joseph Nye" لە ساڵی ١٩٩٠ بەکار هات. بەڵام سەدا و حەماسەتێکی یەکجار زۆری بە بەیگین دروستکرد لە جیاتی واشنتۆن DC . ئەمەش بە پێچەوانەی دەستەواژە دژەکەیەتی هێزی توند یان توندە هێز "Hard Power" کە زۆر شەڕانگێزییە و هەوڵێکە بۆ ئەوەی وڵاتانی تری بەهێز ناچار بکەیت ئەو شتە بکەن کە تۆ دەتەوێت. لە لایەکی تر نەرمە هێز بریتییە لەو توانایەی کە وا لە ولاتان بکەیت ئەو شتەیان بوێت کە تۆ دەتەوێت"Ability to get Others to want what you want". ئەم کارەش پەیوەندی نییە نە بە گێزەری ئابووری (هاندانی ئابووری) و نەبە داری سیاسی (هەڕەشەی سیاسی و سەربازی). بەڵام بە شێوەیەکی سەرەکی وابەستەی جوان نیشاندانی کەلتووری و بیروباوەڕەکانە

(که ولاّتان و خەڵك خۆیان به دوایاندا بگەڕێن). راستگۆیی و شەرعییەت بوونت به چاوی خەڵکی تر و توانای دانانی بنەماکانی ڕێکخراوە نێودەوڵەتییەکان هاندەرن بۆ سەرکەوتن لەم ئەرکە.

لێکۆڵەرە چینییەکانی وەك یانگ یی و یان خیوتۆنگ گلەیی ئەوە دەکەن کە لە بیست ساڵی رابردوودا هێزی نەرم لەسەر رۆژئاوا تاپۆ کرابوو: ولاّتە رۆژئاواییەکان گەورەترین بازاڕیان هەبوو، کەلتوور و مۆرال و بەها ئەخلاقییەکانی رۆژئاوا گەورەترین هاندەربوون، هەروەها سەرجەم دەزگا نێودەوڵەتییەکانی دروستبوو دوای شەڕی جیهانی دووەم دەستکردی رۆژئاوا بوو، کە مافی ئەندامیەتی کراوە بوو بۆ گشت دەوڵەتانی جیهان بەڵام تەنها بە مەرجێك ئەگەر هەندێ هەڵسوکەوتی دیاریکراو ئەنجامبدەن. بەڵام ئێستا دەیانەوێت هەموو ئەوانە بگۆڕن. یان خیوتۆنگ ئەمەشی دەکاتەوە و دەڵێت: لە سەردەمی جیهانگیریدا گۆڕەپانی پێشبڕکێ چیتر پەیوەندی نەبە خاك یان سەرچاوە یانیش بازاڕەوە نییە، بەڵکو گەورەترین پێشبڕکێ لەسەر یاسادانان"Rule Making" و بریار دەرکردن و پێوەر دروستکردن و هێنانە کایەی ریسای تازە. دوای نەمانی شەڕی سارد ئەم بنەمایە لە گۆڕاندان. ئێمەش لە جیاتی ئەوەی رۆڵێکی نێگەتیڤ ببینین و دژ بەم گۆڕانانە بین، دەبێت بەشدار بین لەم پێشبڕکێیە بۆ ئەوەی بنەماکانی یاری و یاسا نێودەوڵەتییەکان داڕێژین.

خالّی دەستپێکیش بریتیبوو لە دیراسەتکردنی USA . بیرمەندە چینییەکان بەوردی لە کاریگەری ئەمریکا و سومبولبوونیان کۆڵییەوە، چۆن پەیکەری ئازادی و Statue of Liberty و لیستی مافەکان" Bill of Riguts"، کۆکاکۆلا، ماکدۆنالدز، CNN و هۆلیود بوون بە باڵێوزی زۆر کاریگەری ئەمریکا تێڕوانینیان بۆ جیهان زۆر کاریگەرتر بوو لە حکومەتی ئەمریکی.

لەوەیان کۆڵیەوە کە چۆن بەها ئەمریکییەکان تێکەڵ بە کۆمەڵێك دەزگای نێودەوڵەتی کراون وەك ئەوەی، ناتۆ"NATO"، بانکی جیهانی و (سەندووقی دراوی نێودەوڵەتی) IM، کە بوونەتە هۆکاری ئاوێتە کردنی بیروبۆچوونی ئەمریکی بۆ جێ

بەجێ کردنی کارەکان و پتەوکردنی ئەو بنەما هزری و ئابوورییانە. هەروەها سەرنجی ئەوەشیان دا کە ژمارەیەکی زۆر لە قوتابیانی بیانی لە زانکۆکانی ئەمریکایی دەخوێنن، کاریگەری دەزگاکانی راگەیاندنی ئەمریکی رۆڵێکی زۆریان هەبوو لە گەورە کردن و بەردەوام بوونی بالاّ دەستی و کاریگەری بیرو دیدی ئەمریکی بەسەر مەسەلە جیهانییەکان. چین دەستیکرد بە سوود وەرگرتن لەو هەموو تاقیکردنەوە گرنگانەی ئەمریکا و بە نموونە بەکاریان دەهێنێت و سوود لەو تەکنیکانە وەردەگرێت. وەزارەتی رۆشنبیری ١٠٠ دەزگای کۆنفۆشی دادەمەزرێنێت بۆ بلاّو کردنەوە و ناساندنی کەلتووری چینی، بەهەمان شێوەی کاونسلی بەریتانی و دەزگای گۆس"Goethe-Institut" دەیکات بۆ ناساندنی کولتووری ئەوروپایی (کە تا ئێستا ٣٢ دەزگایان لە ٢٣ ولاّت دامەزراندووە). چین کەناڵێکی نێودەوڵەتی تەلەفزیۆنی دامەزراندووە "CCTYq" بە جۆرێك دامەزراوە تا دەنگوباسی جیهان بلاّو بکاتەوە تا کێ برکێ لەگەڵ CCN بکات، هەروەها دەزگای راگەیاندنی حیزبیان تازە کردۆتەوە بە جۆرێك کە ببێتە جێگای متمانە و وەك رویترز وAP مامەڵەی بکرێت. پلانی ئەوەشیان هەیە ژمارەی ئەو بیانیانەی کە زمانی چینی دەخوێنن چوار قات زیادبکەن تا لە ساڵی ٢٠١٠ بن بە ١٠٠ ملیۆن کەس. زانکۆکانیان کردۆتەوە لە بەردەم خوێندکارە بیانییەکاندا، ژمارەی خوێندکارانیان دووجار بە قەد هی ئەمریکا دەبێت بە تایبەت ئەوانەی لە ئەندەنۆسیاوە دێن. ١٣٠٠٠ یش لە کۆریای باکوور ساڵانە.

سەرنجڕاکێشترین بەرنامەی نەرم هێزی چین بریتییە لە نامەیەك کە بانگەشەی بۆ دەکەن و دەیانەوێت ولاّتانی دونیا ببیستن. لە مانگی چواری ٢٠٠٦ لە بەیگین کۆنفرانسێك رێکخرا بۆ راگەیاندنی" خەونی چین". زهینگ بیجیان بە بیرۆکەیەکی تازە هاتە مەیدانەوە، لەم کۆنفرانسەدا دەنگی ئەو لە هەموو دەنگەکان بەرزتر بوو، کە زاڵبوو بەسەر قسەکەرەکانی ترو وەزیرەکانی حکومەت و ئەکادیمیاکان و دیپلوماتکاران. لەم وتارەیدا بووژاندنەوەی کولتووری بە رێگایەکی پەسند ناساند بۆ

بەدەستهێنانی شەرعیەتی زیاتر لەسەر شانۆی دونیا." خەونی چین" کە ئەوان ئاشکرایان کرد هەوڵێك بوو بۆ گرێدانی کۆماری میللی لەگەڵ سێ بیروباوەڕی زۆر بەهێز: پێشکەوتنی ئابووری، سەروەری سیاسی و یاسای نیودەوڵەتی.

چین بوو بە نموونە و پاڵەوانی هەژارترین وڵاتانی جیهان لە پرۆسەی پێشکەوتن و گۆڕانی چۆنیەتی بیرکردنەوە لە پێشکەوتن. لەساڵی ١٩٨٩ فرانسیس فۆکۆیاما لە لێکۆڵینەوەیەکدا گفتوگۆ لەسەر ئەوە دەکات کە ڕەنگە ئێمە ئەوەی دەبینین کۆتایی شەڕی سارد نییە... بەڵکو کۆتایی مێژووە بە جۆرێك کە ئەوەی ئێستا دەبینین خاڵی کۆتایی پێشکەوتنی ئایدۆلۆژی مرۆڤە بە جیهانی بوونی دیموکراسی لیبراڵی ڕۆژئاوایی بەرزترین جۆر و شێوەی حوکمڕانییە لای مرۆڤ. بۆ ماوەی دە ساڵ زۆر سەخت بوو نکۆڵی لەوە بکەیت کە ئازاد بوونی سیاسی و ئابووری دوو رووی یەك دراون. بەڵام بووژانەوە و هەڵسانەوەی چین، توانی بەرەو پێش چوونی ئابووری لە سەرخۆ و لە ناو چوارچێوەی دەوڵەتێکی بە قەبارە زلی وەك چین لە ژێر سایەی حکومەتێکی ناوەندی داپلۆسێنەر ئەم بنەما کۆنەی شکاند. هەر بۆیەش لە وڵاتە تازە پێگەیشتووەکاندا وەك ئەفەریقا، ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئاسیای ناوەڕاست. نوخبە سیاسییەکان دەڵێن دەبێت ئێمەش چین وەك نموونە وەرگرین چاکسازی ئابووری ئەنجامبدەین لە پاشان چاکسازی سیاسی بکەین. بۆ یەکەم جاریش هەندێ هاوڵاتی بڕوا بەم قسەیە دەکەن. چیتر ئاسان نییە قەناعەت بە خەڵك بهێنی کە دیموکراسیەت و لیبڕالزم بنەمای سەرەکی هەر گۆڕانکارییەك بن.

چین خوازیاری ئەوە بوو کە جیاوازی ببینێت لە نێوان بڕوا هێنان بە سەروەریی و مافی وڵاتان لە ئازادی و دەست واڵا بوون لە مەسەلە ناوخۆییەکاندا، بە تایبەت دژ بە دەستتێوەردانی ڕۆژئاوایی لە کاروباری ناوخۆی چین لە ژێر ناونیشانی مافی مرۆڤ. چین پاڵپشتی سیاسی و یارمەتی ئابووری و چەك بۆ ئەو ڕژێمانەی ئەگەر وانەبوایە دەکەوتنە ژێر فشاری کۆمەڵگای نێودەوڵەتی. لە وانەش سودان، ئێران، بۆرما، زیمبابۆی، کۆریای باکوور، ئوزبەکستان، کازاخستان و ئەنگۆلا. ڕاپۆرتی دێسمبری

٢٠٠٥ بە ناوی ڕاپۆرتی حکومەت سەبارەت بە ئەفریقیا ئاشکرای دەکات کە چین یارمەتی بێ بەرامبەر پێشکەش بەم وڵاتانە دەکات (بێ هیچ مەرجێك).

بەیگین باجی لەسەر مامەڵە کردن لەگەڵ ٤٥ وڵاتی تازە پێگەیشتوو هەڵگرتووە.

دراوسێکان تەواو دەبێت لە باشووری خۆر هەڵاتی ئاسیا، بە ئەندازەیەکی زۆر گەورە یارمەتی دەرەکییەکانیان زیاد کردووە (لە ساڵی ٢٠٠٤ دا بڕی ١,٥ $ملیار دۆلاریان دا بە ئاسیا و ٢,٧ ملیاریشیان وەك یارمەتی دا بە ئەفریقیا). شێوازی دابەشکردنی یارمەتی چینی لەگەڵ پاڵپشتی سیاسی چەقی قورساییە لە سیاسەتی سەرنجڕاکێشان و باوەشکردنەوەی بۆ جیهان. لەو کاتەی یارمەتیدەرە ڕۆژئاواییەکان هەمیشە یارمەتییەکانیان دەبەستنەوە بە داخوازی پاراستنی مافی مرۆڤ لە وڵاتە وەرگرەکان لەگەڵ چاکسازی سیاسی، ئەوا بەیگین بە ئاشکرا ڕایدەگەیەنێت کە هەڵسوکەوتی ئەو وڵاتانەیان بەلاوە گرنگ نییە لە کاتی مامەڵە کردن لەگەڵ وڵاتانی جیهانی سێهەم. ئەوان تەنها یەك مەبەستیان هەیە، ئایا ئەم جۆرە پەیوەندییە لە قازانجی چین و پاراستنی بەرژەوەندییەکانیەتی؟ هەر چەندەی چین خۆشحاڵە بە یارمەتی دانی ڕژێمە سەرکوتکەرەکان، بەڵام نایانەوێت ببن بە سەرۆکی هاوپەمانەتییەك بۆ ڕژێمە ڕووخاوەکان. کاتێك چین تووشی فشار و شەرمەزاری بوو بە هۆی پەیوەندییەکانیەوە لەگەڵ کۆریای باکوور، سودان، زیمبابۆی و بۆرما، ئەوا فشاری خستە سەریان بۆ ئەوەی بە خۆیاندا بچنەوە تا چاکتر قەبووڵبکرێن لە کۆمەڵگای نێودەوڵەتی، لە هەمان کاتیشدا بۆ ڕێگا گرتن لە بەردەم ڕۆژئاوا تا بڕیاری توند دژ بەم وڵاتانە دەرنەکەن.

لە کۆتایشیدا لێکۆڵەرە چینییەکان سەرنجی ئەوەیان داوە کە شەرعییەتی USA لە سەرکردایەتی کردنی دونیادا دەگەڕێتەوە بۆ بەهێزی شەفافییەت لە ئاستی سیستەمی سیاسی کە ڕێگا بە میللەت دەدات کە دەنگیان ببیسترێت لە شەڕی نێوان وەزارەتی دەرەوە و پنتاگۆن (وەزارەتی بەرگری) و کۆشکی سپی. هەر چەندە لەو ساڵانەی دوایدا زۆر لە وڵاتان گلەیی ملهوڕی و بێمنەتی سیاسەتی ئەمریکییان

دەکرد، بەڵام ئەوە هیچ شەفاعەتێکی بۆ نەکردن تا بڕیاری سوپر پاوەر بە شێوەیەکی تر بێت، یانیش نەیانتوانی کاریگەری لەسەر بڕیارو گۆڕینی بڕیارەکانی USA بکەن. چین هەستی بەمە کرد و" دیپلوماسیەتی گوێگرتن" داهێنا کە بووە بنەمای دامەزراندنی هەمە لایەنی بەرامبەر تاك لایەنی ئەمریکی. یان خیوتۆنگ دێتە قسە و دەڵێت لەدە ساڵی داهاتوودا وا لە ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا دەکات کە بەردەوام بێت لە سیاسەتی بڕیاردانی تاك جەمسەری. لە هەمان کاتیشدا چین بەردەوام دەبێت لە دیپلوماسیەتی هەمە لایەنی بۆ باشتر کردنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ دراوسێکانی، هەروەها بەردەوام دەبێت و دەڵێت یەکێتی ئەوروپا و EU لەگەڵ

وڵاتە تازە پێگەیشتووەکانی شوێنەکانی تری جیهان رەنگە هاوپەیمانیەتێکی ستراتیژی دروستبکەن دژ بە USA (وۆر بە گەشبینی و حەماسەوە ئەم رایەی دەخاتە روو).

چاودێرە رۆژئاواییەکان زۆر بە شك و گومانەوە تەماشای چۆنیەتی مامەڵە کردنی چینییەکان دەکەن لە سایەی نەرمە هێزو دەستکەوتەکانیان، ئەوەش روونەکەنەوە کە ژمارەیەکی کەم لە لیبراڵ دیموکراتەکان ئامادەن ئازادییەکانیان بگۆڕنەوە بە بازاڕی ئابووری کۆمونیستی. چای سەوز،جاکی شان و کۆنفۆشیوس، ئەوان دەڵێن ناتوانن شان بە شانی ماکدۆناڵدز، هۆلیود وگێتیسبێرگ ئەدریس" Gettys burg Address " (ئەم شوێنەیە کە ابرهام لینکولن سەرۆکی ئەمریکی لە کاتی شەڕی ناوخۆ بە بەیاننامەیەك کویلەکانی ئازاد کرد لەم شارە کە کەوتۆتە ولایەتی ڤیرجینیا). بەڵام چین توانیویەتی خۆی گرێدراوی زۆر بیروباوەڕ و بیرۆکەی گەورە و سەرنجڕاکێش بکات، کە جێگای سەرنجی وڵاتانی تازە پێگەیشتوو و مامناوەندی دەرامەتن، بە تایبەت ئەوانەی کە رۆژێك لە رۆژان لە لایەن رۆژئاوا وا داگیرکراو بوون (بە واتایەکی تر ٩٠٪ وڵاتانی جیهان). چونکە چین وڵاتێکی زۆر گەورەیە رەنگە شەرعییەتێکی زۆریان لێ وەدەستبهێنێت.

زۆر سەخت دەبێت ئەگەر گفتوگۆ لەسەر ئەوە بکەیت کە نەرمە هێزی چین لە گەشە بووندا نەبوو بێت. هۆیەکی سەرەکیش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی چین لەسەر ئاستێکی زۆر نزمەوە دەستییێکرد. لە سەردەمی ماودا مەترسی دروستکردووە بەسەر دراوسێکانی، هانی شۆڕشی داوە بۆتە هۆی نائارامی لە ناوچەکە. بۆ بەشەکانی تری دونیاش بە غەریب لە قەڵەم دراوە. بێ لایەن نەبووە و گرنگیشی نەداوە بە وڵاتانی تر بۆ دەیەها ساڵ. بەڵام دیپلۆماسیەتی ژیرو باق و بریقی ژمارە جووتەکانی گەشەسەندنی ئابووری وایانکرد دەوروبەر هەست بە زیرەکیان بکەن. بەم دوایە "BBC ی خزمەتی جیهانی لە راپرسییەك سەبارەت بە کاریگەری چین بەسەر جیهاندا کە لە٢٢ وڵاتدا ئەنجامدرا بوو دەریخست کە ٤٨٪ پێیان وابوو رۆڵ و کاریگەری چین پۆزیتیفە کە ١٠٪ لە ئەمریکا زیاترە.

هەندێك لێکۆڵەری چینی پێیانوایە لە ماوەدای دوور بەیگین ناتوانێت شەرعییەت لەسەر ئاستی جیهاندا وەدەستبهێنێت ئەگە گۆڕانکاری گرنگ و گەورە لەسەر ئاستی ناوخۆ ئەنجامنەدات. یان خیوتۆنگ زۆر بە چاکی وەسفی ئەم حاڵەتە دەکات و دەڵێت: ئەگەر تۆ لە ماڵەکەت یان لە وڵاتی خۆت سیستەمێکی سیاسی باشت نەبێت، زۆر ئەستەمە بتوانیت پاڵپشتی دراوسێکانت وەدەستبهێنیت. ئەگەر چین بیەوێت نەرمە هێزی خۆی زیاد بکات و پەرەی پێبدات"Soft Power" دەبێت چاکسازی سیاسی ئەنجامبدات. بەڵام ئێستا و تا ماوەیەکی مامناوەندیش رەنگە چین سوودمەندی سەرەکی بێت لە لاواز بوونی نەرمە هێزی ئەمریکی دوای شەڕی عێراق، ئەمەش بە پشت بەستن بە بەناوبانگبوونی چین لە هەوڵدانی بۆ ئەوەی وەك هاوتای ئەمریکا ببینرێت.

(Americans Mirror image). لەو کاتەی داڕێژەرانی سیاسەت لە واشنتۆن پاڵەوانی یەك دەنگین، ئەوا چینییەکان باس لە سەرکەوتن و پێشکەوتنی هەنگاو بەهەنگاون لەگەڵ کۆمەڵگای بە یەکەوە گونجاو و هەماهەنگن. لەو کاتەی USA شەڕ خوازە، داڕێژەرانی سیاسەت لە چین باس لە ئاشتی دەکەن، لەو کاتەی

دیپلۆماتکارە ئەمریکییەکان باس لە گۆڕینی رژێم دەکەن، هاوتا چینییەکانیان باس لە رێزگرتن لە سەروەری و هەمە جۆری شارستانیەت دەکەن. لەو کاتەی سیاسەتی دەرەکی ئەمەریکی بۆ جێ بەجێ کردنی ئامانجەکانی پشت دەبەستێت بە سزای ئابووری و دابڕاندن.

"Isoltation"، بەڵام چینییەکان یارمەتی بێ بەرامبەر و بێ مەرج دەبەخشن و بازرگانی بێ باج دەکەن. لەو کاتەی ئەمریکا مەرجەکانی بەسەر دۆست و هاوپەیمانەکانی دادەسەپێنێت. ئەوا چین بە سەنگفراوانییەوە گوێ لە وڵاتانی جیهان دەگرێت. دوابەدوای خستنە رووی ئەم هەموو جیاوازییانە دیپلۆماتکارە چینییەکان لەگەڵ پیاوانی دەوڵەتی چینی بۆیان دەرکەوت کە ٨٠٪ سەرکەوتن هەروەك ئەکتەر ودی ئالەنWoody Allen دەڵێت وا بەدەر دەکەوێت.

سەرهەڵدانی هێزی هەمەلایەن شەش مانگ لە دوای رووخانی یەکێتی سۆڤیەت، سیوچوار کەس لە زیرەکترین سیاسەت دارێژەری دەرەوەی ئەمریکی کۆبوونەوەیەکیان سازدا لە زانکۆی ستاند فۆرد "Stanford" بۆ پێکهێنان و دۆزینەوەی" رێکخستنی پرنسیپێك بۆ بیرکردنەوە سەبارەت بە جیهان و مامەڵەکردن لەگەڵ رووداوەکان" . بە ئومێدی ئەوەی بتوانن بنەما هزرییەکەی جۆرج کێنان"George Kennan"شەڕی سارد کە بریتی بوو لە بنەمای چوار دەوردان بەر پەرچ دانەوە

"Doctrine of Containmeat and deterrence" بگۆڕن بە بنەمایەکی تازە گونجاو بێت لەگەڵ فەلسەفەی دوای نەمانی شەڕی سارد. لە شوێن ئەمەش بیروباوەڕێکی تازە و مەزن هاتە کایەوە: دروستکردنی رژێمێك بۆ" ئاسایشی هەرەوەزی و هەماهەنگی"" "Co- operative Security" ئەمەش رێگا بە وڵاتان دەدات کە سوودمەند بن لە ئاشتی هەر لایە و بە گوێرەی بەشی خۆی. نەك وەك ناتۆNATO کە بریتیبوو لە هاوپیمانیەتی دژ بە لایەك یان نەیارێك، ئاسایشی هەرەوەزی دەبێتە هۆی دروستکردنی متمانە لە نێوان میللەتان لە رێگای شەفافیەت و چاودێری بەرامبەر و هاوکاری.

لەو کاتەی ئەم بیروباوەڕە بوو بووە جێگای سەرنجی زیاترو زیاتر، سەرنجی یان خیوتۆنگیشی راکێشا، یان پێیگوتم کە چۆن خۆشحاڵ بووە و چەندیش گەشبین بووە بە بیستنی ئەم بیروباوەڕە، کە هاریکاری سەربازی مەرج نییە دژ بە لایەنێك بێت.بە پێچەوانەی ناتۆ NATO کە دژ بە روسیا دامەزراوە. ئەمەش وادەکات هەڕەشەی کەمتر دروستبکات. ئەمەش وایکرد کە بکەوێتە پرسیار داخوا ئاسایشی هەرەوەزی دەبێتە هۆی دابینکردنی میکانیزمێك کە چین خۆ تازە بکاتەوە و هێزی سەربازیش نوێ بکاتەوە بەبێ ئەوەی شك و گومان لە لای دراوسێکان پەیدا بکات، رێك پێچەوانەی ئەوانەی کە دەیانەوێت لە سایەی ئاسایشی هەرەوەزی. لەم قۆناغەدا یان خیوتۆنگ لێکۆڵەرەوە بوو لە دەزگای پەیوەندییە نێودەوڵەتییە تازەکانی چین- کە دەزگایەکی بیرمەندانە و سەر بە وەزارەتی ئاسایش ، لەوێش گروپێکی پێکهێنابوو توێژینەوەی لەسەر ئەم بنەمایە. ئەم کارەش بوو بە هۆی دروستبوونی دەزگایەك لە بیرۆکە و بیروباوەڕ کە لە کۆتایدا ناسران بە" بیروبۆچوونی تازەی ئاسایش" (New Security Concept) .

بیروبۆچوونی تازەی ئاسایش جیاوازی دەکات لە نێوان هەڕەشەی ئاسایشی ئاسایی (مەترسی داگیرکردن لە لایەن وڵاتانی تر) و هەڕەشەی ئاسایشی نائاسایی (تیرۆرزم، جودا خوازی"Secessionism"، کارەساتی ژینگە، نەخۆشی (کۆمەڵکوژ). یان خیوتۆنگ چاکی بۆچووە کە دەڵێت هاوکاری و هاوپەیمانی سەربازی داهاتوو رەنگە لەسەر مەترسییە تازەکان بە ئاسانی ئەنجامبدرێت وەك هەڕەشەی ئاسایشی نائاسایی. وڵاتان کۆ بکاتەوە بۆ رێکەوتن دژ بە دوژمنە زەقەکان وەك" تیرۆرزم". بەڵام نەك دژ بە میللەتان یان وڵاتان. لە پەنای بیروبۆچوونی ئاسایشی تازەی یان خیوتۆنگ هاندەرێکی زۆر بەهێز هەبوو بۆ ئەوەی چین واز بهێنێت لە دژایەتی کردنی دەزگا فرە لایەنەکان (دوو دەوڵەت یان زیاتر)"Multilateral Institution ". چونکە دەستیکرد بە سوود وەرگرتن لە جیهانگیری و خۆی سازو ئامادە دەکرد بۆ ئەندامبوون لە رێکخراوی بازرگانی نێودەوڵەتی. یان خیوتۆنگ گفتوگۆی لەسەر ئەوە

دەکرد کە دەبێت چین دووبارە پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ دراوسێکانی دابڕێژێتەوە و لە چوار دەوری دەزگای لەم جۆرەدا کۆببنەوە. بەڵام زۆری پێ نەچوو تا بیروبۆچوونەکانی یان خیوتۆنگ بن بە راستی.

یەکەم هەنگاوی چین بەرەو دراوسێکانی رۆژئاوا بوو. چوار ساڵ دوابەدوای رووخانی یەکێتی سۆڤیەت، چین کۆبۆوە لەگەڵ رووسیا، کازاخستان، قەرغیزستان و تاجیکستان بۆ پەرە پێدان و دروستکردنی رێکخستنی کاروباری ئاسایشی هەرەوەزی (Co- Operative Security) کە ناویان نا (پێنجی شانگەهای). سەرەتا دەستیانکرد بە وتو وێژ سەبارەت بە پەیماننامەی چەک داماڵین کە سنووری ٤٣٠٠ میل دەگرێتەوە کە بەشدارن تێیدا، دواتریش پەرەیان بە هاوکارییەکەیان داو بۆ ئەوەی ئاسایش و بازرگانی بگرێتەوە. لە ساڵی ٢٠٠١ ئۆزبەکستان بوو بە ئەندام، بەم جۆرەش ناوی گروپەکە گۆڕدرا بۆ رێکخراوی هاریکاری شەنگەهای"SCO ". ئەم رێکخراوە تازیە بارەگایەکی عەمەلیاتی هەیە لە ئۆزبەکستان بە ناوی " بارەگای دژە تیرۆری هەرێمی"، "ئەنجومەنێکی بزنس لە مۆسکۆ"و " سکرتاریەتێکی هەمیشەیی لە بەیگین". تا ئەمڕۆ توانیویانە هاوکاری ئابووری و جێ بەجێ کردنی یاساو پاراستنی سنوور، هەروەها دوو مانۆڕی سەربازی هاوبەشیان ئەنجامداوە. هند، پاکستان، مەنگۆلیاو ئێران بوون بە ئەندامی چاودێر لە"SCO". ئەمریکا راستە ئەگەر نیگەران بێت لەم پێشکەوتنە. چونکە ئەگەر رۆژگارێك چاودێرەکان بن بە ئەندامی تەواو لە SCO ئەوا چوار دەوڵەتی خاوەن ئەتۆم لە یەك رێکخراو کۆ دەکاتەوە لەگەڵ سێ ئابووری زۆر بەهێز و ئەندازەیەکی زۆری سەرچاوە سروشتییەکان.

رێکخراوی هاریکاری شانگەهای بێ هاوتایە. ئەم رایە بە درۆ دەخاتەوە کە تەنها وڵاتانی رۆژئاوایی توانای دامەزراندنی رێکخراوی فرە وڵاتی سەرکەوتوو دامەزرێنن. رێکخراوەکە ناوی شارێکی چینی هەڵگرتووە. بەهاکانی دەوڵەتی چینی گرتۆتەخۆ. هەر چەندە جیاوازی هەیە لە نێوان مۆسکۆ و بەیگین، چونکە رووسیا زیاتر باس لە ئەمن و ئاسایش دەکات، چینیش هەوڵدەدات ئەم رێکخراوە بەکار بهێنێت بۆ گەیشتن

بە گاز و نەوتی ناوەڕاستی ئاسیا، بەڵام هەردوو سوپر هێز"Superpowers" یەکگرتوون لەسەر بەڵێنەکانیان سەبارەت بە سەروەریی و سیستەمی حوکمڕانی سەرکوتکەری"Authoritarian". یەکێك لەو ئومێدانەی کە رووسیا، چین و کۆمارەکانی ئاسیای ناوەڕاست هەیانە بە"SCO" بریتییە لە رێگە گرتن لەهەر شۆڕشێکی تری لە چەشنی شۆڕشی رەنگاوڕەنگ وەك: شۆڕشی گوڵ لە جورجیا، شۆڕشی پرتەقاڵی لە ئوکرانیا، یان ئەوەی ناونرا شۆڕشی گوڵی تولیپ "Tulip revolution" لە قرغیزستان. مۆسکۆ و بەیگین بە جیا پاڵپشتییەکی بەهێزیان کرد لە سەرۆکی ئۆزبەك ئیسلام کەریمۆف کاتێك بە توندی دژ بە خۆپیشاندەرانی دیموکراسی وەستا لە پایتەخت ئەندیجان Andijan لە مانگی ئایاری ٢٠٠٥، هەر لەو کاتەشدا چین راهێنان و مەشق پێکردنی بەهێزی پۆلیسی وڵاتانی ئاسیای ناوەڕاست دەکرد.

بە واتایەکی سیاسی یان سەربازی، SCO وا خەریکە دەبێتە هاوتایەکی بەهێز بۆ ململانی کردنی دژ بە NATO لە ئاسیای ناوەڕاست: لە لوتکەی ٢٠٠٥ کە لە ئەستانەی پایتەختی کازاخ بەسترا، وڵاتانی ئەندامی SCO راگەیاند نامەیەکیان ئیمزا کرد و بڵاو کردەوە کە داوا لە USA دەکەن کاتێك دیاریبکات بۆ کێشانەوەی هێزەکانی لە ئاسیای ناوەڕاست. لە کۆبوونەوەکانی SCO ی ساڵی ٢٠٠٦ دا کە پێنجەم ساڵیادی دامەزراندنی بوو، ئەندامانی "SCO کۆمەڵێك رێکەوتنامەیان مۆر کرد، وەك هاریکاری بواری وزە، جگە لە پشتگوێ خستنی رۆژئاوا بە ئاشکرا لە رێگای شەرمەزار کردنی سەرۆکی ئێران مەحمود ئەحمەدی نەژاد. لە مەودای دوور رەنگەSCO ببێتە بناغەی دامەزراندنی "هاوپەیمانیەتییەك بۆ سەروەری" گرنگترین ئامانجیشی بریتی دەبێت لە تەگەرە خستنە بەردەم هەوڵەکانی رۆژئاوا لە دەست تێوەردان لە کاروباری وڵاتانی تر و بڵاو کردنەوەی دیموکراسی. کە ئەمەش دەبێتە هۆی سەرنجڕاکێشانی وڵاتانی جیهانی سێهەم بۆ "فەلسەفەی دەست تێوەرنەدان".

لە سەرەتادا بەیگین زۆر شك و گومانی هەبوو لە تێکەڵبوون لەگەڵ وڵاتانی رۆژهەڵاتی ئاسیا، چونکە مەترسی ئەوەیان هەبوو کە USA ئەم گروپ و وڵاتانە

بەکاردەهێنێت بۆ چوار دەوردانی چین.بەڵام کاتێك بۆیان دەرکەوت کە ئەمریکا بە پەسندتری دەزانێت کە یەکە یەکە و بە جیا لەگەڵ هاوپەیمانانی و دۆستانی مامەڵە بکات وەك ژاپۆن، ئوستralia، فلیپین، کۆریاو تایلند لە جیاتی مامەڵە کردنی بە کۆمەڵ، ئەوا ئەم هەلەیان قۆزتەوە و توانیان چین وەك پاڵەوانی یەکخستنی ئاسیا بخەنە روو. لەساڵی ١٩٩٦ دا یان خیوتۆنگ هانی وەزارەتی دەرەوەی دا کە پێشنیازی ئەوە بکەن" بیروباوەڕی ئاسایشی تازە" بخەنە بەردەم رێکخراوی هەرێمی پاسفیکی ئاسیایی"Asian Pacific Region" بۆ ئەوەی قەبوولێبکەن و کاری بۆ بکەن. کیان کیچین"Qian Qichen" کە ئەوسا وەزیری دەرەوە بوو بە رەسمی ئەمەی خستە بەردەم گروپی هەرێمی ئاسیایی "ASEAN Regional Forum" ئەمەش گروپێکە کە ١٠ وڵاتی باشووری رۆژهەڵاتی ئاسیایی لەخۆوە گرتووە. هەر لەو کاتەوە چین زۆر بە پەرۆشی پتەوکردنی قووڵکردنی پەیوەندییەکانیەتی لەگەڵ ئەم وڵاتانە و دراوسێکانی. سەرکردەکانیان تەنانەت باس لە پێکهێنانی یەکێتییەکی ئاسیایی وەك یەکێتی ئەوروپی ئاسا دەکەن. لە ساڵی ٢٠٠٤دا چین داوای پێکهێنانی کۆمەڵگای رۆژهەڵاتی ئاسیایی کە تاساڵی ٢٠٢٠ دراوی تایبەتی خۆی هەبێت. یان خیوتۆنگ وای بۆ دەچێت ئاوێتە بوونی هەرێمی"Regional Integration" وا لە نەیارانی چین دەکات، ژاپۆن و ئەمریکا کە زۆر بە توندی دژی ئەم کارە بوەستن چونکە لە راستیدا دەبێتە هۆی دروستکردنی دەزگای هەرێمی بۆ دوور خستنەوەی USA و کەمکردنی کاریگەریەکەی دژایەتی کردنی ئەمریکا بۆ هاوپەیمانانی چین لە ئاسیا ژاپۆنی تووشی تەنگ و چەڵەمە و سەر شێوان کردووە لە ناوچەکە لە کاتێك ژاپۆن نزیکترین دۆستی ئەمریکایە. یان خیوتۆنگ دەڵێت: ژاپۆن بۆ ئەوەی پەیوەندییەکەی لەگەڵ ئەمریکا بەباشی راگرێت پیادەی جۆرە سیاسەتێك دەکات کە بریتییە لە دروستکردنی کۆسپ و تەگەرە لە بەردەم دروستبوون و پێشکەوتنی کۆمەڵگای رۆژهەڵاتی ئاسیا. ئەم سیاسەتەی زۆر لەو سیاسەتە دەچێت کە بەریتانیا گرتۆتەبەر لە پەیوەندەییەکانی بە یەکێتی ئەوروپی.سیاسەتی ژاپۆن دژ بە هەرێمی کردنی

رۆژهەڵاتی ئاسیا رەنگە لە کۆتایدا بە زەرەر و زیانی ژاپۆن خۆیدا تەواو بێت و پێگەی سیاسی لەق بکات لە رۆژهەڵاتی ئاسیا. یان خیوتۆنگ دەڵێت ژاپۆن وەك بەریتانیا لە یەکێتی ئەوروپا دەبێتە ئەندامێکی پڕ کێشە و گرفت و بەنابەدڵی دەبێت بە ئەندام و دەبێتە هۆی بە فیڕۆدانی سەرمایەی سیاسی و لە هەوڵی بەردەوام دایە و دەبێت بۆ خاو کردنەوەی پرۆسەکە، لە جیاتی ئەوەی سەرکردایەتی بکات و رۆڵی پێشەنگی خۆی ببینێت کە بە پلەی یەکەم بە قازانجی خۆیان تەواو دەبێت.

لیبڕال ئەنتەرناسیۆنالستە چینییەکان زۆر خۆشحاڵن و ئومێدێکی زۆریان هەیە بە" بیروڕای ئاسایشی تازە" هەروەك کۆمۆنستە تازەکان"New- comms" بەڵام بە هۆکاری جیاواز. کاتێك کنی یاکینگ"Qin Yaqing"ی ئەستێرە گەشەی لیبڕال ئەنتەرناسیۆنالستەکان بابەتێکی پێشکەشکرد لەبەردەم بیروی سیاسی لە سەرەتای ساڵی ٢٠٠٤، ئەو هەلە دەگمەنەی قۆزتەوە بۆ ئەوەی کەیسی تێکەڵبوونی چین لەگەڵ دەزگا هەرێمی و جیهانییەکان. بەڵام لەو کاتەی یان خیوتۆنگ لە میکانزمێك دەگەڕێت تا رێگا بە چین بدات هێزی زیاتر وەدەستبهێنێت. ئەوا کن یاکینگ تێکەڵ بوونی لەگەڵ رۆژهەڵاتی ئاسیا بە رێگا چارە دەبینێت بۆ ئەوەی چین پێشبڕکێ لەگەڵ دراوسێکانی کەمبکاتەوە، بەهەمان شێوەی یەکێتی ئەوروپی رێگا خۆشکەر بوو تا زلهێزەکان واز لە شەڕانگیزی بهێنن و بەیەکەوە بژین.

کن یاکینگ پەیوەندییەکانی چین لەگەڵ دراوسێ کانی بەراورد دەکات لەگەڵ عملاقێك "Giant" مامەڵە لەگەڵ کورتە باڵایان دەکات. لە کتێبی سەفەرەکانی گالڤەردا"Gullivers Travels"،کورتە باڵاکان یانیش (مرۆڤە چکۆڵانەکان) گالڤەری " عملاق" لە عەرز دەبەستنەوە بە سەدان پەتی باریك و لاواز. کن یاکینگ دەڵێت هەمان شت دەبێت لە ئاسیا روو بدات. بەڵام لە جیاتی ئەوەی چاوەڕوان بین وڵاتە چکۆڵانەکان، ئەم کارە ئەنجامبدەن و دەستپێشخەر بن، ئەوا چین دەبێت خۆی خۆی بە عەرز ببەستێتەوە بۆ ئەوەی هەموو ئەو شك و گومانانە بڕەوێنێتەوە کە دراوسێکانی هەیانە. کن یاکینگ تێکەڵبوونی رۆژهەڵاتی ئاسیا بە باشترین رێگا

دەزانێت بۆ چین تا خۆی ببەستێتەوە بە کۆمەڵێك پێوەر و نموونە و بنەما کە ئەمانە نەك تەنها دەبنە هۆی ئەوەی وڵاتانی تر چین بە هەڕەشە نەبینن لەسەر خۆیان، بەڵکو وادەکات چین چیتر بیر لە هەڕەشە کردن نەکاتەوە: کاتێك چین بوو بە ئەندام لە هاریکاری هەرێم، چیتر بە چاوی دژایەتی یان هێزێکی شەڕخواز نەبینرا لە لایەن "ASEAN"، چین هەڵسوکەوتی گۆڕا بەرامبەر هەرێمی ئاسیا" Asian Regionalis" هەر چەندە چین، ژاپۆن و کۆریای باشوور بە یەکەوە ٩٠٪ ئابووری ڕۆژئاوای ئاسیا پێکدەهێنن، بەڵام ڕێگایان بە ١٠ وڵاتی (مرۆڤە چکۆڵەکان) داوە تا بنەمای ئاسایش دامەزرێنن بۆ تێکەڵبوونی هەرێم. کن یاکینگ دەڵێت کورتەبالآکان سەرکەوتوانە توانیان چین ماڵی بکەن (پشت) بکەن. یەکەم کۆبوونەوەی لوتکەیان لە ٢٠٠٥ بەست. چین وازی هێنا لەبەر هەڵستکاری کردنی هند و ئۆستڕالیا، سەرەڕای ئەوەی مەترسیان لەم دوو وڵاتە هەبوو کە یەك بگرن لەگەڵ ژاپۆن بۆ دروستکردنی بەرەیەکی دژ بە چین کە پێکهاتبێت لە وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ئاسیا. دیسان کن یاگینگ دەڵێت: ئەگەر چین دژی بڕیاری ASEAN بوەستابا. ئەوا تەنها سووکایەتی نەدەبوو بۆ ASEAN ، بەڵکو دەبووە هۆی دروستبوونی بێ متمانەیی و زیانی بەهاریکارییەکە دەگەیاند و پرۆسەکەی زۆر خاو دەکردەوە. کن یاکینگ درێژە بە قسەکانی دەدات و نیشانیدەدات کە چۆن تێکەڵبوونی هەرێمی هەڵسوکەوتی چینی گۆڕی لە پێناو بەرژەوندی، هەروەها بادانەوەی چین بەرەو یەکیەتی ئاسیا بێگومان بوو بە هۆی پتەو کردنی کاریگەری چین لە ناوچەکەدا، هەروەها دڵنیایی بەخشی بە دراوسێکانی.

سوپر هێزی نەگونجاو "The asymmetric Super power"

هەر چەندە ئەدمیراڵ یانگ یی"Yang Yi" وەك هاندەرێك و پاڵپشتێکی زۆر بەهێز دەرکەوت بۆ بیرۆکەی نەرمە هێزی چین، بەڵام ئامانجی سەرەکی ئەو پێکهاتووە لە وەدەستهێنانی شەرعییەت بۆ پتەوکردنی هێزی هەمە لایەنەی چین. ئەدمیراڵ

یانگ یی دەڵێت: چین هێزێکی مەزنە و دەڵێت ئێمە دەتوانین هێزێکی سەربازی هاوهێز و گونجاو لەگەڵ پێگە و سومعەی نێودەوڵەتی دروستبکەین. لە وتارێکدا کەلە Global Times بڵاوکرایەوە گلەیی ئەوە دەکات کە کەلێنێکی گەورە دروستبووە بەردەوامە لە گەورە بوون لە نێوان خشتەی ئابووری چین و بەرژەوەندییەکانی و توانای چین لە پارێزگاری کردن لێیان.

ئەو مەترسی لە خێرایی بڵاو بوونەوەی بەرژەوەندییە ئابوورییەکانی چین هەیە لە کارگە و کارخانە و وەبەرهێنان لە بواری وزە و بەرهەمهێنانی کەرەستەی خاو، بازاڕە تازەکان وەك قارچك بڵاو بوونەتەوە بە چواردەوری دنیا، ئەمەش زۆر زۆر لە توانا سەربازییەکانی چین زیاترن، چونکە ناتوانێت پارێزگاریان بکات. یانگ یی دەپرسێت، چین چۆن دەتوانێت هاوڵاتیانی لە دەرەوەی وڵات بپارێزێت؟ چۆن دەتوانێت بەشدار بێت لە یارمەتیدان دوابەدوای کارەساتی ساڵی سروشتی؟

یان ئۆپەراسیۆنی دژە تیرۆر لە دەرەوەی وڵات، پێشکەشکردنی یارمەتی مرۆیی یان ئۆپەراسیۆنی ئاشتی پارێزی UN بەو هێزە سەربازییەی سەقەتەی کە هەیەتی؟ یان بۆ گەڕانەوە بۆ پرسیارە ئەزەلییەکەی بازنەی سیاسەتی دەرەکی چین، چۆن چین دەتوانێت پارێزگاری لە خۆی بکات لە بەردەم USA لە کاتی ڕوودانی جەنگ لەسەر کێشەی تایوان؟

لەو کاتەی یانگی یی هیچ دەرفەتێك بەفیڕۆ نادات بۆ گفتوگۆ کردن و هاندانی زیاد کردنی خەرجییە سەربازییەکانی چین، بەڵام لە هەمان کاتیشدا نایەوێت بەیگین بکەوێتە پێشبڕکێ لەگەڵ USA بۆ خۆ پڕ چەککردن. ڕاستییەکی نەشاردراوە هەیە لای چینییەکان کە یەکێتی سۆڤیەت خۆی بوو بە هۆی لە ناو چوونی خۆی، چونکە زۆر بە مەغروری کەوتنە پێشبڕکێ بۆ زاڵبوونی سەربازی. لە جیاتی هەوڵدان بۆ یەکسانی سەربازی لەگەڵ USA ، فڕۆکە بەرامبەر فڕۆکە و مووشەك بەرامبەر مووشەك، چینییەکان ڕێگای تازە تاقیدەکەنەوە زۆر لە سەرووتری ستراتیژیەتی نەگونجاو، بە واتایەکی تر لە خاڵە لاوازەکانی دوژمن دەگەڕێن و کاری لەسەر

دەکەن." شەڕی نەگونجاو یان نابەرابەر" ماوەیەکی زۆرە لە لای شارەزایانی بواری لەشکری زانراوە. ئەم راستییەش ئاشکرابوو کە ئەم تاکتیکە لە لایەن تیرۆرستان بەکار دێت بۆ بردنەوە و زاڵبوون بەسەر لەشکری وەستاو، بەهەمان شێوەی کە (دێڤید بە تاقە بەردێك پاڵەوانە عملاقەکەی کوشت) (چیرۆکی کتابی پیرۆز). بەڵام چینییەکان ئەم مەسەلەیان چاکتر بەکار هێناوە لە تیرۆرستان. بیرمەند و پلان دانەرە چینییەکان رێگای تازەیان دۆزیوەتەوە بۆ زاڵبوون بەسەر تەکنەلۆژیای بەرزی نەیارانیان (وشەیەکی جوانە کە ماناکەیشی ئەمریکایە).

ساڵانە خەرجییە سەربازییەکانی چین ١٠٪ زیاد دەکات (راپۆرتە هەواڵگەرییەکانی ئەمریکا مەزەندەی دەکات کە ئەم ژمارە دوو تا سێ جار زیاترە لەم ژمارەیە) بۆ جێ بەجێ کردنی ئارەزووە سەربازییەکانی وڵات. بەڵام تازە کردنەوەی لەشکر کە بریتییە لە دروستکردنی کەشتی تازە و کەشتی ژێر ئاوی" Submarines " جگە لە کڕینی نەوەی چوارەم لە فڕۆکە جەنگییەکان ...و٩٠٠ موشەکی دوور هاوێژی روو لە تایوان کردووە- ئەمەشی مانای لاسایی کردنەوەی ئەمریکا نییە. ئامانجەکەیشی بریتییە لە دۆزینەوەی رێگای هەرزان بۆ بێ بایەخکردنی ئەو باڵادەستییەی سوپای ئەمەریکی هەیەتی. لە جیاتی رکابەریکردنی USA لەسەر خاك و پرنسیپەکانی ئەمریکا، بەیگین دەیەوێت یارییەکی جیاواز بکات کە رەنگە بەیگین بیباتەوە.

بۆنموونە، لە تایوان لە جیاتی ئامادە کردنی لەشکری گەورە و چەکی پێشکەوتوو بۆ زاڵبوون بەسەر تایوان. بەیگین وایکرد کە نرخی پارێزگاری کردن لە تایوان لە لایەن ئەمریکاوە بەرزتر بێت لە حاڵەتی روودانی شەڕ لەم دورگەیە.

بیست ساڵ لەمەوبەر USA دەیتوانی بە پیادە کردنی ستراتیژیەتێکی پارێزگاری قەڵغانێك لە چوار دەوری تایوان دروستبکات. بەڵام لە دەرئەنجامی تازە کردنەوەی لەشکری چینی ئەم ستراتیژیەتە بێ سوودە. ئێستا ئەمریکا لە بارێك دایە کە حەسوودی پێ نابردرێت، بۆ ئەوەی بتوانێت پارێزگاری لە تایوان بکات، دەبێت هێرش

بکاتە سەر خاکی چین. جموجۆڵەکانی ئاسمانی دەرەوەی چینی بەهەمان شێوەیە. بەیگین ئامانجی نییە کە شەڕێکی ئەستێرەکان بەرپا بکات دژ بە USA . لە جیاتی ئەوە دەیانەوێت بن کۆڵی پرنسیپی سەربازی ئەمریکا بکەن لە رێگەی دروستکردنی چەکی تازە کە توانای تێکشکاندنی سەتەلایتەکانی ئەمریکایان هەیە، کە بڕبڕەی پشتی هەواڵگەری سوپای ئەمریکییە. ئەو پلانە بوێر و پڕ مەترسییەی بەیگین دەبێتە هۆی کوێر کردنی سوپای ئەمریکی بە خستنە خوارەوەی سەتەلایتەکانیان و لە دەستدانی زانیاری هەواڵگەری زۆر گرنگ بۆ شەڕی لەم جۆرە. هیوای بەیگین بریتییە لەوەی ئەستەم بێت بۆ ئەمریکا خۆی بخاتە نێو هەر کێشەیەك لەسەر تایوان یان ژاپۆن.

گرنگترین فاکتەر لە هەوڵی چین تا ببێتە سوپر هێزێکی نەگونجاو، ئەوەیە کە ئەم کارە لە دەرەوەی هەموو بنەماو پرەنسیپێکی دنیای هێزی سەربازی ئاسایی دایە. وردەکارییەکانی ئەم بۆچوونە لە کتێبێکیدا هاتووە بەناوی شەڕی فراوان یان شەڕی دیاری نەکراو"Unrestricted Warfare"کە یەکێك بوو لەو کتێبانەی زۆرترین ژمارەیان لێفرۆشراو لە ساڵی ١٩٩٩ ئەم کتێبە لە لایەن دوو کۆلۆنێلی سوپای ئازادیخوازی میللی نووسراوە "Peoples Liberation Army" . لە سەرەتادا تەنها سەرنجی شارەزایانی سەربازی راکێشا. بەڵام دوای هێرشی ئوسامە بن لادن بۆ سەر سەنتەری بازرگانی جیهانی زیاتر بەدەرکەوت و ناسرا. کە تیادا هاتووە: شك و گومانی ئەمریکا بۆ زاڵبوونی سەربازی وەدەستهێنانی تازەترین کەلوپەلی سەربازی لاوازترین خاڵی وڵاتە.

(ئەمریکا)، کە ئەمەش بۆتە هۆی چاوبەستانی سیاسەت داڕێژەکان بۆ وێنە گەورەکەی ستراتیژیەتی سەربازی: کە بەکار هێنانی چەکی ئابووری، یاسایی و سیاسی دەگرێتەوە. کتێبەکە کۆمەڵێك ستراتیژیەت دادەڕێژێت بۆ شەڕەکانی تر (ناسەربازی)، گفتوگۆ لەسەر ئەوە دەکات کە سەربازان شەڕیان پاوەن نەکردووە (مۆنۆپولیان بەسەر شەڕدا نییە).

لیستەكەیان بە شەڕی ئابووری دەستپێدەكات، بە نموونە باس لە تەنگو چەڵەمەی دراوی ساڵی ١٩٩٧ دەكات، هەر دوو نووسەرەكە زۆر بە ترسەوە باس لە هێزی بازرگانانی دراو دەكەن وەك جۆرج سۆرۆس "George Soros" كە چۆن توانی بنكۆڵی ئەوانەی پێیان دەگوترا پڵنگەكانی ئاسیا بكات، ئەو شەفافیەتە ئابوورییەی كە رۆژگارێك بوو بووە مایەی سەرسوڕمان و دڵخۆشكەری جیهانی رۆژئاوا، لە ناكاو بووە هۆی دڵتوندی"Depression"، هەروەك گەڵای دار لە شەوێكی پایزدا بە بایەكی بەهێز هەر هەمووی هەڵوەری. ئەگەر تاكە كەسێك وەك سۆرۆس بتوانێت ئەم زەرەرو زیانە گەورەیە دروستبكات تەنها بۆ قازانج، ئایا چین كە خاوەن ١٠٠٠ ملیار دولاری مامەڵەی بازاڕە دەتوانێت چ جۆرە زیانێك بە ئەمریكا بگەیەنێت. هەردوو نووسەر وەك دوور بینی یان پێشبینی كردن باسی مەترسی سوپر تیرۆرزمیان كردووە و چاوەڕوانی كارێكی لەو جۆرە بوون كە ئوسامە بن لادن ئەنجامیدا دژ بە سەنتەری بازرگانی جیهانی دوو ساڵ بەر لە روودانی. زۆر بە راستیش پێشبینی ئەوەیان كرد بوو كە كاردانەوەی ئەمریكا زەرەر و زیانێكی زۆر بە ئەمن و ئاسایشی وڵاتەكەیان دەگەیەنن كە زۆر زیاترە لە خودی هێرشی تیرۆرستان: هەندێك جار دژەكەت یا بەرامبەرەكەت هەندێك هەنگاوی ئاسایی بگرێتە بەر بۆ بەكار هێنانی هێزی ئاسایی و پێوەری ئاسایی وەك باشترین هێز دژ بە نەیارانی... ئەمەش وەك ئەوە وایە فیلە بەرەڵاكانی لە دوكانێكی چینی بەرەڵڵایە و هیچ كۆنترۆڵێكت لەسەری نییە... فیلەكەشی ناتوانێت سود لە هەموو هێزە زۆرەی خۆی وەرگرێت.

سەرنجڕاكێشترین فەرەزیەت بریتییە لەو بیرۆكەی كە رەنگە چین بتوانێت یاسای نێودەوڵەتی وەك چەك بەكار بهێنێت، یان شەڕی یاسایی بكات. نووسەرەكان دەڵێن هاوڵاتیانی وڵاتە دیموكراسییەكان هەمیشە داوا لە وڵاتەكانیان و حكومەتەكانیان دەكەن بە گوێرەی یاسای نێودەوڵەتی هەڵسوكەوت بكەن.بە تایبەتیش پەیوەندیدار بە مافی مرۆڤ و هەڵسوكەوت لە كاتی شەڕ. كەواتە حكومەتەكان بەستراونەتەوە بە ڕێكخراوە هەرێم و نێودەوڵەتییەكان، وەك ASEAN EV ، ڕێكخراوی یارمەتی

دراوی نێودەوڵەتی"IMF " بانكی جیهانی WTO و نەتەوە یەكگرتوەكان. نووسەرەكان دەڵێن چین دەبێت كۆپی نموونە و مۆدێلی ئەوروپایی بكاتەوە.

لە بەكار هێنانی یاسای نێودەوڵەتی بۆ راگرتنی USA . چوار هێزی مەزن هەن كە بە ئاشكرا هێزو سوود وەردەگرن لە ڕێكخراوە نێودەوڵەتییەكان و " Supra-national "، و ڕێكخراوە ناحكومییەكان" Non state Players "بۆ زیادكردنی دەسەڵات و كاریگەریان. ئەوان پێیان وایەچین دەتوانێت نەتەوە یەكگرتووەكان و ڕێكخراوە هەرێمییەكان بەكار بهێنێت بۆ گەیاندنی دید و بۆچوونی چین بۆ جیهان- ئەمەش وادەكات كە USA ناچار دەكات چیتر نەتوانێت زلهێزی و توانای خۆی بخاتە گەڕ بۆ كۆ كردنەوەی پاڵپشتی نێودەوڵەتی بۆ شەڕ وەك عێراق.

چەند لایەنێك لە شەڕی دیاری نەكراو

سەربازی	تێكەڵ-TRANS MILTARY	ناسەربازی
شەڕی ئەتۆمی	شەڕی دیپلۆماسی	شەڕی پارەFinancial
شەڕی ئاسایی	شەڕی شانەیی Net work	شەڕی بازرگانی
شەڕی بایۆ- كیمیاوی	شەڕی زانیاری (جاسوسی)	شەڕی سەرچاوە سروشتییەكان
شەڕی ژینگە	شەڕی دەروونی	شەڕی یارمەتی ئابووری
شەڕی ئاسمانی (ئەستێرە)	شەڕی تاكتیكی	شەڕی ڕێكخستن
شەڕی ئەلیكترۆنی	شەڕی قاچاغچیەتی	شەڕی سزادان
شەڕی پارتیزانی	شەڕی دەرمانی قاچاغ	شەڕی میدیا
شەڕی تیرۆرستی	شەڕی واقیعی (بەرپەرچ دانەوە)	شەڕی ئایدۆلۆژی

سەرچاوە: كیاۆلیانگ Qiao Liang و وانگ زیانگسوی Wang Xiangsui ، Unrestricted Warfare (Berjing: PLA Literature and Arts Publisging House 1999)

زۆر لەو ستراتیژییە نەگونجاوانە خەریکە دەردەکەون، هەروەك (شی ینهۆنگ)ی لیبرال ئەنتەرناسیۆنالست دەڵێت وا USA لە شەڕی سەربازی لە ناوچەی پاسفیك سەرکەوتن وەدەستدەهێنن، بنکە سەربازییەکانیان بە هێز دەکەن لە گوامGuam ، ئوکیناوا Okinawa ، هاوای Hawaii.

چین ئەمەی پێخۆش نییە، بەڵام چین ئەم یارییە ناکات.بەڵکو یارییەکی تر دەکات کە پشتی پێ بەستووە بە وەبەر هێنانی ئابووری،بازرگانی، کۆچ کردن و دیپلوماسیەتی خەندە"Smile diplomacy".USA ناتوانێت ئەمە راگرێت. بەم جۆرەش یاری چین دەدۆڕێنێت. ناتوانێت بووژانەوەی چین راگرێت. ئەوەی شی ینهۆنگ مەبەستیەتی ئەوەیە، چین لە هەوڵدایە بۆ گۆڕینی بنەماکانی یاری و پێشبڕکێ بۆ باڵادەستی لە رۆژهەڵاتی ئاسیا، لە جیاتی رووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ ئەمریکا سەربەسەر ، ئەوا چین مانۆڕ دەکات و لە چوار دەوریدا دەسوڕێتەوە بۆ دۆزینەوەی خاڵی لاواز. ئەمەیش وەك ئەوە وایە کە ئەمریکا تیمێکی زۆر بەهێزی تێنسی سەر زەوی هەبێت، بەڵام چین دەیەوێت یارییەك لەگەڵ ئەمریکا بکات کە خۆی تێیدا باش بێت بۆیەش دەیەوێت یاری تێنسی سەر مێز بکات کە تیمی وان زۆر چاکن بە هیوای ئەوەی بتوانن لێیان ببەنەوە. چین زۆر بە هێمنی و زمانێکی شیرین توانیویەتی کاریگەری ئەمریکا لە هەندێك وڵات کەمکاتەوە، وەك کۆریای باشوور. لەبەر ئەوەی بە زمانی هاریکاری و گۆڕینەوەی بازرگانی و هاوکاری نێودەوڵەتان قسە دەکات ترس و گومانی لای دراوسێکانی دروستنەکردووە.

چین بەرەو کوێ دەچێت؟

چین وەك مەکینەیەکی کاتی زۆر گەورە بە (الە الزمن-Time Machine) کە چەندین سەدەیە بیر لە چۆنیەتی وەدەستهێنانی هێز دەکاتەوە. هەروەك ئەوروپا، چین زۆر لە نیشانەکانی خاڵە پرشنگدارەکانی هەیە بۆ بەڕێوەبردنی چەرخی بیست و یەك. سەرکردەکانی بیروباوەڕی سەقامگیری و بە یەکەوە ژیان بڵاو دەکەنەوە. دەپلۆماتکارە

کانیشیان دوای هەمە لایەنی دەکەن (تعددیە) لە جیاتی تاك لایەنی. ستراتیژ داڕێژەرەکانیشان زۆر پشت دەبەستن بە بازرگانی لە جیاتی شەڕ بۆ پەیدا کردنی دۆست و لایەنگیری تازە و داگیرکردنی شوێنی تازە لە جیهاندا. ئەمڕۆ چین بەیەکسانی تا رادەیەك یەکسانە لەگەڵ ئەمریکا لە چەرخی بیست ویەکدا، پارەیەکی زۆر خەرجدەکەن لە تازە کردنەوەی لەشکر، پاراستنی سەروەری و بە حەماسێکی نەتەوە پەرەستی پاس لە یەکگرتنەوە دەکەن لەگەڵ تایوان.

چینی چەرخی بیست ویەك وایکرد کە خەڵك باوەڕ بە ئامانجە ئاشتیخوازییەکانیان نەکەن و خۆشیان تووشی نیگەرانی و هەڵوێستی دژ بە یەك بکەن و ترسیان یەکجار زۆر بێت لە دوژمنەکانیان، هەر چەندەی بچووك بن، بە تایبەت دورگەیەکی بچووکی ٢٠ ملیون کەس، ئاشتیخواز ترین پیاو لەسەر رووی زەمین، کە پێیدەڵێن هەرەشەی دلای لاما"Dalai Lama"، خۆی تایفەیەك کە ناسراون بە چا خواردنەوە و خواردنی سەوزە (Falun Gong).مەترسی لە بەدەستدانی تایوان و سەربەخۆ بوونی بوونەتە هۆی زیادکردنی خەرجییە بەرگرییەکانیان بە جووت ژمارەیی و ئامادە کردنی ٧٠٠ ڕۆکێت و مووشەك دژ بە تایوان. چینییەکان زۆر مەترسییان هەبوو لە تایوان نەوەك ئەم نەرمییەی چین بقۆزێتەوە بۆ راگەیاندنی سەربە خۆیی، ئەمەش لە ژێر کاریگەری" بووژانەوەی ئاشتیخوازی" . تایوانیش تەنها یەکێکە لەو "پێنج ژەهرەی" کە چین لێیان تۆقیوە نەوەك بن بە هۆی هەڵوەشانەوە و لەت لەت بوونی چین و نەتەوەکەی- ئەوانەی تریش بریتین لە جوداخوازە موسڵمانەکانی خنجیانگ Xinjiang ، تیت Tibet ، مەنگولیا و هەرێمەکانی دەوروبەری کۆریا. زۆر لەو مەسەلانەی کە بوونەتە هۆی دروستبوونی گرژی لە نێوان چین و رۆژئاوا وەك پێشبڕکێ بۆ سەرچاوەکانی وزە، رۆڵی چین لە ئەفریقیا، راگرتنی پیتاندنی ئەتۆمی لە ئێران و کۆریای باکوور دەکرێن خاو بکرێنەوە بە تاکتیکی نەرم نواندنی لە لایەن هەردوولاوە. بەڵام سەرەڕای ئەم قسە زۆرەی سەبارەت" هەمە لایەنی و هێزی نەرم" و پشت بەستن بە یەکتر (Interdependence)، ترسی تایوان بۆتە تەگەرەیەکی مەزن لە بەردەم

چین تا بە راستی ئەم هەموو دروشمانە جێ بەجێ بکات و بۆ بوون بە بەشێك لە جیهانگیری. هەر چەند گوێ بیست دەبم کە چینییەکان گفتوگۆ لەسەر تایوان دەکەن وتەی" مایکل کۆلیون" م دێتەوە یاد لە فلیمی (العرب) کە دەڵێت: لەو کاتەی وامدەزانی من وازم هێناو دەرچووم، ئەوا جارێکی تر پەلکێشیان کردە ناوەوە. بۆ میللەتێکی کە بایەخ و گرنگییەکی زۆر دەدات بە مێژوو و لێکۆڵینەوەی مێژوویی (Longue-duree)، ئەوا بیرمەندە چینییەکان زۆر شەرمنن سەبارەت بە داهاتوویان. کاتێك لێیان دەپرسێت گەورەترین یان لوتکەی هێزی چین چۆن دەبێت

(Hyper-power)؟ ئەوان لە وەڵامدا زۆر خۆشحاڵن و تووشی سحر دەبن بەم پرسیارە، لیستە یەك لە کێشە ناوخۆییەکان دەخەنە روو، لەو کاتەی زۆر راستگۆن لە وەڵامەکانیان، ئەوابیرمەندەکانی سیاسەتی دەرەوەی چین دوو رێگاو دوو ئەگەر دەخەنە روو. لیبڕال ئەنتەرناسیۆنالیستەکانی وەك زهینگ بیجیان Zheng Bijian یان کن یاکینگ حەز لە باسکردنی ئەوە بکەن کە چۆن چین دووبارە بەشداری دنیا کرد و هاتەوە ریزی وڵاتان، هەروەها چۆن وردە وردە بڕوایان هێنا بە بەها جیهانییەکان و فێری ئەوە بوون بەشدارییەکی پۆزەتیڤ بکەن لە سیستەمی جیهانی. ئایا دەزانیت ماو چەند جار سەفەری بۆ دەرەوەی وڵات کرد لە کاتی سەرۆکایەتی چین؟ ئەوە پرسیاری یەکێك لە برادەرەکانم بوو لە لیبڕال ئەنتەرناسیۆنالیستەکان. کاتێك لە بەیگین بووم ئەم پرسیارەی لێکردم: هەر خۆیشی وەڵامی دایەوە. تەنها دوو جار. یەکەم جار بۆ مۆسکۆ لە ١٩٥٠، جارێکی تریش هەر بۆ مۆسکۆ لە ١٩٥٧. دیسان پرسی: ئایا دەزانی سەرۆك هیوجینتاوۆ"Hu-Jintao" چەند سەفەری دەرەکی ئەنجامداوە لەم ساڵ؟ پرسیارێکی خیتابی بوو، چونکە تەنانەت برادەرەکەیشم وەڵامەکەی نەدەزانی، تەنها لەو حەفتەیەدا سەرۆکە پەرچەم بە بریقەکە کۆبوونەوەی لەگەڵ سەرۆکی کۆمەڵێك لە وڵاتانی دنیای ئەنجامدابوو، لەوانەش: جەزائیر، بەرازیل، کەنەدا، فەڕەنسا، هیند، ژاپۆن، مالیزیا، سویسڕاو USA. لە دارفۆرەوە بۆ تەهران، کەرەکاس بۆ هاڤانا، پیۆنگ یانگ بۆ دەلهی، هەڕاری بۆ لسواندا، دەنگی چین

دەبیسترێت. حەزو پێویستییە لە بن نەهاتووەکەی چین بۆ وزە، سەرچاوە سروشتییەکانی و بازاڕ سەرۆکی ئەم وڵاتەی بۆ هەر چوار قوژبنی دنیا برد، بۆ گەڕان بەدوای هەموو ئەوانەو دابینکردنیان بۆ ئەم مەبەستەش دەیان هەزار میل لە ئاسمان بێت.

هەر چەندەی چین زیاتر تێکەڵ بە جیهان دەبێت، هەروەك دەڵێن زیاتر هەوڵی چارەسەر کردنی کێشە جیهانییەکان دەدات. لەم ساڵانەی دواییدا چین لە رێگە شەش لایەنەکە خەریکی چارەسەر کردنی کێشەی ئەتۆمی کۆریای باکوورە، لە لایەکی تریش لەگەڵ وڵاتانی یەکێتی ئەوروپا و رووسیاو USA کار لەسەر ئێران دەکەن، هەڵوێستی چارەسەر خوازیان وەرگرتووە سەبارەت بە قەیرانی گۆڕانی ژینگە لە کۆنفرانسی ڤانکۆڤەر، رەوانەکردنی ٤٠٠٠ بۆ کاری ئاشتی پارێزی UN تەنانەت بۆ ئەو کارانەی کە چین خۆیشی لەگەڵ رۆژئاوادا زۆر کۆك نییە، وەك دەست تێوەردان بەهۆی هۆکاری مرۆیی- هەڵوێستی چین، چین گۆڕانێکی کەمی بەسەردا هاتووە. کاتێك رۆژئاوا ویستی دەستێوەردان بکات لە کۆسۆڤۆ چین دژی وەستا بە بەهانەی ئەوەی ئەنجامدانی ئەم کارە پێشەوانەی" بنەمای دەستێوەرنەدانە لە کاروباری ناوخۆی وڵاتان". هەروەها لەسەر مەسەلەی دارفۆر دوای ئەوەی چین بۆ چەندین مانگ بوو بە رێگر لە بەردەم کردنی هەر پرۆژە بڕیارێك، بەڵام لە کاتی سەرۆکایەتی کردنی ئەنجوومەنی ئاسایشی چین دەنگی دا بۆ ناردنی هێزی ئاشتی پارێز بۆ دارفۆر. لەسەر عێراق دەنگیان نەدا،. زۆر لە چینییەکان دەڵێن بەیگین وردە وردە هەڵوێستی دەگۆڕێت سەبارەت بە سەروەری و دەستێوەردان لە کاری ناوخۆی وڵاتان لە ژێر بەهانەی مرۆیی. ئەمەیش لە قازانجی پاراستنی مافی مرۆڤە بە گشتی. لە لایەکی تریش، کۆمۆنیستە تازەکانی Neo-coomms وەك یان خیوتۆنگ بە ئاشکرا دەڵێن کە ئەوان بیر کردنەوەی مۆدێرن و هاوچەرخ بەکار دەهێنن بۆ ئەوەی چین بە خەونە هەمیشەییەکانی بگات. ئامانجی سەرەکیشیان گێڕانەوەی چینە بۆ ریزی دەوڵەتە زلهێزەکان، بۆ ئەوەی سیستەمێك دروستبکات بە گوێرەی دیدو تێڕوانینی خۆی. هەروەك زۆربەی لێکۆڵەرە چینییەکان زۆر بە وردی هزری کۆنی چین

دیڕاسەت دەکەن، یان دەڵێت:" بەم دواییە هەموو ئەوکتێبە کۆنانەم خوێندنەوە کە لە لایەن لێکۆڵەرە چینییەکان نووسرا بوون و بۆم دەرکەوت کام پیاوانە بە راستی زیرەکن، بیرۆکە و بیروباوەڕەکانیان زۆر لە تیرۆر و میۆدی پەیوەندییە نێودەوڵەتییە هاوچەرخەکان گونجاوترن".

ئەوەی سەرنجی راکێشام ئەو جیاوازییە بوو کە لێکۆڵەرە چینییە کۆنەکان لە نێوان دوو جۆر نیزام (Order) کرد بوو: زانگ و (Wang) و با (Ba) سیستەمی وانگ (Wang) خۆی لە چوار دەوری سوپرهێز دەدۆزێتەوە (Super Power) بەڵام ئەولەویەت تیایدا لەسەر بنەمای نەرم و میانی حکومەت بوو، لە جیاتی ترس و تۆقاندن و فراوان بوونی هەرێمی بە پشت بەستن بە شەڕ و جەنگ. سیستەمی با (Ba) لە لایەکی تر بریتیبوو لە کۆنترۆلکردنی کلاسیکی کە بریتیبوو لە فەرز کردنی بەهێزترین نەتەوە و فراوانکردنی دەسەڵاتی بەسەر دەوروبەری لە رێگای هێز. یان باسدەکات چۆن چینییە کۆنەکان هەردوو سیستەمیان بەکار هێناوە. لە بەشی ئاسیای چینیدا سیستەمی وانگ بەکار دەهات، لە دەرەوەیشی کاتێك مامەڵەی لەگەڵ بەربەریەکان دەکرا سیستەمی هێزو فەرز کردنی دەسەڵات لە رێی هێزەوە پیادە دەکرا. ئەمەیش دەقاودەق ئەو سیستەمەیە کە ئەمڕۆ USA پیادەی دەکات، کە لەگەڵ رۆژئاوادا سیستەمی وانگ پیادە دەکات و هێز بەکار ناهێنێت بۆ فەرز کردنی جووت پێوەری (Double Standards) بەڵام لەسەر ئاستی جیهانیشدا، USA لە رێگای هێزەوە دەسەڵاتی فەرز دەکات و هێزی سەربازی بەکار دەهێنێت بۆ پیادە کردنی جووت پێوەری (المعیار المزدوج).

یام خیوتۆنگ دەیەوێت جارێکی تر چین بگەڕێتەوە بۆ پیادە کردنی سیستەمی وانگ لە ئاسیا، بەڵام لەسەر بنەمای یەکسانی و سەروەری یاسا. بەڵام کێشەی چین لەوەدا خۆی بەدیدەکات کە ئەم کارە ئەنجامبدات بەبێ ئەوەی شەڕ و ئاژاوە نە لەگەڵ هندستان و نەلەگەڵ ژاپۆن بەرپا بکات. وەڵامی یان خیوتۆنگ دەچێتە ناو جەرگەی گرفتەکە. ئەو هۆکارەی کە وادەکات وڵاتانی تر ئەم کارە قەبووڵبکەن دەگەڕێتەوە بۆ

ئەوەی ئێمە یەکەم جار دەبێت ئەم سیستەمە لە سیاسەتی ناوخۆ پیادە بکەین تا ببین بە کۆمەڵگایەکی نموونەیی و خەڵك بیەوێت چاویان لێبکات و لاساییان بکەنەوە. بەڵام چاری ئەوەمان نییە. حاڵی حازر هەموو تەنها هێزی ئابووریمان بۆتە جێگای سەنجراکێشانی دنیا، بەڵام ئەمەیش بەردەوام نابێت. پەرستنی پارە بەس نییە وەك سەرنجراکێشان، بەڵکو پێویستیمان بە هێزی ئەخلاقی هەیە (Moral Power). ئەوە فەرەزیەتی کە باس ناکرێت ئەوەیە چین پێویست بە گۆڕینی سیستەمی سیاسی هەیە تا بتوانێت ببێت بە هێزێکی فرە لایەن (Hyper-Power). یان خیوتۆنگ ئەوەی قەبووڵە کە زۆر سەختە بۆ چین شەرعییەت لەسەر ئاستی جیهان وەدەستبهێنێت بەبێ ئازاد کردنی سیستەمی سیاسی لە چین. بەڵام بە دڵنیاییەوە ئەوسا ژاپۆن سیستەمی وانگ بە سەرکردایەتی چین قەبووڵ ناکات؟ یان خیوتۆنگ پێیوایە کە میکانزمی ئەم هێزە رەها دەبێت (Absolute)، ژاپۆن پێشوازی لەم پەیوەندییە ناکات، بەڵام دوای بەسەر چوونی کات یانەی چینی هێندە بەهێز دەبێت کە ژاپۆن خۆی دەیەوێت ببێت بە ئەندام. ئەمەیش هەروەك UK و EU دەبێت: ئەندامێکی نابەدڵ، بە گوێرەی یان خیوتۆنگ: چین دوو رێگای لە بەردەم دەبێت کاتێك وۆر بەهێز دەبێت. رەنگە ببێت بە بەشێك لە سیستەمی "وانگ"ی ررژئاوا، کە ئەمەیش مانای ئەوەیە سیستەمی سیاسی خۆی بگۆڕێت. رۆژئاوا باس لەم رێگایە دەکەن بەڵام ئەم رێگایە زۆر زەحمەتە پیادە بکرێت و ئەستەمە. رێگاکەی تریش ئەوەیە کە چین سیستەمی خۆی دروستبکات.

ئەو بار گرژییەی نێوان لیبڕال ئەنتەرناسیۆنالیستەکان و کۆمونیستە تازەکان جۆرێکی ترە لە لەتبوونی سەردەمی بورژواو سیاسەتی شۆڕشگێڕی دەرەکی. بۆ چەندساڵێکی داهاتووش چین لە بڕیارەکانیدا بۆرژوازی دەبێت. دوو روو دەبێت، هەر بۆیەش تێکەڵ بە ئابووری جیهان و دەزگاکانی بووە

(Institutions). ئامانجیش بەهێز کردنیانە بۆ ئەوەی ئەمریکا ببەستێتەوە بە عەرز تا کەشو هەوایەکی ئارام بخولقێنێ. بۆ پێشکەوتنی چین. بەڵام لەمەودای دووردا

هەندێك چینی ئاواتەخوازن كە بتوانن سیستەمێكی جیهانی دامەزرێنن بە گوێرەی دید و بۆچوونی چین. بۆ ئەنجامدانی ئەم كارەیش بە لایانەوە گرنگە كە بەگژ هیچ لایەكدا نەچن و رووبەڕووی هیچ لایەك نەبنەوە لەو كاتەی كە بە هێمنی فاكتەرەكان لەسەر ئەرزی واقیع دەگۆڕن. هەر بەهەمان شێوەی گۆڕینی سیاسەتی ناوخۆ كە ئێستا خەریكی گۆڕینن، ئاواتەخوازن كەلێرە و لەوێ ئەلتەرناتیڤ دروستبكەن بە گوێرەی پرەنسیپەكانی چین، نەك ئەوەی رۆژئاوا دەیانەوێت.بە گوێرەی ئەم بۆچوونە رێكخراوی هاریكاری شەنگەهای لە رۆژهەڵاتی ئاسیا بووە بە كۆمەڵگای زیبڕا رەنك كراوەكان بەڵام بە پێچەوانە. بە رووكەش لە نموونەی فرە دەوڵەتی یان فرە لایەنی تێكەڵبوونی رۆژئاوایی دەچێت. هەروەك یەكێتی ئەوروپا EU . بەڵام لە راستیدا وەك تۆی یان ناوەڕۆكی سیستەمی جیهانی چینن كە تیادا سەروەری دەوڵەت مانای هەیە و...

مافی وڵاتان بۆ جموجۆڵ پارێزراوە، بەبێ ئەوەی زۆرینایەكی دەرەكی هەبێت دەستێوەردان لە كاروباری وڵاتان بكات لە ژێر سایەی مافی مرۆڤ و هەر هۆكارێك سەبارەت بە مافی هاوڵاتیانیان.

دەرئەنجام

جیهانی دیواردراوی چین:

بەم دواییە گفتوگۆیەكی زۆر كراوە لەسەر چۆنیەتی مامەڵە كردن لەگەڵ هەڵسانەوەی چین...

ئەمەیش هەستی كۆنترۆڵكردن و سەرسوڕمان پێدەبەخشێت، باڵادەستی باوكایەتیش. بە هێمنی و بەڕێوە بردنێكی ژیر و بەردەوام لە لایەن ئێمەوە، ئەوا پاپۆرە زەبەلاحەكەی چین بە سەلامەتی و ئارامی لە كەنارێكی هێمن رادەگیردرێت، دەشبەسترێتەوە... بەڵام هەرگیز ناكرێت و ناتوانرێت، هەروەها خودی چین خۆی نایەوێت تێكەڵ بە سیستەمێكی سیاسی و ئاسایشی ببێت كە چین رۆڵی داڕێژتن و دامەزراندنی نەبێت؟... چین وەك هەر هێزێكی هەڵساوەی تری رابردوو، بە ویلایەتە یەكگرتووەكانی ئەمریكاشەوە، دەیەوێت دووبارە سیستەمی جیهانی جارێكی تر دابڕێژێتەوە بە جۆرێك كە گونجاو بێت لەگەڵ ئامانجەكان و هێزە تازەكەی.

رۆبەرت كاگەن واشنتۆن پۆست یەكشەممەی ١٥/٥/٢٠٠٥

Robert Kagan,Washington post,Sunday,15 May 2005.

جیهانی رۆژئاوا پڕە لە قسە و باس سەبارەت بە مامەڵە كردن لەگەڵ هەڵسانەوەی چین، چ گۆڕانێك بەسەر (چین)دا بێت بۆ ئەوەی زیاترماڵی بكرێن، یان چی بكەین تا وەك ئێمەیان لێبێت. چۆن دەتوانن كارێك بكەن كە بە سەلامەتی دونیا بەرەو هەمە لایەنی و بە دەزگا بوون (Institutions)، دیموكراسی و رۆڵ و سەروەری یاسا بكرێت؟ هەموو ئەو پرسیارانە كە دیپلۆماتكاران پیاوانی دەوڵەت دەیان خەنە روو بوونەتە بنەمای بیروباوەڕو دڵنیا بوون و بۆ ئەوەی ئێمە وا هەستبكەین كە پێشكەوتنی چین و گەشەسەندنی بە دەست ئێمەیە بە چ ئاقارێكیدا ببەین. ئەم جۆرە بیركردنەوە و خستنە رووی كێشەكە بەم جۆرەی كە وەك ئەوەیە قسە لەگەڵ خۆمان بكەین و پێمان وایە" چین"ی تازە بە گوێرەی دید و بۆچوونی ئێمە دروستبێت. بەڵام

ژمارەیەکی کەم لە رۆژئاواییەکان دەزانن کە مەترسییەکانیان سەبارەت بە چین هەمان مەترسی لای چین دروستکردووە... دەقاودەق رەنگدانەوەی بەرامبەری هەیە لە بەیگین وەك ئاوێنە.

گفتوگۆیەکی پڕ حەماس لە نێوەندە ئەکادیمی و نێوان لێکۆڵەرەوەکان دەستپێکردووە، تەنانەت هەندێك بەرپرسیشی گرتۆتەوە کە چۆن خۆ ئامادە دەکەن و مامەڵە لەگەڵ لاواز بوون، پووکانەوەی رۆژئاوا بکەن. ئەوان دەپرسن: چۆن دەتوانن هەڵسوکەوتی هێزی رۆژئاوا بە جۆرێك رێکبخەن کە گونجاو بێت لەگەڵ بەرژەوەندی و بەها چینییەکان.

ئەم گفتوگۆیە پڕ جەمسەرو پڕ کێشەیە کە چەندین رای جیاجیا قەبوولدەکات بە ئاشکرا لە ساڵی ٢٠٠٦ دەستپێکرد بەسەر وتارێکی پڕ کێشەی وانگ یووی"Wang Yiwei" کە لێکۆڵەرەوەیەکی گەنجی زانکۆی" فوودان"ە"Fudan" کە دەپرسێت: چۆن دەتوانین رێگە بگرین لە دارمان و رووخانی خێرای USA ؟ ئەو پرسیارەی وانگ یوی Wang Yiwe کاردانەوەیەکی زۆر گەرمی دروستکرد هەرلە لای کۆمۆنیستە تازەکانەوە تا لیبراڵ ئەنتەرناسیۆنالیستەکان. یەکێك لە هاورێکانی وانگ یوی لە زانکۆی فودان بە ناوی شین دنگلی، ئەم رووبەڕوو بوونەوەیەی (تحدی) یە یەی زۆر بە وردتر وەسفکرد: ئایا خەڵك ئەو پرسیارە لە خۆیان کردووە داخوا ئەگەر ئەمریکا هەرەسی هێنا چی روو دەدات؟ هەروەها دەپرسێت ئایا چین، رووسیا، یەکێتی ئەوروپا، ئەلمانیا یان ژاپۆن دەتوانن ئەو کەلوپەلە گشتییانە دابینبکەن کە ئەمریکا دابینیدەکرد؟ یانیش رێکخراوی نێودەوڵەتی و دەزگای ئابووری دابمەزرێنن؟ شین دینگلی پێیوایە بەیگین ئێستا ئامادە نییە بۆ رۆڵێکی وا گرنگ، بەڵام ئامانجی سەرەکی ئەمرۆ دەبێت ئەوە بێت کە بتوانێت ئەمریکا بە جۆرێك رێکبخات کە ناچار بێت بۆ هاریکاری کردن لەگەڵ جیهان، بۆیە چین پێویستە رێگایەکی تێکەڵ بگرێتەبەر لە مامەڵە کردن و چوار دەوردانی ئەمریکا (Containment) بۆ رێکخستنەوەی ئەمریکا تا ببێت بەهێزێکی بەرپرسیار: ئەم بۆچوونەیش دەقاودەق هەمان بۆچوونی

ئەمریکایە بۆ چین. ئەم گفتوگۆیانە ئەوە نیشاندەدەن کە بووژانەوە و هەڵسانەوەی چین پرۆسەیەکی میکانیکی ئاسان نییە لە ژێر کۆنترۆڵی سیاسەت دارێژەرانی رۆژئاوا نییە. بەڵکو چین لە هەلی ئەوە دایە کە خۆیان لە حاڵەتی کۆنترۆڵدا بن لە کاتی پرۆسەی گۆڕان. لەوەش زیاتر ئەو گەشەسەندنە گەورەیەی کە چین لە بورای ئابووری بە خۆوە دەبینێت وەك شەپۆڵێکی زەبەلاحی سوونامی وایە کە گەورەترین (تحدی) بە رووبەڕووی جیهان بۆتەوە و دەرئەنجامەکانیش دیار نییە. لە ساڵی ٢٠٠٥ برادەرەکانم لە بەیگین تووشی حەپەسان هاتن بە بینینی بابەتێکی بەرگی (The Economist) لە ژێر ناونیشانی" چۆن چین ئابووری جیهان بەڕێوە دەبات". لەم بابەتەدا هاتووە کە لە چەند ساڵی داهاتوودا لە وڵاتە گەشەسەندووەکاندا.

رێژەی ئاوسان (تضخم- Inflation) و نرخی قازانج (Interest rates) لە قازانج بەرزتر دەبێت، نرخی نەوت تەنانەت خانووبەرەیش رەنگە لە چین دیاریبکرێن. بەڵام تەنها دوای دووساڵ، کاریگەری ئابووری چین بووە بە هەواڵێکی کۆن.بەم زووانە لە بەرگی گۆڤارە رۆژئاواییەکاندا ئەوە رادەگەیەنن کە" چین سیستەمی سیاسی جیهانی بەڕێوە دەبات. من دەتوانم پێشبینی ئەوە بکەم کە سەر وتار ببینم کە گفتوگۆ لەسەر ئەوە بکەن کە گۆڕانی کەش و هەواو ژینگە، پاکتاو کردنی ئەتۆمی تا مافی مرۆڤ و هەژاری لە سەرتاسەری جیهان و سیاسەتی جیهانی لە بەیگینەوە دادەڕێژرێت و بەڕێوەدەبرێت. بیروباوەڕی چین بۆ جیهان سیستەمی، جیهانی تازە کاریگەری یەکجار زۆریان دەبێت لەسەر سیاسەتی دەرەکیمان، هەروەك کاریگەری کەل وپەل و کاڵا هەرزانە چینییەکان بەسەر ئابووریمان.

جیهان بە گوێرەی چین:

هەنووکەیی ترین دەرئەنجامەکانی هەڵسانەوەی چین کە چاوەڕوان کرابوو"بە جیهانی کردنی سیستەمی رۆژئاوایی گەیشتە باری مەندی. دەوڵەتی چینی، کە پێنجیەکی دانیشتوانی دنیا پێکدەهێنن، لەو رێگایە لایدا کە وا چاوەڕوان دەکرا

پێیدا بڕوات، بەرەو سیستەمی سیاسی و ئابووری ڕۆژئاوایە. هەر چەندەی ئەگەر وڵاتانی تری جیهان بەردەوام بن لە گەشەسەندن، بەڵام ئەمە بەبێ هیچ گومانێك پێش بینی فرانسیس فۆكۆ یامای سەبارەت بە كۆتایی مێژوو سەراو ژێر كردەوە.

قۆناخی داهاتووی گەشەسەندن و پێشكەوتنی چین رەنگە زۆر زیاتر دراماتیكی بێت. یەكەمین سی ساڵی پرۆگرامی چاكسازی كۆماری میللی بە شێوەیەكی بنەڕەتی بریتی بوو لە تێكەڵ كردنەوەی چین بە جیهان، تێگەیشتن و فێر بوونی كە چۆن ئابووری ڕۆژئاوا و سیستەمی سیاسی و سیاسەتی دەرەكیان بەڕێوەدەچن. چیرۆكی سی ساڵی داهاتوو بریتی دەبێت لە متمانە هێنانی چین بۆ خۆی و تا چ رادەیەك جیهان بە گوێرەی ئارەزوو و بەرژەوەندییەكانی خۆی جیهان ڕێكدەخاتەوە. بۆ حكومەتەكانی ئەفریقیا، ئاسیای ناوەڕاست، ئەمریكای لاتین و تەنانەت ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست هەڵسانەوەی چین مانای ئەوەیە كە چیتر تەنها دوو ڕێگایان لە بەردەم نییە، ڕێگای تێگەیشتن و فێر بوون لە ڕۆژئاوا (Assimilation) و گۆشەگیری. چین پێناسەی سیستەمی تازە ناكات بە گوێرەی دیدی خۆی، بەڵام سەندوقێكی تری دەنگدان دابیندەكات لەگەڵ فەلسەفەیەكی تازە كە ڕێگا و جێگای خۆیان دەكەنەوە لە تەكUSA لە هەوڵێكدا بۆ دروستكردنی هاو هێزییەك یان پارسەنگێكی تازەی هێز لە قازانجی دیموكراسی، ئەوروپییەكانیش زۆر پەرۆشی هەمەلایەنن، ئیسلامییەكانیش بە هیوای دامەزراندنی حكومەتێكی ئایینین (Theocratic).

ئەو پەتە زێڕینەی كە چینی بەستۆتەوە بە بیروباوەڕی جیهانگیری بریتییە لە ئارەزووی وەدەستهێنانی دەسەڵات و كۆنترۆل. بیرمەندە چینییەكان دەیانەوێت جیهانێك دروستبكەن كە تیایدا حكومەتە نیشتمانییەكان باڵا دەست بن بەسەر مەسەلە ناوخۆییەكان، نەك بكەونە ژێر فشاری ئارەزوو و حەزی سەرمایەی جیهانی و سیاسەتی دەرەوەی ئەمریكی. چین سەرمایە و وەبەرهێنان، تەكنەلۆژیا و بازاڕی لە هەموو جیهان دەوێت، بەڵام نایانەوێت بەها ڕۆژئاواییەكان كاریان تێبكات، بە واتایەكی تر بەها ڕۆژئاواییەكانیان گەرەك نییە. ئامانجیان نییە چین دابڕن بەڵكو

دەیانەوێت چین بە تەواوەتی تێكەڵ بە جیهان بێت، بەڵام بەمەرجی چینی. بە كورتی نایانەوێت چین لە ژێر جیهانگیریدا پان بێتەوە. كاپیتالزمی رووباری زەرد،دیكتاتۆریەتی راوێژكاری و بەسەرتاسەری كردنی هێزی نیشتمانی، ئەمانە بناخەی دروستكردنی فەلسەفەی چینی تازەن بۆ جیهانگیری كە جێگاو ڕێگا خۆشدەكەن بۆ وڵاتە نەتەوەییەكان (Nation States) بۆ كۆنترۆڵكردنی ئابووری و بەڕێوە بردنی سیاسی و ڕێكخستنەوەی ئەجندای سیاسەتی دەرەكی. سەركردە چینییەكان دەستیان كردووە بە بەكار هێنانی ئەم بیروباوەڕە خشت لەسەر خشت، بۆ دروستكردنی سیستەمێكی ئەلتەرناتیڤی جیهانی، جیهانی دیواردراوی چین.

(Tributaries- **رواند)ی رووباری زەرد:**

لە بەهاری ٢٠٠٧ هیوجینتاوۆ زۆر بە شانازییەوە دروستبوونی "ناوچەی ئابووری تایبەتی" راگەیاند. لە پرێس كۆنفرانسێكی زۆر قەلەبالغ كە پڕ بوو لە ڕۆژنامەنووسی بزنس وسەرۆكی كۆمپانیا گەورەكان و بە زەردە خەنەیەكەوە ناوی ئەو لایەن و وڵاتانەی راگەیاند كە یارمەتی پارەو ئابوورییان بۆ دەرچووە جگە لە بەخشینی بەشێك یان تەواوی باج و وەبەرهێنان لە بواری ڕێگاوبان وسكەی قیتار و ناردنی كەل و پەل لەسەر ئاستی پیشەسازی بۆ ناوچە تازەكان. بەڵام سەرەڕای ئەمەش ئەم ناوچە ئابوورییە تایبەتە جیاوازە. نە لەسەر كەناری ڕۆژهەڵاتی چین و نە لە ڕۆژئاویدا بوو. ئەم خێوەتگە سەرمایەداری چین لە ناو جەرگەی ئەفریقیا دەبێت. لە پشتێنی ماینەكانی (فهم) مس ی زامبیا (Zambia). سەرۆكی زامبی لیڤی موانە واسە (Levy Mwanawasa) لە تەك سەرۆكی چین هوجینتاوۆ وەستا بوو كە رایگەیاند بە دامەزراندنی" ناوچەی ئابووری تایبەت" لە چامبیش (Chambishi) چین ٨٠٠$ ملیۆن دۆلار وەبەر دەهێنێت و ئابووری ئەم وڵاتە بەهێز دەكات و دەبێتە هۆی پێشكەوتنی وڵاتەكەمان. ناوچەی ئابووری تایبەت لە زامبیا تەنها یەكێكە لەو پێنج ناوچە كە بەیگین بەڵێنی دامەزراندنیانی داوە لە ئەفریقیا، كە ئەمەیشی ناردنە

دەرەوەی نهێنییەکانی کاپیتالزمی رووباری زەرد لە دەرەوەی سنووری چین. چین وا خەریکی چاندن و گواستنەوەی سەرکەوتنە ئابوورییەکەیەتی بۆ کیشوەری ئەفریقیا لە رێگەی دروستکردنی کۆمەڵێك سەنتەر و بنکەی پیشەسازی ئازاد لە باج، ئەمانەش لە رێگەی هێڵی شەمەندەفەر و جادە و رێگای ئاسایی دەریاییەوە بە جیهان دەبەسترێتەوە. زامبیا دەبێتە سەنتەری ئاسن و سەرچاوەی ئاسن، مس، کۆباڵت (Cobalt)، ئەڵماس، تەنەکە و یۆرانیۆم بۆ چین. ناوچەی دووەمیشی دەکەوێتە مۆریشیۆس (Mauritius) کە دەبێتە سەنتەری بازرگانی بۆ چین کە رێگە بۆ چل (٤٠) بزنسی چینی خۆشدەکات مامەڵە لەگەڵ بیست دەوڵەتی ئەندامی بازاڕی هاوبەشی رۆژهەڵات و باشووری ئەفریقیادا بکەن، هەر لە لیبیا تا زیمبابۆی، جگە لە رێگای ئاسان بۆ ئۆقیانووسی هیندی و بازاڕی باشووری ئاسیا. سێیەم ناوچەش (ناوچەی شەحن کردن-Shipping hub)، کە رەنگە بکەوێتە پایتەختی تەنزانیا، (دار و سەلام). نایجیریا و لایبیریا و دورگەکانی کەیپ ڤێردی- (Cape Verde) زۆر بەگەرمی خەریکی پێشبڕکێن بۆ وەدەستهێنانی دوو ناوچەکەی تر.

لەو کاتەی بەیگین ئەم ناوچانە دروستدەکات، دەبێتە هۆی بەیەکەوە بەستانەوە و گرێدانی سەراپای کیشوەرەکە لە رێگەی شەقام و هێڵی شەمەندەفەر.چین وا خەریکی هێڵی شەمەندەفەری تانزامTanzam نۆژەن دەکاتەوە چین لە ساڵانی ١٩٧٠ دروستیکردبوو بۆ بەستنەوەی زامبیا بە تەنزانیا. هەر لە هەمان کاتیشدا هێڵی شەمەندەفەری بینگۆلیا نۆژەن دەکەنەوە کە زامبیا بە ئەنگۆلای دەوڵەمەند بە نەوت دەبەستێتەوە. هەروەك یەکێك لە باشووری ئەفریقیا دەڵێت: تەنانەت ئەو وڵاتانەی کاتی خۆی ئەفریقیایان داگیر کردبوو نەیانتووانی خۆیان گرێدراوی هیچ وەعدێك بکەن بۆ وەبەرهێنان بەم ئەندازە گەورەیە بۆ دروستکردنی ژێرخانی ئابووری، رەنگە هەر نەشیان توانیبوایە کاری بەم جۆرە ئەنجامبدەن. زۆر لە داگیرکەرە کۆنەکانی ئەفریقیا تووشی سەرسووڕمان هاتوون لە رێژەی بەرزی بەرژەوەندی چین لەم کیشوەرەدا. لە نۆڤێمبەری (مانگی١١) ٢٠٠٦ا سەرکردەی چل و هەشت وڵاتی ئەفریقیایی ئامادە

بوون لە بەیگین بۆ بەشداری کردن لە کۆبوونەوەی لوتکە کە لەلایەن هیوجینتاوۆ داوەت کرابوون، لەم کۆبوونەوەیەدا سەرۆکی چین زۆر بە هۆشیارییەوە هەوڵیدا مزایدە لەسەر رۆژئاوا بکات کاتێك رایگەیاند یارمەتییەکانی چین بۆ ئەفریقیا دووقات دەکرێت لە ساڵی ٢٠٠٩ دا (ساڵێ زووتر لەو ماوەیەی کە بۆب گیلدۆف-گۆرانی بێژ- گروپی بۆنۆ-Bono دا وایان لە حکومەتە رۆژئاواییەکان کرد لە کاتی کۆبوونەوەکانی G8): ئەمەیش پێنج ملیار دۆلار یارمەتی بۆ ئەفریقیا دابینەدەکات، جگە لە٥ ملیاری تر لە شێوەی زەوی بە شێوەی ئیمتیاز وەبەرهێنان، دانانی پارە لە حیساب، لابردن و سڕینەوەی قەرز بۆ ٣٢ وڵات و هەزاران زەمالەی خوێندن جگە لە پلان بۆ دروستکردنی قوتابخانە و نەخۆشخانە لەسەرتاسەری کیشوەرەکە.

ئەوەی جێگای سەرنج و سەرسامی دڵ و مێشکی ئەفریقیاییەکانە ئەو ئامادە بوونە بەهێزەی چینە کە بۆتە هۆی گۆڕینی بنەماکانی پێشکەوتنی ئابووری. سەرکردەکە هەڵبژێردراوەکانی و حکومەتەکانی جیهان مەترسییەکی یەکجار زۆریان هەبوو لە سندووقی دراوی نێودەوڵەتی (IMF) و بانکی جیهانی. (جێفری ساش)ی (Jeffrey Sachs)ی شارەزا و پسپۆری بواری گەشەسەندن و پێشکەوتن بەراوردێکی زۆر بە ناو بانگی هەیە بۆ (IMF) و دەڵێت زۆر لە حکومەتی بەدیل دەچێت: بۆ ٧٥ وڵاتی تازە پێگەیشتوو، کە هیچ کارێك ئەنجام نادەن بەبێ راوێژکاری کردنیان. ئەو کاتەی کە داوای راوێژیش دەکەن ئەوا ژیانیان دەکەوێتە دەست بازاڕەکانی سەرمایەداری و یارمەتی بیانی و رێز و پایەمان دەخەنە ژێر پرسیار. بەڵام ئەمڕۆ بەرپرسەکانی (IMF) لە گرفتدان ناتوانن واله هەژارترین وڵاتانی ئەفریقیا بکەن تا گوێیان لێبگرن. (IMF) چەندین ساڵ خەریکی دانووستان بوون لەگەڵ ئەنگۆلا بۆ ئەوەی حکومەتی ئەم وڵاتە پیادەی پرەنسیپی شەفافیەت بکات بەرامبەر یارمەتی و قەرز، بەڵام تەنها چەند سەعاتێك بەر لە ئیمزا کردنی رێکەوتنامەکە بەرپرسانی لواندا رایانگەیاند چیتر پێویستیان بەم قەرزە نییە و رێکەوتن ئیمزا ناکەن. هۆی ئەوەیش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە ئەنگۆلا توانی دوو ملیار دۆلار قەرزی بێ قازانج

دابینبکات لە چین. ئەم چیرۆکە چەندین جار لەم کیشوەرە دووبارە بۆوە هەر لە جەزائر بۆتشاد، ئەسیوبیا، نایجریا، سودان، یۆگەندا، زامبیا و زیمبابۆی.

لەو کاتەی بالانسی ئابووری لە جیهاندا لە قازانجی (چین)دا دەشکێتەوە کە سەرمایەکەیان ١٣٠٠ ملیار دۆلارە، ئەوا IMF لە بچووك بوونەوەی بەردەوام دایە و دەچێتە ناو تەنها ٣٥ ملیار دۆلاریان هەیە. بەهێزترین ڕێکخراوی گەشەسەندن و پێشکەوتن لە دونیادا تووشی گیروگرفتی زۆر هاتوون لەبەر پێشبڕکێ لەگەڵ چین. لە جێگای مەرجە سەختەکانی ئەوەی پێیدەگوترێت یەکدەنگی واشنتۆن Washington Consensus)، زۆر لە وڵاتانی ئەفریقیایی دەرس و پەندەکانی سەرمایەداری، رووباری زرەد لە ئامێز دەگرن و لاسایی دەکەنەوە. لەو کاتەی یەکدەنگی واشنتۆن دژ بە دەستێوەردانی دەوڵەتە، لە ئابووری و لە قازانجی بە تایبەتی بوون (Privatizqtion) و بە توندی لەگەڵ مافی موڵکایەتی تایبەتن و پاڵپشتی پرەنسیپی چارەسەری ئابووری کت و پڕن

(Shock Thereapy)، ئەوا سەرمایەداری رووباری زەرد هاندانی بەکار هێنانی پارەی گشتی دەکات بۆ داهێنان، پاراستنی موڵکی گشتی و پێشکەوتنی قۆناخ بە قۆناخی ناوچەی ئابووری تایبەت.

باق و بریقی سەدای سەرکەوتنی نموونەی چین زۆر زیاتر رۆیشتووە لە سنووری کیشوەری ئەفریقیا. لە گەڕاندا بەدوای لاسایی کردنەوەی سەرکەوتنەکانی چین، وڵاتانی جیاواز وەك بەرازیل، روسیا و ڤیتنام کۆپی سیاسەتی جموجۆڵە پیشەسازییەکانی بەیگین دەکەن لە بەکار هێنانی پارەی گشتی و وەبەر هێنانی دەرەکی بۆ دروستکردنی و دانانی بەردی بناغەی پیشەسازییەکەی چڕی سەرمایە. ئەم وڵاتانە بەخۆدا چوونەوە و رێزبەندیان کرد دژ بە پرەنسیپی یەکدەنگی واشنتۆن، خاو کردنەوە، بگرە بەڵکو هەڵگەڕانەوە لە پرۆسەی بە تایبەتی کردن (Privatizqtion) کە لە ساڵانی ١٩٩٦ دا دەستیان پێکرد بوو. هەروەك چین هەتا ئەمڕۆش ئەم وڵاتانە کۆنترۆلی کەرتی گشتی دەکەن لە ئابووری وڵات چونکە بە

یەکجار گرنگی لە قەڵەم دەدەن بۆ بەرژەوندی نیشتمانی (پێناسە یان بۆ بەرژەوەندی نیشتمانی لە فراوان بوون دایە کە خزمەتگوزاری گشتی، وزە، و تەنانەت بەروبوومی کشتوکاڵیش دەگرێتە خۆ).هەروەك چین پێیان وایە ئەگەر دەزگاکان و کۆمپانیاکانی کە حکومەت بەڕێوەیان دەبات بە عاقلانە و پلان بەڕێوە ببردرێن دەبن بە سەرچاوەی زۆر باش بۆ قازانج بۆ حکومەت، کە دەکرێت دووبارە وەبەر بهێنرێت بۆ وەدەستهێنانی ئامانجی سیاسی و کۆمەڵایەتی (لە رێگەی ئەم کارەیشی حکومەت دەتوانێت سەروەری خۆی بپارێزێت لە دەستێوەردانی کۆمپانیا زەبەلاحەکانی کەرتی تایبەت کە گەورەترین (تحدی) بن بۆ دەسەڵاتی دەوڵەت). هۆکاری جۆراوجۆر هەنە لە هەڵگەڕانەوە لە یەکدەنگی واشنتۆن، کێشەی ناسەقامگیری بانکی و دراوی لە روسیا، ئەمریکای لاتین و ئاسیا، ئازدی ئابووری نەتەوایەتی سەروەت وسامانی سروشتیان هەیە و دەوڵەمەند بوونیان و هەڵسانەوە و بووژانەوەیان لە هەموو بەشەکانی جیهان- بەڵام لەهەر هەموویان گرنگتر ئەوەیە گەشەسەندن و بووژانەوە و هەڵسانەوەی هێزی ئابووری چین بەشێکی دانەبڕاوە لە وێنە و رووداوە گشتییەکە. ئەوەی جێگای سەرسوڕمانە جۆری بڵاو بوونەوەی سەرمایەداری رووباری زەرد زۆر لەوە زیاتر و دوورترە کە وەبەرهێنە چینییەکان چاوەڕوانیان دەکرد. سەرکەوتنی نموونەی چینی لە پێشکەوتن و گەشەسەندنی قۆناخ بە قۆناخ بوو بەهۆی بڵاو بوونەوەی بە پەلەی ناوچەی ئابووری تایبەت لە هەموو جیهان. بە گوێرەی مەزەندە کردنی بانکی جیهانی، لە ساڵی ٢٠٠٧ دا پتر لە ٣٠٠٠ پرۆژە لە قۆناخی ئەنجامدان بووە لە ١٢٠ وڵاتی جیهاندا. زۆربەی ئەم پرۆژانەش بە شێوەیەکی زەق دووبارە کردنەوەی نموونەی (چینی)ین. نموونەی چینی سەرنجی زۆربەی وڵاتانی گەشەسەندوویان راکێشاوە. لێکۆڵەرەوەکانی حکومی هەر لە ئێران، میسر، ئەنگۆلا، زێمبابۆی، کازاخستان، روسیا، هندستان، ڤیتنام، بەرازیل تا فەنزەوێلا لە شارو گوندەکانی چین دەسووڕێنەوە لە گەڕاندان بە دوای پەند و وانە تا لە تاقیکردنەوەی بەیگین فێربن.

چین تەنها لە مەیدانی گەشەسەندنی ئابووری سەرکەوتنی وەدەست نەهێناوە، بەڵکو ئەم سەرکەوتنەی بۆتە هۆی کۆنترۆلکردنی سیاسەتی ئابووری وڵات. بە پێچەوانەی پڵنگەکانی ئاسیا لە ساڵانی ١٩٨٠ دا، کە بە تەواوەتی پشتیان بەستبوو بە یارمەتی رۆژئاوا، چین بە تەواوەتی خۆی ئازاد کرد لە دەستێوەردانی دەزگاکانی پارە و پوولی رۆژئاوایی، هەروەها توانیان دان بە خۆدابگرن لە بەردەم هەموو ئەو قەرزە مەرجدارانە و فشارەکانی ئەمریکا بۆ دووبارە دەستنیشانکردنی نرخی گونجاو بۆ پارەی چینی. لەبڕی ئەوەیش چین بە ئاشکرا رایگەیاند کە ئەگەر کارێکی لەم بابەتە بکەن ئەوا تەنها بە مەرجی خۆیان بە ئەنجامی دەگەیەنن. بۆ وڵاتانی تری دنیاش ئەمە ئەوە دەگەیەنێت کە دەتوانن مەرجە قورسەکانی بانکی جیهانی قەبوول نەکەن و رەتیکەنەوە، بۆئەوەی کاری لەم بابەتە تەنها لە بەرژەوەندی نیشتمانی ئەنجامبدەن. ئەمەش مانای ئازادییە. یەکێك لە رۆژنامەنووسە نایجیرییەکان دەنووسێت و دەڵێت:

حکومەتی چینی دەزانێت چ بۆ هاوڵاتیانی باشە، هەر بۆیەش ستراتیژیەتی ئابووری لەسەر ئەم بنەمایە دادەرێژێت. ستراتیژیەکەیشی بە گوێرەی یەکدەنگی واشنتۆن نییەWashington Consensus). چین رێگای نەدا بە (IMF) و بانکی جیهانی تا مەرجەکانی خۆیان و لیبراڵی تازەیان (Neo- Libral)بە سەردا بسەپێنێن...

چونکە ستراتیژیەتی چین پێك نەهاتووە لە زێدەرۆیی لە لیبرالیزمی تازە و هەڵوەشانەوەی یاساکان و کەمکردنەوە یانیش برینی خەرجییە کۆمەڵایەتییەکان، بە تایبەتی کردنی (Privatization) هەموو شتێك لە ژێر تیشکی خۆر و قەدەغە کردنی هەموو جۆرە پاڵپشتی و یارمەتییەك بۆ کاڵا گشتییەکان. چونکە کاڵا وشەیەك نییە ئامانج تیادا تەنها و تەنها قازانج بێت، بەڵکو بۆ خزمەتی خەڵکە.

بۆ چەندین ساڵ وڵاتە تازە پێگەیشتووەکان زۆر نارەحەت بوون بە فەلسەفەی جیهانی یانی یەکدەنگی واشنتۆن. بەڵام تەنها بەم دواییە بۆیان دەرکەوت کە

رێگایەکی تر هەیە لە تێکەڵکردنی چاکسازی ئابووری قۆناخ بە قۆناخ کە لە ژێر دەسەڵات و کۆنترۆڵی دەوڵەتدا بێت لە بەرژەوەندی خزمەتگوزارییە کۆمەڵایەتییەکاندا و لە سایەی سەرمایەداری رووباری زەرد دا. جیهانگیری دەبوایە ببێتە هۆی سەرکەوتن و خۆشی لە بەرژەوەندی بازاڕی ئابووریدا، بەڵام چین سەلماندی کە سەرمایەداری دەوڵەت سوودمەندترین لایەنە لەم قۆناخەدا.

دیکتاتۆریەتی راوێژکاری:

لەو کاتەی بیروباوەڕی بازاڕی ئازاد بڵاو بۆوە لەسەر تاپای جیهان، لەگەڵ خۆیدا بیروباوەڕی دیموکراسی لیبراڵیشی بڵاو کردەوە. تەنها لە سی ساڵی رابردوودا شەست وڵات بەرەو دیموکراسی چوون و باوەشیان بۆ بیروباوەڕی لیبراڵ کردەوە.لێکۆڵەری ئەمەریکی سامۆیل هانتکتۆن (Samuel Huntington) ئەمە بە قۆناخی یان شەپۆڵی سێهەمی دیموکراسیەت بوون وەسفدەکات (شەپۆڵی یەکەم لە سەرەتای ساڵانی ١٨٠٠ بوو هی دووەمیشی راستەوخۆ دوابەدوای شەڕی جیهانی دووەم بوو). تەنانەت لە سی ساڵی رابردووشدا خۆپیشاندانی بە ناوبانگمان بەچاوی خۆمان بینی کە داوای دیموکراسی دەکەن لە شەقامەکانی جۆرجیا، ئۆکرانیا، لوبنان و قەرغیزستان، کە بە شۆڕشی رەنگاورەنگ ناونرابوون.

بەڵام بەرپرسە حکومییەکانی بەیگین زۆر دڵەڕەق و بێ بەزەیین بەرامبەر گەشەسەندنی لیبراڵ دیموکراسی. من کاتێ شۆڕشی پرتەقاڵی ئۆکرانیا و شۆڕشی گوڵ (Tuilp)ی قەرغیزستان لە چین بووم. بەرپرسە چینی و برادەرەکانی من لە چین تووشی سەرسوڕمان هاتبوون و بڕوایان نەدەکرد کە چۆن مۆسکۆ شکستی هێنا لە داکۆکی کردن لە کاندیدەکانی خۆی و بەردەم مانگرتوان و خۆپیشاندەران چۆکی دادا. بۆ ئەوەی تووشی هەمان هەڵەی روسیا نەبن بەرپرسە چینییەکان یەکیەتییەکیان (Unit) پێکهێنا بۆ چاوخشاندنەوە بەکاری رێکخراوە ناحکومییە بیانییەکان بکەن (NGO) لە چین، لە هەمان کاتیشدا یەکێك لە گرنگترین دەزگای بیرمەندانی چینی

سەر بە حکومەت چەندین لێکۆڵەری نارد بۆ ئۆزبەکستان، قەرغیزستان، ئۆکرانیا، جۆرجیا، بەر لە رووسیا بۆ هەڵسەنگاندنی رۆڵی رێکخراوە ناحکومییەکانی هاندەر بۆ دیموکراسیەت بزانن و کاریگەریان چی بووە لە بەرپا بوونی ئەم جۆرە شۆڕشانە، ئەمەیش بۆ رێگە گرتن لە هەر کارێکی وا لەداهاتووی چین، حکومەتی چین بڕیاری دا کە ئەوان بە هیچ شێوەیەك نایانەوێت ببینن شۆڕشی رەنگاوڕەنگ لە بەرچاوی وان رووبدات، هەربۆیەش دەستیان کرد بە فشار خستنە سەرو قەدەغە کردنی رێکخراوە بیانییە ناحکومییەکان (NGO)، لە هەمان کاتیشدا تیمیان رەوانە کرد بۆ مەشق پێکردنی حکومەتەکانی ئاسیای ناوەڕاست بۆ بەرەنگار بوونەوەی قەڵەباڵغی و پەرتکردنی خۆپیشاندان.

ئەمڕۆ لە نێوەندە دیموکراتخوازەکانی رۆژئاوادا زۆر بەگەرمی باس لە هەڵگەڕانەوە لە دیموکراسیەت و بڵاوکردنەوەی دەکرێت. رێکخراوی ماڵی ئازادی (Freedow House) لە رێکخراوێکی ناحکومییە دەڵێت:" ئازادی لە قۆناخی مت بووندایە" چونکە ژمارەی ئەو وڵاتانەی ئامێز بۆ دیموکراسیەت دەکەنەوە زیاد نەبوونە. بنکەی یارمەتیدانی نیشتمانی بۆ وتووێژی دیۆکراسی دەڵێت: گروپە دیموکراتخوازەکان لە ژێر هەڕەشەدان و زۆر بە زەحمەت دەتوانن یارمەتی دەرەکی وەرگرن بۆ درێژەدان بە خەباتیان و ئەگەر توانای داراییشیان هەبێت ئەوا ناتوانن بە ئازادی سوودی لێوەرگرن. نووسەری بە ناوبانگی دیموکراسی تۆم کارۆسەرس (Tom Carothers) وەسفی ئەم حاڵەتە دەکات و دەڵێت: هەڵگەڕانەوە لە دیموکراسی دەگەڕێتەوە بۆ هێرشی دەسەڵاتە ناوەندییە سەرکوتکەرەکان دژ بە میدیای ئازاد و کۆمەڵگای مەدەنی و گروپەکانی داکۆکی کردن لە مافی مرۆڤ.

لە راستیشدا خەتاکە تەنها هی چین نییە، بەڵکو بەرنامە و ئەجیندای حکومەتی جۆرج بۆش بۆ ئازادی کە لە ژێر دروشمی دیموکراسی رژێمی عێراقی گۆڕی بوو بە هۆکارێکی زۆر گەورە بۆ لەدەستدانی شەرعییەت و مین چاندن لە رێگای بڵاوکردنەوەی دیموکراسی هەلێکی چاکی دا بە حکومەتەکان بۆ لەناو بردن و سڕکردنی

رێکخراوەکانی مافی مرۆڤ و دیموکراسی. سەرۆکی رووسیا فلادیمرپۆتین دەستیکرد بە لەناوبردنی میدیای ئازاد و ئازادی سیاسی لە وڵاتەکەی، لە هەمان کاتیشدا پاڵپشتی لە رژێمەکانی یەکێتی سۆڤیەتی پێشوو کرد بۆ ئەنجامدانی هەمان تاکتیك. ئەمانە و جگە لە زۆر لە هەڵگەڕانەوەکانی دیموکراسی وەك کودەتای سەربازی لە تایلند و کۆنگۆ برازەڤیل (Cong- Beazzavi;;e) چ پەیوەندییەکیان بە چین نەبوو. بەڵام سەرەڕای ئەمەش چین کەم یان زۆر کاریگەری بەسەر ئەم رووداوانەش هەیە.

ئەگەر چین لە رووی عەمەلی هیچ کردارێکیش ئەنجام نەدات لە جیهان، بەڵام هێزی چین وەك نموونە بۆتە هاندەرێك بۆ رووبەڕووبوونەوە و بەرەنگار بوونەوەی بانگەشەی دیموکراسی. جیاوازی نێوان گەشەسەندن و پێشکەوتنی هەمە لایەنەی چین بە بەراورد لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت متمانە و بڕوایەکی بڵاو کردەوە کە چین چاکسازی ئابووری دەخاتە پێش چاکسازی سیاسی.

ئەمە بۆتە بەربەستێکی مەزن لەبەردەم بانگەواز خوازان و بڵاوکەرەوەکانی دیموکراسیەت، فشاریان لەسەر زۆر لە وڵاتان لابرد بۆوە بۆ ئازاد کردنی سیستەمی سیاسییان. ئەوەی زیاتریش نیگەرانی کردوون ئەو پێشکەوتنە ئابوورییەی چینە کە هاوکێشەی نێوان دیموکراسی و گەشەسەندنی سەراوژێر کردووە. تەنانەت رێکخراوەکانی یارمەتی بەخشینیش لە وڵاتە دیموکراتییەکان وەك دەزگای (DID) بەریتانی (Department for International Developmet) بە ئاشکرا رایدەگەیەنن کە هیچ بەڵگەیەك نییە بیسەڵمێنێ کە دیموکراسیەت بەشدارە لە گەشەسەندنی ئابووری. ئەگەر بێت و تاقیکردنەوەی دیکتاتۆریەتی راوێژکاری و راپرسی گشتی لە چین سەریان گرت ئەوا بەبێگومان دیکتاتۆرەکانی جیهان زۆر بە چاکی ئەم ئەزموونە دەقۆزنەوە، ئەمەش مانای ئەوەیە دەوڵەتی تاکە حیزبی دەتوانێت بەردەوام بێت لە سەردەمی جیهانگیری و ماس راگەیاندا (Mass Comwunication). زۆر کەس گفتوگۆ لەسەر ئەوە دەکەن ئایا چین بانگەشە و پڕوپاگەندە بۆ سیستەمی ناوەندی سەرکوتکار دەکات (Autocracy)، یانیش تەنها

لە هەولّی پاراستنی بەرژەوەندی نیشتمانی چینی دان. وەڵامەکە هەر کامێکیان بێت ئەوا ئەمڕۆ چین لە ڕێگای پەیوەندییە ئابووری و سیاسییەکانیەوە لەگەڵ ڕژێمە پڕ گرفتەکاندا بۆتە گەورەترین پاڵەوانی سیستەمە ئۆتوکراسییەکانی دنیا. ڕێکخراوی مافی مرۆڤی جیهانی (Human Rights Watch) گلەیی ئەوە دەکات کە چین لە ڕێگای بەرنامە زیاد بوونە دەرەکییەکانی دەرگایەکی تری لە بەردەم دیکتاتۆرەکانی جیهان کردۆتەوە، کە جاران بە تەواوەتی پشتیان بەستبوو بەم یارمەتییانەی بە مەرجی پێشکەوتن لە بواری مافی مرۆڤ پێشکەشدەکران. یارمەتییەکانی چین تەنها ئابووری نین کە زۆر بە سەخاوەتەوە دابەشیاندەکەن، بەڵکو یارمەتی سیاسی لە UN و ئەنجوومەنی ئاسایش پێشکەش بە هەندێ وڵات دەکەن، وەك مەشق پێکردنی دژە تیرۆر و تەنانەت بەخشینی کەل و پەلی هەستیاری سیخوڕیش دەگرێتەخۆ.

چین یارمەتی سیاسی و سەربازی و تەکنیکی پێشکەش بە ڕژێمی سەرۆك ڕۆبەرت مۆگابی سەرۆکی زیمبابۆی کرد. تەنانەت بوو بە بەربەست لە UN دژ بە لێکۆڵێنەوە لە سیاسەتی" ئۆپەراسیۆنی پاککردنەوەی پیسی" کە بوو بە هۆی دەرکردنی ٧٠٠ هەزار لە خەڵکی هەژاری شارەکان لە زیمابۆی، بەیگین هەروەها کەل و پەلی سەرکوتکردنیدا بە مۆگابی وەك: تەشویشی ڕادیۆ و ڕاگرتنی پەخش، سانسۆر کردنی ئیمەیل و پەرتکردنی خۆپیشاندان. دوابەدوای ئەوەی حکومەتی ئۆزبەکستان سەدان کەس لە خۆپیشاندەران کوشت لە ساڵی ٢٠٠٥ لە ئەندیجان ئەوا سەرۆکی وڵات ئیسلام کەریمۆف بە فەرشی سوور پێشوازی لێکرا لە بەیگین و گرێبەستێکی نەوتی ٦٠٠$ لەگەڵ مۆرکرا و وەعدی پێدرا کە هێزی پۆلیسی مەشقی تایبەتی بکات لەسەر بڵاوکردنی قەڵەباڵغی.

چین گەورەترین وەبەرهێنەرە لە بۆڕما، حکومەتی بۆرما کە زۆر توند و سەرکوتکەرن یارمەتییەکی بێ وێنە لە چین لە هەموو لایەنێك وەردەگرن،یارمەتی گشتی، سەربازی و تەکنەلۆژی. چین قەرز بە قازانجێکی زۆر کەم دەدات بە حکومەتی بۆرما، دواترینیشیان لە ساڵی ٢٠٠٦، ٢٠٠$ ملیۆنی دا بە پێنج وەزارەتی بۆرمی.

هەروەها ٩٠٪ چەکی بۆرما لە چینەوە دێت. لە لایەکی تریش بڕی١,٦$ ملیار دۆلاری داوە بۆ تازەکردنەوەی هێزی سەربازی ئەم وڵاتە. چین چەندین تیمی ڕاوێژکاری ڕەوانەی ئەم وڵاتە کردووە بۆ هاندانی دەسەڵاتداران تا چاکسازی لە وڵاتەکەیان ئەنجامبدەن بۆ کەمکردنەوەی فشاری نێودەوڵەتی. بە گوێرەی هەندێك سەرچاوە هەوڵەکان بە ئاراستەی ئەوەن تا تاقیکردنەوەی کۆنگرەی میللی نیشتمانی چینی (پەرلەمان). (National People's Congress) بۆ دیموکراسی بگوازنەوە بۆ بۆرما. ئەم کارەی چین نەك تەنها نەیهێشت ڕژێم بڕوخێت، بەڵکو بوو بەهۆی ئەوەی هندستان واز لە سیاسەتی ئابلوقەدان و دابڕینی ئەم وڵاتە بهێنێت. (دەلهی ترسی ئەوەی هەبوو کە ڕانگون (بۆرما) بکەوێتە ژێر کاریگەری چین).

چین نایەوێت داکۆکی لە ڕژێمە ڕووخاوەکان بکات. لە ژێر کاریگەری و فشاری ڕۆژئاوا، چین تاکتیکەکانی خۆی گۆڕی سەبارەت بە سودان، زیمبابۆی و بۆرما. بەڵام ئەمە ئەوە ناگەیەنێت کە چین پاڵپشتی لە سیستەمی فرە حیزبی و هەڵبژاردن و مافی مرۆڤ دەکات. چۆن بانگەشەی هەندێ ماف بکات بۆ بیانیان کە هاوڵاتیانی چین لێیان بێ بەشن.

هێزی نیشتمانی سەرتاسەری:

تۆنی بلێری سەرۆك وەزیرانی پێشووی بەریتانیا لە ساڵی ١٩٩٩ بەم جۆرە وتارێکی پێشکەش بە نەتەوەی ئەمەریکی کرد لەو کاتە جینوساید سەرتاپای کۆسۆڤۆی گرتبۆوە: زۆر سەختە، هەندێك جاریش تووشی نارەحەتییەکی زۆرت دەکات کە هەستدەکەیت بوویت بە کەرەستەی چارەسەرکردنی هەموو کێشەکان ، لە تۆش چاوەڕوان دەکرێت کە هەموو کاتێك و لە هەموو شوێنێك ئامادە بیت بۆ ئەنجامدانی هەر کارێك کە پێویستی بە ئەنجامدانە. تۆنی بلێر ئەم وتارەی بۆیە پێشکەشکرد تا هانی ئەمریکا بدات بۆ ڕاگرتنی کاری قەتل و عام و جینوساید. بەم جۆرەش بانگەوازی بۆ پرەنسیپ و بیروباوەڕە تازەکەی دەکرد" کۆمەڵگای نێودەوڵەتی" کە

ڕێگا بە دەوڵەتە گەورەکان دەدات دەستێوەردان بکەن لە کاروباری وڵاتانی تر لە حاڵەتی جینۆسایددا، چونکە ناکرێت جینۆساید بە مەسەلەیەکی ناوخۆی وڵاتان لە قەڵەم بدرێت، هەروەها مافی مرۆڤیش.بەڵام ئەمڕۆ کە USA لە عێراق و ئەفغانستان چەقیوە، زۆربەی هەرە زۆری کێشە جیهانییەکان و ئەو گروپانەی بە دوای چارەسەر بۆ قەیرانەکان دەگەڕێن روویان کردۆتە بەیگین بۆ دۆزینەوەی چارەسەر. بەشداریکردنی چین لە دۆزینەوەی ڕێگاچارە بۆ کێشەی کۆریای باکوور و بۆرمای دراوسێ جێگای سەرسوڕمان نییە، بەڵام کێ بیری لەوە دەکردەوە کە چین دەبێتە سەرچۆپی کێشی گفتوگۆی جیهانی سەبارەت بە گۆڕانی ژینگە و کێشەی ئەتۆمی ئێران و چاکسازی لە زیمبابۆی؟ لە هەمووشی گرنگتر پێشهاتەکانی کێشەی دارفۆرە کە بەیگین رۆڵی یەك لاکەرەوەی تێدا دەبینێت.

هەڵگری مەدالیای زێڕینی ئۆلۆمپی ئەمریکی جۆی چیك Joey Cheek بە سەرۆکایەتی وەفدێك لە مانگی حەفتی ٢٠٠٧ دا سەردانی باڵیۆزخانەی چینی کرد لە واشنتۆن DE . بۆ ئەوەی داوا لە چین بکات توانای خۆی بەکار بهێنێت بۆ چارەسەر کردنی کێشەی دارفۆر، چونکە ئەم پێیوایە پەیوەندی تایبەتی چین بە خەرتووم فاکتەرێکی زۆر گرنگە بۆ چارەسەر کردنی ئەم تەنگژەیە کە تەنها بە چین دەکرێت. ئەمەش دەرفەتێکی زۆر باش بوو بۆ حکومەتی چین بۆ ئەوەی نیشانی هەموو دنیا بدە کە ئەوان دەتوانن شتێك بکەن رۆژئاوا نەیتوانی ئەنجامیبدات، ئەمەش دووپاتکردنەوەی ئەو راستییەیە کە چین هێزێکی راستەقینەی جیهانی تازەیە. بەیگین لە ژێر فشار دایە بۆ بەکار هێنانی کاریگەری خۆی لەسەر حکومەتی سودانی، لە هەمان کاتیشدا چەك دەفرۆشێت بە حکومەتی سودان، دوو لەسەر سێی نەوتی ئەم وڵاتەش دەکڕێت و ($٦) ملیار دۆلاری وەبەر هێناوە لەم وڵاتە. لە هەموویشی گرنگتر چین توانی لە ڕێگای دیپلۆماسیدا ڕێگا چارە بۆ کێشەی دارفۆر بدۆزێتەوە و ئاسایشی بگەڕێنێتەوە بۆ نەتەوە یەکگرتووەکان لە نیویۆرك، چەندین جاریش ڕێگای گرت لەبەردەم سەپاندنی سزا بەسەر حکومەتی سودان، حکومەتی

سودانیشی قایل کرد بە قەبووڵکردنی هێزی ئاشتی پارێز (ئەنجوومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان تەنها توانی سزا بەسەر چوار بەرپرسی بچووك بسەپێنێ لە قەدەغە کردنی سەفەر و سڕکردنی پارە و پووڵیان لە کێشەیەکدا کە ٤٠٠ هەزار کەس بوون بە قوربانی و دوو ملیۆن کەسیش دەربەدەر بوون).

چین لە دارفۆر و کێشەکەی زۆر بە وردی و هەستیاری مامەڵەی کرد. هەوڵیدەدا کە خۆ بدۆزێتەوە و نکۆڵی لە تۆمەتی حکومەتی سودان بکات لە ئەنجامدانی کاری جینۆساید،لە لایەکی تریش چین نەیویست ببێتە ئاستەنگ لەبەردەم ناردن و دەستنیشانکردنی نێردراوی تایبەت بۆ دارفۆر لە ٢٠٠٧ و پاڵپشتی کرد لە بیرۆکەی ناردنی هێزی ئاشتی پارێز سەربە UN، هەروەها فشاری خستە سەر حکومەتی سودان بۆ ئەوەی دانووستان و وتووێژ ئەنجامبدات لەگەڵ بەرهەڵستکارانی دارفۆر. بەڵام لە هەمان کاتیشدا زۆر بە وردی کاریگەری خۆی بەکار هێنا، بە جۆرێك کە رازی نەبوو ئابلوقە و سزا بەسەر رژێمی سودان بسەپێنرێت، و پێیان داگرت لەسەر ئەوەی ناردنی هەر هێزێك بۆ سودان دەبێت بە رەزامەندی حکومەتەکە بێت. چین لە مامەڵە کردنی لەگەڵ کێشەی دارفۆر بە شێوەی هەمە لایەنە (Multilateralism) مامەڵەی کرد بۆ زیادکردنی هێزی خۆی و سودانی دۆستی، پێشیان داگرت لەسەر ئەوەی کە هەموو بڕیارەکان دەبێت لە ڕێگای ئەنجوومەنی ئاسایشی سەر بە نەتەوە یەکگرتووەکانەوە بێت (کە چین دەنگێکی هەیە)، و هەمیشە بانگەشە بۆ وتووێژی هەمە لایەنە دەکەن. هەر بەم جۆرەش چین مامەڵەی لەگەڵ کێشەی کۆریای باکوور و بۆرما کرد لە ڕێگەی وتووێژ و دایەلۆگ بۆ سەپاندن و سەقامگیری ئاشتی. زۆر بە زیرەکانە چین توانی هەر هێندە فشار بخاتە سەر ئەم حکومەتانە بۆ رازیکردنی رۆژئاوا، بەڵام نەبێتە هۆی مەترسی خستنە سەر رژێمە ناوەندییە سەرکوتکەرەکان (Autocratic) کە هەمیشە چاوەڕوانی یارمەتی لە چین دەکەن.

مامەڵە کردنی چینی لەگەڵ کێشەی دارفۆر نیشانەی ئەوەیە فەلسەفەی" جیهانی دیواردراو" شۆڕشێکە کاریگەری یەکجار زۆری هەیە لەسەر جیۆپۆلێتیك

(Geopolitics). لە سەرەتای چەرخی بیست و یەکدا حکومەتە ڕۆژئاواییەکان و هاوڵاتیانیان لە ژێر کاریگەری کرداری جینۆساید بوون لە ڕواندا و کامپی تیرۆرستان لە ئەفغانستان و پیتاندنی ئەتۆمی لە ئێران، هەستیان بە بەرپرسیاریەتی بۆ دەستێوەردان لەو وڵاتانەی هەڕەشە لە مافی مرۆڤ و ئاسایشی نێودەوڵەتی دەکەن. بەڵام بەیگین موکڕە لەسەر داکۆکی کردن لە بیرۆکەی کۆنی سەروەری (Sovereignty) کە پێناسەکەیشی بریتییە لە پاراستنی سەروەری دەوڵەتان. بنەماکانی ئەم سیاسەتەش بریتییە لە داگیر نەکردنی وڵاتان، هەوڵنەدرێت بۆ ڕووخاندنی ڕژێمەکان و لە هەموویشی گرنگتر دەستێوەرنەدان لە کاروباری ناوخۆی وڵاتاندا. لە شوێنی پرەنسیپی کۆمەڵگای نێودەوڵەتی تۆنی بلێر ئەوان کار بۆ "هێزی نیشتمانی سەرتاسەری "دەکەن (Comprehensive National Power).

چین لە ڕێگەی پرەنسیپی تازە دۆزراوەی" هەمە لایەنی" یان فرە لایەنی (Multilateralism) و پڕۆپاگەندە و بانگەشە بۆ بەرنامە نێودەوڵەتییەکە دەکات" هێزی سەرتاسەری نیشتمانی". بەهۆی پالپشتی کردن لە نەتەوە یەکگرتووەکان و دروستکردنی ڕێکخراوی هەرێمی بەیگین نەك هەر تەنها بەلانسی هێزی گۆڕیوە لە زۆر لە بەشەکانی جیهان بەڵکو ڕێزگرتنی لە سەروەری نیشتمانی دووپات کردۆتەوە. ڕێکخراوی یەکێتی ئەوروپی و ناتۆ NATO کە دامەزراوی ڕۆژئاوایین بەوە پێناسە دەکرێن کە سەروەری نیشتمانی کەمدەکەنەوە لە بیری زیاد کردنیان، هەروەها هەردوو ڕێکخراوی چینی کۆمەڵگای ڕۆژهەڵاتی ئاسیا و ڕێکخراوی هاریکاری شەنگەهای لە ژێر کاریگەری ئەم پرەنسیپە دروستبوون. بەڵام چین دراوسێکانی دڵنیا کردۆتەوە لەوەی ئەم ڕێکخراوانە ئامانجی ئاشتیخوازی و هاریکاریان هەیە و هەڕەشە نین بۆسەر هیچ لایەك، مەبەستیش دروستکردن و پاراستنی بەرژەوەندی ئەندامەکانەکە پەیوەندی باشیان لەگەڵ ئەمریکا نییە. بەرپرسی پێشووی ئەمریکی سۆزان شیرك (Susan Shirk) بەراوردێك دەکات لە نێوان وڵاتەکەی دوابەدوای جەنگی جیهانی دووەم و دیپلۆماسیەتی هەمە لایەنەی چینی ئەمڕۆ، دەڵێت: ویلایەتە یەکگرتووەکانی

ئەمریکا توانی بڕوا بە وڵاتانی تر بهێنێت کە مەترسیان لەسەر دروست ناکات لە ڕێگای دروستکردنی دەزگا و دامەزراوی جیهانی هەمە لایەنە، بەڵکو خۆی (USA) دەخاتە ژێر دەسەڵاتی ئەم دامەزراوانە. بە واستە بوونی ویلایەتە یەکگرتووەکان بە یاساو بڕیارەکانی ئەم دەزگایە USA توانی سەرکەوتوانە دەسەڵاتی خۆی بەسەر سیستەمی جیهانی بسەپێنێت. ئایا بەشدار بوونی چین لە دەزگا و دامەزراوە هەرێمی و جیهانییەکان هەمان دەرئەنجامیان دەبێت؟ کە ڕێگا بە چین بدات وەك هێزێکی جیهانی هەڵسێت و ببوژێتەوە؟

نەتەوە یەکگرتووەکان بووە بە ئەمپلی فایەر (Amplifier) بۆ تێڕوانینی چین بۆ جیهان. چین بە پێچەوانەی ڕووسیایە کە زۆر بە شانازییەوە هەڵسوکەوت دەکات و تام و چێژ وەردەگرێت کاتێك تەنگژە و بەربەست و گرفت لە بەردەم پلانەکانی USA و EU دروستدەکات، بەڵکو چین دەیەوێت وا خۆنیشاندات کە هەمیشە لە هەڵوێستی چارەسەر خوازیدایە. کاتێك کە بخوازێت ڤیتۆ بەکار دەهێنێت، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی دەیەوێت خۆی لە پەنای خەڵك بشارێتەوە، ئاستەنگ دروستبکات کەسیش گلەییان لێ نەکات. لە شەڕی دژ بە عێراق هەر چەند زۆر بە توندی دژی ئەم کارە بوو بەڵام ڕێگای بە فەرەنسا و ئەلمانیا و ڕووسیادا کە سەرکردایەتی ئەم بەرهەڵستکارییە بکەن.کاتێك گفتۆگۆ گەرم بوو لەسەر گەورە کردنی ئەنجوومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی لە ٢٠٠٥ چین هانی وڵاتانی ئەفریقیای دەدا تا داوای کورسییەك بکەن بەو مەرجەی مافی ڤیتۆیان هەبێت، بەم کارەیشی داواکارییەکەی ژاپۆنی لەبار برد بۆ هەمان مەبەست پێشکەشیان کردبوو (ئەندامی هەمیشەیی لە ئەنجوومەنی ئاسایشی نێودەوڵەتی لەگەڵ مافی ڤیتۆ).بەهەمان ئەندازەش بەیگین ڕێگای بە ڕێکخراوی وڵاتە ئیسلامییەکاندا بۆ لاواز کردنی کۆمەڵەی مافی مرۆڤ (HR Council). ئەم دیپلۆماسییەتە ژێر وردبینە کاریگەریەکی تێکدەر هەبوو لە بەشدار کردن لە کەم کردنەوەی کاریگەری USA : لە ساڵی ١٩٩٥ ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا لە هەڵبژاردنەکانی کۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەکگرتووەکاندا ٥٠,٦٪ دەنگەکانیان هێنا،

بەلام لە ساڵی ٢٠٠٦ دا، ٢٣٪ یان هێنا، ئەنجامەکانیشی لە مافی مرۆڤ زۆر لەوە خراپتر بوون: ئەنجامەکانی چین لە ٤٣٪ فڕی بۆ ٨٢٪ . بەڵام هی ئەمریکا لە ٥٧٪ هاتە خوارەوە بۆ ٢٢٪ . پەیامنێری ڕۆژنامەی نیویۆرك تایمز بۆ کاروباری نەتەوە یەکگرتووەکان جیمس تراوب (James Traub) سەرنجی داوە کە کارەکانی نەتەوە یەکگرتووەکان و ئەنجوومەنی ئاسایش کاتێك ئەنجامدەدرێن ئەگەر ئەمریکا ڕێگا بدات. ئەم قسە ڕاستەی جیمس ڕەنگە بەم زووانە چینیش بگرێتەوە. جیمس تراوب ڕاستە کە دەڵێت تواناو کاریگەری چین لە نەتەوە یەکگرتووەکان لە زیاد بووندایە، ڕەنگە دوای ماوەیەك گلەیی لە دەسەڵات و کاریگەری چین بکەین لە UN سەبارەت بە سیاسەتی گەورە و گرنگ لە جیاتی ئەوەی بڵێین ئەگەر ئەمریکا وای نەکردبواییە.

نموونەی چینی:

لە ساڵەکانی ١٩٩٠ دا ڕۆماننوسی (ساخر) وەنگ شوۆ (Wang Shuo) دەسەڵاتدارانی چینی زۆر نارەحەتکرد بە بلاوکردنەوەی ڕۆمانێکی زۆر سەرکەوتوو کە ژمارەیەکی یەکجار زۆری لێفرۆشرا بە ناونیشانی" پێم مەڵێ مرۆڤ" (Don't Call me Human)، کە تیایدا خەیاڵی خۆی بەکار هێناوە بۆ نیشاندانی ئۆلۆمپیادی بەیگین کە میللەتانی جیهان لەم ئۆلۆمپیادەدا پێشبڕکێ لەسەر ئەوە دەکەن کە کێ زیاتر (تەحەمولی ئیهانە دەکات)، لە جیاتی پێشبڕکێی وەرزشی و هێز. لەم پێشبڕکێیانەدا چین دەیەوێت بەهەر جۆرێك بێت پلەی یەکەم بەدەستبهێنێت.

پاڵەوانی ڕۆمانەکە کە شوفێرێکی (فاشل)ی تاکسییە کە ناوی (یوانبۆ)یە (Yuanbao) سەرۆکایەتی تیمی چین دەکات بەرزترین خاڵی بەدەستهێناوە هەر لە خواردنەوەی مێزی پێشبڕکێ کەرەکانی تر و هەتا بە زیندووی سڕیکەن بە بەستن لەناو تانکی ماسی گواستنەوەدا. ڕۆمانەکەی وەنگ شوۆ (Wang Shuo) زۆر وەحشیانە گاڵتە بە مەترسییەکانی وڵاتەکەی دەکات لە پاراستنی ڕوو...

لە کۆتایشدا لە درامایەکی زۆر ناخۆشدا یوانباوۆ Yuanbao پاڵەوانی ڕۆمانەکە پێستی دەموچاوی دادەدڕێت تەنها بۆ بردنەوەی مەدالیای زێڕین.

دیمەنێکی زۆر ترسناکە،دژە پاڵەوانێکی (Anti- hero) بێ دەموچاو لەناو گۆمێك خوێن وەستاوە و پێستی دەموچاوی خۆی بەرز لە سەرسەری خۆی ڕاگرتووە وەك پاڵەوانێکی سەرکەوتوو. ئەم ڕۆمانە ڕەخنەیەکی زۆر قورس بوو هەوڵەکانی چین بۆ دروستکردنی هەستکردن بە گرنگی شانازی نیشتمانی. هەر بۆیە کەوتە ژێر هەڵمەتی دەزگای پیسبوونی ڕۆحی (Spiritual Pollution). وەنگ شوۆ لە ڕۆمانەکەیدا دەیەوێت بڵێت، بۆ ئەوەی چین ڕزگاری بێت لەو هەموو ئیهانە کردنەی کە لە لایەن بیانییەکانەوە پێیان کراوە دەبێت چینییەکان خودی ئیهانەکە لە ئامێزگرن (Toembrace thet humiliation it self).

ئەو بەیجینەی کە وا خەریکی خۆ ئامادە کردنە بۆ ئۆلۆمپیادی ٢٠٠٨ جیاوازییەکی زۆری هەیە لەگەڵ وەسفەکەی وەنگ شاوۆ، چونکە ڕژێم ئەم یارییانە بە دووپاتکردنەوە و ناساندنی (چین)ە وەك زلهێز، ئەو نەوەی کە دووچاری ئیهانە هاتن وا ڕێگا چۆڵدەکەن بۆ نەوەیەکی تر کە جگە لە سەرکەوتن هیچی تر نازانن نەیبینیوە. لە دەرەوەش وڵاتانی دنیا خوویان بە چین گرتووە تا ڕادەی (یادمان)، تەنها لە ساڵی ٢٠٠٦ دا نزیکەی نیوەی سەرکردەکانی وڵاتانی جیهان سەردانی چینیان کرد (ژمارەی وڵاتانی جیهان نزیکەی ١٩٢ وڵاتە). بەڵام سەرەڕای ئەمانەش بیرکردنەوەی چینییەکان تا ئەمڕۆش هەر بەرگریکردنە (Defensive). ئەم بەرگریکردنە و داکۆکی کردنە مێژوویەکی دوورودرێژی هەیە، فەیلەسوفە هاوچەرخە چینییەکان لە جیاتی ململانێ کردن لەگەڵ ڕۆژئاوا بە پێوەری ڕۆژئاوایی وا خەریکن پێوەر و بنەماکانی یاریکردن دەگۆڕن هەروەك کۆمیتەی ئۆلۆمپی ڕۆمانەکەی وەنگ شاوۆ، تەنها ئەو یاریانەش دەکەن کە خۆیان سەرکەوتنی تێدا بەدەستبهێنن و باڵادەستی خۆیانی تێدا دووپات بکەنەوە.

زۆربەی هەرە زۆری ئەوانەی سەردانی بەیجین دەکەن، هەروەك مەراسیمی حەج ئاسا سەردانی" پەرستگای بەهەشت" یش دەکەن، منارەکەی وەك خەیاڵ دەڕوانینە پایتەختی چین، وەك کۆڵکە زێرینەیەك وایە کە بە خەڵکەکە بەخشرابێت وەك خەڵاتی دوای مەرگ و زیندوو بوونەوە. تەلار سازییەکی یەکجار زۆر وردی تیا بەکار هاتووە و زۆر لێکدانەوەی فەلەکی بۆکراوە تا بەڕاست لاسایی کردنەوەی بەهەشت بچێت، لە نێو ژمارەیەکی زۆر لە پەڵە هەوری مەرمەڕی هەڵساوەتەوە بەر لە گەیشتن بە لوتکەی گردەکانی مەراسیمی بەهەشت"Altar of Heaven".

ئالێرە بوو ئەو ئیمپراتۆرەی کە ناسرابوو بە کوڕی بەهەشت قوربانی و دوعاو نوێژەکانی پێشکەش بە حاکمی گەردوون دەکرا (Ruler of the Universe)، ئەو یاسایانە کە ساڵانە دەریدەکردن داڕێژرابوون بە جۆرێك کە بوو بوون بە سومبلی سیستەمی جیهانی لە چینی کۆن. لە ژێر سایەی پرەنسیپی "تیان خیا" Tian Xia یانیش هەموویان لە ژێر سایەی بەهەشت، ئیمپراتۆر هەموو سنوورەکانی دەبەزاند و بوو بوو بە سەنتەری سیستەمی جیهانی. سەرەڕای ئەوەی هەموو ئارەزوو و ئامانجەکانی خۆیانیان هێنابووە دی لە قازانجی پەرستگاکانیان، بەڵام ئیمپراتۆریەتی منگ Ming خەریکی دروستکردنی سومبلێکی نیشتمانی و نەتەوەیی مەزنتر بوون، دروستکردنی دیواری چین. لەو کاتەی باوەشیان بۆ دنیا کردبۆوە هەستیانکرد کە ئەم کارەیان مەترسیدار دەبێت سنوور دروستبکەن. وەك قەڵغان بۆ پاراستنی چین لە مەترسی بەربەری و بیانیان. خێزانی مینگی فەرمانڕەوا وەك هەموو دەسەڵاتدارانی تری چین ترسیان لێنیشبوو نەوەك نەتوانن چین بە یەك پارچەیی بهێڵنەوە لە مەترسی دراوسێکانیان. ئەویش کاریگەری هەبوو لەسەر چینییەکان هەر بۆیەش کەوتنە ژێر کاریگەری باری دەروونی دیواری مەزن. ئەو کاریگەریە هێندە زاڵە بەسەریان کە ڕەنگدانەوەی هەیە بەسەر ناسنامەی نیشتمانی، جۆری ژیان تەنانەت ئەلف و بای نووسینی چینی. هەموو شارە چینییەکان تەنراون بە دیوار، خانووی دێهاتەکانیان بریتییە لە خانوویەك چواردەوردراو بە دیوار لە هەمان کاتیش پیتی نووسینیشیان بریتییە لە چوار دیوار.

هەر چەندە مەترسییەکانی چین سەبارەت بە سەروەری و لەدەستدانی دەسەڵات کاتێك بوون کە چین لە داگیرکردنی دەرەکی دەترسا، بەڵام ئەم بیرۆکانە ئەمڕۆ روو لە وڵاتانی دەرەوە کردووە. عەقلیەتی دیواری مەزنی ئەمڕۆ چین مەترسی داگیرکردنی دەرەکی نییە، بەڵکو بریتییە لە بانگەشەی چین بۆ دیدو بۆچوونیان سەبارەت سەروەری. بەمەش بە گوێرەی پلانێکی داڕێژراو رووندادات. چین هێندە گەورە و چالاك و پراکتیکە و پراگماتیکە و هێندەش پێیستی بە سەرکەوتن هەیە، هەر بۆیەش سەرکردە سیاسییەکانیان بە بەردەوامی خەریکی تاقیکردنەوەی رێگای تازەن بۆ ئەنجامدانی کارەکانیان. ناوچەی ئابووری تایبەت بەکار دەهێنن بۆ تاقیکردنەوەی فەلسەفەی تازە و جۆراوجۆری بازاڕ.

هەر ئێستا هەزار جۆر بیرۆکە تاقیدەکەنەوە. هەر لە راوێژکاری گشتی هەتا هاوپەیمانی هەرێمی.بەڵام هەر لەم تاقیگە مەزنەدا بۆ تاقیکردنەوە کۆمەڵایەتییەکان تێڕوانین و دیدێکی تر بۆ جیهان سەری هەڵدا کە لە داهاتوو بە مودیلی چینی دەناسرێت. ئازاد بوونی چین لە ژێر کاریگەری رۆژئاوا خۆی لە خۆیدا بووە بە ئەلتەرناتیڤ، رێگایەکی تری غەیرە رۆژئاوایی بۆ وڵاتان و کەسانی تر کە رێچکەی بگرن. بیرۆکەی (جیهانی دیواردراو) لە دەوڵەتی نەتەوەیی (Nation States) کۆنترۆڵی داهاتووی ئابووری و سیاسەتی سیاسی و سیاسەتی دەرەکی خۆی دەکات و وەك رکابەرێکی ئایدۆلۆژی رووبەڕووی فەلسەفەی ئەمریکی بوو "جیهانی پان" و هەمە لایەنی لیبراڵی ئەوروپی بۆتەوە. لەم کەش و هەوایە پڕ"منافەسەیە" داڕێژەرانی سیاسەتی رۆژئاوایی دەبێت بیروباوەڕی خۆیان لە باوەشگرن و بیانکەن بە کردار ئەگەر بە راستی بیانەوێت بانگەشە بۆ بیروباوەڕی لیبراڵ بکەن.

چەرخی بیست ویەك نابێت بە چەرخی چینی کە تیایدا ماکدۆناڵدز بگۆڕدرێت بە مانتاووMantou (چێشتخانەی خێرای هەرشتە یان نوودڵمی چینی) وەك بە ناوبانگترین خواردنی جیهانی، یانیش CCTV چینی جێگای CNN بگرێتەوە. یانیش نیووەیڤ New Wave جێگای هۆلیود بگرێتەوە. بەڵام چین شان بەشانی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و یەکێتی ئەوروپا دەبێت بە رێکخەری سیستەمی جیهانی. تەحەددای کاریگەری

و بەرژەوەندییەکانی ڕۆژئاوا دەکات لە ئەفریقیا، ئاسیا، ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، ئەمریکای لاتین و کۆمارە کۆنەکانی یەکێتی سۆڤیەتی جاران بە نمونەیەکی تازە لە جیهانگیری.ئەگەر چین بەردەوام بێت لە گەشەسەندن ئەوا ڕەنگە لە داهاتوودا خۆپیشاندەرانی بەردەم ڕێکخراوی بازرگانی جیهانی گلەیی لە یەکدەنگی بەیگین و واشنتۆن لە یەك کاتدا بکەن. هەروەها ڕەنگە گرنگی بدەن بە وتارەکانی سەرۆکی چین بۆ کۆنگرەی میللی چینی شان بە شانی وتاری سەرۆکی ئەمریکی بۆ نەتەوەی ئەمریکی "Stat of the Union". ململانێی خای و لیXi and Li ڕەنگە وەك ململانێی نێوان (نیکۆلای سارکوزی و سیگۆلین ڕۆیال و ڕەدی جوولیانی و هیلاری کلینتۆن) یان لێبێت.

پلانەکانیان بۆ ئاسیای ناوەڕاست بێت، هەروەك ماوەیەکی زۆر خەریکی سیاسەتی پارێزگارە تازەکانی ئەمریکی بوونNeo-Cons سەبارەت بە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست. هەروەها ڕەنگە بۆنۆوBono بۆب گیلدۆفBob Geldof جاری داهاتوو بۆ پاراستنی ئەفریقیا، ڕەنگە گەورەترین کونسێرت لە یاریگای ئۆلۆمپی بەیگین بگێڕن لە جیاتی هاید پارکی لەندەن. ڕێگای چین بۆ بوون بە زلهێزی ئاسان نابێت. ڕەنگە نمونەی چینی بۆ دەوڵەتی سەرمایەداری و بازاڕی کراوە و سیستەمی سیاسی داخراوە زۆر درێژ خایەن نەبێت. بەڵام جێگای وەبیرخستنەوەیە کە تاقیکردنەوەی ئابووری سۆڤیەتی جاران سێ نەوەی پێچو تا رووخاو هەرەسی هێناو لە مەیدانی عەمەلی فەشەلی هێنا، سەرەڕای ئەوەش تاقیکردنەوەی سۆڤیەتی بوو بوو بە ئەلتەرناتیڤێك کە ململانێی لەگەڵ بیروباوەڕی دیموکراسی لیبراڵی ڕۆژئاوادا دەکرد.

پێشکەوتنی چین حاڵی حازر بەڵانسی ئابووری و سەربازی گۆڕیوتەوە، ئێستاش بیرو بۆچوونی جیهان بۆ سیاسەت و ئابووری و سیستەمی جیهانی دەگرێت. ئەوانەی پێیان وابوو کە دەوڵەمەند بوونی چین وادەکات چینییەکان زیاتر بەرەو ڕۆژئاوا بێن بە هەڵە دەرچوون. بۆ یەکەمین جار دوای شەڕی سارد، ئەوروپاو ئەمریکا ڕووبەڕووی ئەلتەرناتیڤێکی زەبەلاح و ترسناك دەبنەوە ئەویش بریتییە لە نمونەی چینی "The Chinese Model".

چەند کەسایەتیەکی ئەم کتێبە

سوی زهایوان: Cui Zhiyuan: پرۆفیسۆری سیاسەت و بەڕێوەبردنی گشتی لە زانکۆی تسنگهوەTsinghua لە بەیجین. یەکێکە لە سەرکردەکانی چەپی تازە، لە ڕێگەی هەوڵدان بۆ دۆزینەوەی ئەلتەرناتیڤ بۆ بیری لیبراڵی تازەی سەرمایەداری زۆر بە چاکی لە نێوەندی بیرمەندان سەری هەڵداو ناسرا. بە ناوبانگترین بەرهەمی کتێبێکە بە ناونیشانی گوندی نانجی" Nanjie"، جگە لە وتارێکی بە ناوبانگ کە بانگەواز بۆ " قۆناخی دووەمی ئازاد کردنی بیر". لە ساڵی ١٩٦٣ لە دایك بووە و باوکی ئەندازیاری نوکلیاری بوو لە سچیوان"Sichuan". سوی سەرەتا لە زانکۆی هونان Hunan خوێندنی دەست پێکرد لە پاشان خوێندنی ماستەری لە ئەکادیمیای زانستە سیاسییەکانی لە بەیجین CASS دەستپێکرد، بەڵام تەواوی نەکرد و تا ساڵی ١٩٨٧ چوو بۆ زانکۆی شیکاگۆ. لە ساڵی ٢٠٠٤ گەڕایەوە بۆ چین لەبەر پیربوونی دایك و باوکی چونکە ئەویش تاقانەی دایك وباوکی بوو.گفتوگۆی هزری ساڵانی ١٩٩٠ لەو شوێنە بوو کە لێکۆڵەرەکانی لێبوون، چونکە دەیانتوانی بە ئازادی بیر بکەنەوە و بیروڕاکانیشیان بلاوبکەنەوە، لەسەرووی هەمووشیان هۆنگ کۆنگ. سوی دەڵێت کە لە دەرەوە بیت کاریگەریت زیاترە بە ئازادی خۆت قسە دەکەیت، بەڵام ئەمڕۆ ئازادترین، چونکە ئەنتەرنێت کاریگەریەکی زۆری هەیە، باسی هەر شتێك بکەیت ئاساییە بەڵام تەنها باسی بە پەلە لادانی پارتی کۆمۆنیستی فەرمانڕەوا نەکەیت.

فانگ ننگ: Fang Ning :یەکێکە لە باشترین بیرمەند و هزرڤان لە بواری تیۆری سیاسی.باشترین کاری نووسینی بریتییە لەکتێبێك بە ناونیشانی ڕێگای چین لە ژێر سێبەری جیهانگیریدا". Chinas Raad under the Shadow of Globdiziantion (1999) " کە لەگەڵ وەنگ خیاودۆنگ Wang Xiaodoug بە هاوبەشی نووسی بوویان و لە ساڵی ١٩٩٩ بڵاو کرایەوە.فانگ ننگ زۆر شانازی بەو

وتارە دەکات کەلە ١٩٩٧ نووسیبووی بە ناوی سۆشیالیزم بریتییە لە بەیەکەوە گونجان"Socialism is abaut Harmany".

کەیەکێك بوو لەوانەی باس لە پەیوەندی نێوان سۆشیالیزم و گونجاندن بکەن و دەڵێت ئەم بابەتەی من بوو بە هۆی هاندان و سەر هەڵدانی درووشمی سیاسی ئەمڕۆ لە" کۆمەڵگای گونجاو و جیهانی گونجاو".

جێگری سەرۆکی دەزگای سیاسییە لە ئەکادیمیای زانستە کۆمەڵایەتییەکانی چینی و یەکێکە لە بە بەرهەمترین نووسەری بواری تیۆری سیاسی و دیمۆکراسی.

لە حکومەت زۆر نزیکە و لە زۆر لە پرۆژەکانیان بەشدارە، دواترینیان راپۆرتی حکومی سەبارەت بە دیموکراسی ساڵی٢٠٠٦٥ ."White Paperon Democracy".

گان یانگ: GanaYang: ئەکادیمێکی هەواداری چەپی تازەیە. حاڵی حازر یارمەتیدەری لێکۆڵەرەوەیە لە سەنتەری لێکۆڵینەوە ئاسیاییەکانی زانکۆی هۆنگ کۆنگ. دوابەدوای هەڵاتنی لە چین بەهۆی خۆپیشاندانەکانی مەیدانی تیانیامین Tiananmen چوو بۆ USA دکتۆرانامەی PhD لە زانکۆی شیکاگۆ وەدەستهێنا. لەکارە بە ناوبانگەکانی ئێمە رێسا دروستکەین 1989 Weare Creating Tradition . هەروەها چەند بۆ چوونێك لەمەڕ لیبرالیزم 1997 Reflections on Liberalisms. گانگ یانگ خەڵکێکی زۆری لە راستی تازە تووڕە کرد بە بەکار هێنانی دەستەواژەی" کاولکاری داهێنەر"Creative destraction" بۆ وەسفکردنی شۆڕشی کەلتووری.

هوئانگانگ: Hu Angang: پیاوێکی زۆر نائاسایی ئابووری چینییە، خۆی قژە ئاڵۆزەکە و جل وبەرگە نافەرمییەکانی بەهەمان حەماسەتی مۆسیقاژەن و مایسترۆی بەریتانی" Nigel Kennedy" و کاریگەریەکەی بەسەر جیهانی مۆسیقای کلاسیکییە. بە هاوبەشی لەگەڵ وانگ شاوۆ کوانگ"Wang Shaoguang" لە ژێر ناونیشانی" توانای دەوڵەتی چینی" "Chinas state Capacity" بلاو کردەوە کە بە یەکێك لە کاریگەرترین راپۆرت دەژمێردرێت لە ٢٠ ساڵی رابردوودا نووسرابێت و کاریگەری یەکجار زۆری هەبێت بەسەر حکومەت و سیاسەتی ئابووری چینی بۆ بەهێز کردنی رۆڵی دەوڵەت.

زیاتر لە ٤٠ بابەت و نامیلکەی بلاو کردۆتەوە راوێژکارێکی بەردەوامی حکومەتی ناوەندی و حکومەتی هەرێمەکانە. ئێستاش پرۆفیسۆر و بەڕێوەبەری سەنتەری لێکۆڵینەوەی چینییەکانە لە قوتابخانەی سیاسەتی گشتی و بەڕێوەبردن لە زانکۆی تسنگهوە. لە کاتی خوێندنی دکتۆرای لە زانکۆی یەلیYale وانگ شاوۆ کوانگی ناسی، هەر لەو کاتەوە پرۆفیسۆری بە سەردانەVisiting Professor لە ژمارەیەکی زۆر لە زانکۆکانی رۆژئاوا.

کاریگەرترین ئابووری ناسی چەپی تازەیە و سەر چۆپیکێشی لێکۆڵەرەوەی چینییەکانە سەبارەت بەبارودۆخی نیشتمانی، ئەم ئارەزووەشی دەگەڕێتەوە بۆ ساڵی (١٩٨٥)ی ئەکادیمای زانستی چینی.

پان ویی: Pan Wei:پرۆفیسۆرە لە قوتابخانەی لێکۆڵینەوە نێودەوڵەتییەکان و بەڕێوەبەری سەنتەری چینی و مەسەلەجیهانییەکانە لە زانکۆی بەیجین لە ئەستێرە گەشەکانی ئەکادیمیای چینی. لە پرۆژەیەکی لە ژێر ناونیشانی" راوێژکاری سەروەریی و دەوڵەتی یاسا" "Consultative Ruleat Law" کە تیایدا داوا دەکات چین سوود لە نموونە تاقیکردنەوەی سەنگافورە بکات لە جیاتی لیبراڵ دیموکراتی رۆژئاوایی. ئەو رایەشی کاریگەریەکی زۆر گەورەی هەبوو. دکتۆرایەکەی لە ساڵی ١٩٩٦ لە زانکۆی بێرکلیBerke ley ی کالیفۆرنیا وەدەستهێنا. یەکێکە لە هزرڤانە داهێنەرەکانی چاکسازی سیاسی و پەرەپێدان و گەشەسەندنی ئابووری لە لادێی چینی. پان ویی مەیلێکی محافزکارانەی هەیە و بانگەشە بۆ نموونەیەکی چینی لە گەشەسەندی سیاسی و ئابووری دەکات.

کن یاکنگ: Qin Yaqing: پرۆفیسۆر و جێگری سەرۆکی " زانکۆی چینی بۆ مەسەلە بیانییەکان"ە"Chinas Foreign Affaies auaniversity" ناو بانگێکی زۆر چاکی دەرکرد وەك پسپۆری سیاسەتی دەرەوەی چینی. لە ساڵی ١٩٩٤ دکتۆرای لە زانکۆی میسۆریMissouri وەدەستهێناوە. رۆڵێکی دوو سەرەی زۆر گرنگی بینی لە دەزگایەك کە لە لایەن حکومەتەوە پاڵپشتی لێدەکرا. زانکۆی مەسەلە بیانییەکانە لە

لایەن وەزیری پێشووی دەرەوەی چین زهۆو ئین لایZhou En Lai دامەزرا هەمان رۆڵی قوتابخانەی ناوەندی حیزبی بینی لە سیاسەتی ناوخۆ، بەڵام ئەم دەزگایە تایبەتە بە سیاسەتی دەرەوە و بە ئومێدی ئەوەی پەل بهاوێژێت بۆ پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانیش. پرۆفیسۆر کن یاکنگ بەشدارییەکی بەرچاوی هەبوو لە دارشتنی سیاسەتی دەرەکی حکومی و راوێژکاری حکومەتی کردووە سەبارەت بە رێکخراوی رۆژهەڵاتی ئاسیا بۆ تێکەڵبوونی هەرێمی.

شی ینهۆنگ: Shi Yinhmng: پرۆفیسۆری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکانەوە لە زانکۆی میللی بەیجین. یەکێکە لە سەرنجراکێشترین بیرمەندی چینی سەبارەت ستراتیژیەتی چین.

مشتومرێکی زۆری دروستکرد کاتێك بانگەوازی کۆتایی هێنانی بارگرژی کرد لە گەڵ ژاپۆن. مامۆستای سەفەر کردوو بووەVisting Fellow لە زۆر لە زانکۆکانی ئەمریکا، وەك زانکۆی هاروڤارد Harvard و باکووری کارۆلاینا و دینڤر. پسپۆرە لە بواری " ستراتیژی گشتی" "Grand Stratgy" "یانیش ستراتیژیەتی مەزن".

شی ینهۆنگ ئینتەرناسیونالیستێکی لیبراڵە و زۆر کراوەیە داوای کۆتایی هێنان بە بارگرژی نێوان وڵاتەکەی و هەریەك لە ژاپۆن و ئەمریکا دەکات.

وانگ هوی: Wang Hui: پرۆفیسۆری لێکۆڵینەوەیە لە زانکۆی تسنگهوە Tsinghua و جێگری سەرنووسەری گۆڤاری هزری و بیرمەندی دووشوو بووە، لە ١٩٩٦-٢٠٠٧. یەکێك بوو لە سەرکردە ناسراوەکانی چەپی تازە لە چین و داوا لە حکومەت دەکات کە بایەخی زیاتر بدات بە چارەسەرکردنی کێشەی نایەکسانی و پیسبوونی ژینگە. لە دایك بووی ١٩٥٩ یە لە گیانگسو "Jiangsu"ە وە لە خێزانێکی زیرەك پەروەردە کراوە. لە سەردەمی شۆرشی کەلتووریدا لە کاریگەریەکی جل و بەرگ بۆ ماوەی ٢٠ مانگ کاری کردووە دواتر چووە بۆ زانکۆی خینگدو Xingdu و دواتریش دکتۆرای PhD لە ساڵی ١٩٨٥ لە ئەکادیمای زانستە کۆمەڵایەتییەکانی چین وەدەستهێناوە. بەشداریکردووە لە خۆپیشاندانەکانی گۆرەپانی تیانیامین Tiananmenی

١٩٨٩. لە پاشان چوو بۆ هارڤارد لە ساڵی ١٩٩٢ لە پاشان ماوەیەکی لە زانکۆی کالیفۆرنیا لە لۆس ئەنجلس بەسەر بردووە. دەڵێت کاتێك لە قوتابخانەی ناوەندی بووم هەموو پایزێك دەچووین بۆ کارکردن لەگەڵ جوتیاران تا شارەزای بەروبوومی کشتوکاڵی بین.

وانگ شاوۆ کوانگ: Wang Shaoguang: یەکێکە لە بەهرەمەندترین بیرمەندانی چەپی تازە. پرۆفیسۆرە لە زانکۆی چینی لە هۆنگ کۆنگ و سەرنووسەری گۆڤاری"China Review" ە، پتر لە ٢٠ ساڵە لە دەرەوەی چین ژیاوە، کۆئەندامی گاردی سوورە و دکتۆرای لە زانکۆی کۆرنێل لەسەر بابەتی شۆرشی کەلتووری وەدەستهێناوە لە ١٩٩٠، لە نێوان ١٩٩٠-٢٠٠٠ لە زانکۆی یەك وانەی وتووە بەرلەوەی بچێت لە هۆنگ کۆنگ جێگیر بێت. لە ساڵی ١٩٩٣ لەگەڵ" هوئانگانگ" بە هاوبەشی"China`s State Capacity Report".

کە تیایدا مشتومرێکی زۆر گەورەیان دروستکرد لە کۆتایشیدا ئەم راپۆرتە بوو بە هۆی ئەنجامدانی گۆرانکاری بنەرەتی لە سیستەمی باجی وڵات. هەر لەو کاتەوە ئەم جووتە کۆمەڵێك راپۆرتی زۆر گرنگیان نووسیوە و بڵاو کردۆتەوە کە بوونەتە هۆی دەرکردنی فشار و کاریگەرییەکی زۆر لەسەر بریارەکانی حکومەت سەبارەت بە سیاسەتی ئابووری وڵات.بەم دواییەش بەهاوکاری پان ویی و گان یانگ خەریکی پرۆژەی راپۆرتێکە سەبارەت و نموونەی تاقیکردنەوەی چینی"Chin Model".

وانگ خیاودۆنگ: Wang Xiaodong: بە ناوبانگترین نەتەوە پەرستی توندرەوی چینییە، بەشی هەرە زۆر جارەکان لە سەنگەری پێشەوەی گفتوگۆکانی پەیوەندی نێوان چین و ئەمریکا و چین و ژاپۆندایە، یانیش ئەوانەی سەبارەت بە کێشەکانی ژینگە. کتێبێکی بە هاوبەشی لەگەڵ فانگ ننگ Fang Ning نووسی بە ناونیشانی" رێگای چین لە ژێر سێبەری جیهانگیریدا" " Chian`s Road under the Shadowaf Globaliziation" لە ١٩٩٩ کە بریتییە لە مانیفێتۆی شەپۆلی تازەی نەتەوە پەرستەکانی چینییە لە سەردەمی جیهانگیریدا. هەر چەندە لەگەڵ هێڵی گشتی

سیاسەتی دەرەکی چین کۆك نییە، بەڵام ڕێزێکی زۆری لێدەگرێت و پەیوەندیەکی زۆری لەگەڵ میرە بچکۆڵەکان هەیە، کە بریتین لە منداڵەکانی بەرپرسە پایە بەرزەکانی حکومەت.

یان خیوتۆنگ: Yan Xuetong: بە ناوبانگترین سەرکردەی کۆمۆنیستە تازەکانە" Neo- comm" و لە هەمانکاتدا بە دڵنیاییەوە نەتەوە پەرستە و داوای واقعیەت دەکات سەبارەت بە تایوان و ژاپۆن و وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا. بەڕێوەبەری دەزگای لێکۆڵینەوەی نێودەوڵەتییەکانە لە زانکۆی تسنگهوە. بە ناوبانگترین بیرمەندی سیاسەتی دەرەکی چینییە. دکتۆرای لە زانکۆی کالیفۆڕنیای بێرکیلی لە ١٩٩٢ وەدەستهێناوە. لە دەزگای چینی بۆ پەیوەندییە هاوچەرخەکانی بەیجین لە ١٩٨٢-١٩٨٤ وە ١٩٩٢-٢٠٠٠ کاریکردووە.

یانگ یاو: Yang Yao: یەکێکە لەو ئابووری ناسانەی کە لێکۆڵینەوەی کردووە لەسەر کاریگەری هەڵبژاردنەکان و دیموکراسی لەسەر خۆشگوزەرانی. پڕۆفیسۆر و جێگری بەڕێوەبەری سەنتەری چینی بۆ لێکۆڵینەوەی ئابووری لە زانکۆی بەیجین. دکتۆرانامەی PhD لە ١٩٩٦ لە زانکۆی وێسکۆنسن مادسنMadison Wisconsin وەدەستهێناوە. یانگ یاو خۆی بە دوور دەگرێت لە توندڕەوەکانی بازاڕ، کە ئەوانیش بەشی هەرە زۆری ئابووری ناسەکانی ڕاستی تازەن، هەروەها خویشی لە هەل پەرستەکانی چەپی تازەش دەپارێزێت. یانگ دەڵێت ئابووری ناسە چینییەکان زیاتر ڕاستڕەون لە وانەی ئەوروپا و ئەمریکا، منیش چەپڕەوم چونکە دکتۆرانامەکەم لە Wisconsin وەدەستهێناوە کەوتۆتە سۆشیالسترین ویلایەتی USA . کاتی خۆی نەمدەزانی Wisconsin چ کاریگەریەکی بەسەر مندا دەبێت.

یانگ یی: Yang Yi: لە ساڵی ١٩٦٨ چووە ریزی هێزی دەریاوانی چین و لە پاشان کرایە نوێنەری دەریاوانی (ملحق بحری) لە باڵیۆزخانەی چین لە واشنتۆن لە ١٩٩٥-٢٠٠٠. ئێستاش بەڕێوەبەری دەزگای لێکۆڵینەوە ستراتیژییەکانە. لە زانکۆی بەرگری نیشتمانی. سەرۆکی بەشی لێکۆڵینەوەکانی زانکۆیی" ستراتیژیەتی نێودەوڵەتی چینی"

و" ستراتیژیەتی ئاسایشی نیشتمانی"یە. ڕێزی تایبەتی خۆی هەیە وەك ئەفسەرێك و لێکۆڵەرەوەیەك، هەروەها دەسەڵاتێکی زۆری هەیە لە مەسەلەی سیاسەتی ئاسایشی چینیدا. لەم چەند ساڵانەی دواییدا چەند وتارێك و بابەتی زۆر کاریگەری بڵاوکردەوە سەبارەت بەئاسایشی نیشتمانی لە "Global Times" کە بوو بە جێگای سەرنجێکی زۆر لە ناو چین، هەروەها لە دەرەوەیشی.

یوکیپینگ: Yu Keping: جێگری بەڕێوەبەری بیرۆی دانان و وەرگێڕانی ناوەندییە. ئەم سەنتەرە پێشەنگە لە بزاڤی هەڵسەنگاندن و بڵاوکردنەوەی ئەو دەرس و پەندانەی تاقیکردنەوەی دیموکراسی سەرەتایی هەڵبژاردن و ڕاوێژکاری گشتی وەدەستهاتوون. بەوە ناسراوە کە یارمەتیدەرو بە هانای سەرۆك هوجینتاوۆ دەیەوێت. یوکیپینگ مشتومڕێکی زۆری نایەوە کاتێك هەندێك وتاری لە کتێبەکەی بڵاوکردەوە بە ناونیشانی" دیموکراسی شتێکی باشە" لە ٢٠٠٦. دکتۆرانامەی لە زانستە سیاسییەکان لە زانکۆی بەیجین لە ١٩٨٨ وەدەستهێناوە، ئەستێرە گەشەی تیۆری سیاسی پارتی کۆمۆنیستە. جگە لە پۆستە ئەکادیمییە زۆرەکانی پسپۆری سەرەکی حکومەتە بۆ لێکۆڵینەوەکانی مارکسیزم. کە دەزگاو سەردەمێکی تازەیە بۆ ژمارەیەکی زۆر لە تیۆرستە سیاسییەکانی چین. هەروەها پۆستی جۆراوجۆری حکومی پێ سپێردراوە و لە نێوەندە ئەکادیمیاییەکان ڕێزێکی زۆری لێدەگیرێت بۆ لێکۆڵینەوەکانی.

ئەو لەگەڵ چەند کەسێکی تر لە تیۆرستە چینییەکان هەمیشە لەبەر چاون و هەست بە کارەکانیان دەکرێت سەبارەت بە نموونەی دیموکراسی چینی.

زهینگ بیجیان: Zheng Bijian: یەکێکە لە کاریگەرترین بیرمەندی بواری سیاسەتی دەرەکی و چاکسازی سیاسی. پۆست و پیشەی زۆر گرنگ و سەرنجڕاکێشی وەرگرتووە هەر لە مامۆستا لە زانکۆی میللی و جێگری وەزیری پڕوپاگەندە بۆ ڕاپەراندنی کاروبار تا دەگات بە جێگری سەرۆکی قوتابخانەی ناوەندی حیزب. دەگوترێت کە ڕاوێژکاری سەرۆکی چینی" جینتاوۆ" بێت. لە ساڵانی ١٩٧٠-١٩٨٠ وەك پاڵەوانێکی چاکسازییەکان دەرکەوت، ئەوسا زۆربەی وتارەکانی حیزبی دەنووسی و ئامادە دەکرد. لە

هەموویشی گرنگتر ئەو وتارەی نووسی کە دینگ خیاو پینگ پێشکەشیکرد لە ١٩٩٢ لە گەشتە بەناوبانگەکەی بۆ باشووری وڵات کە بانگەوازی چاکسازی ئابووری کرد دوابەدوای بە ئاگا هاتنەوەکەی تیانیانمین. لە ٢٠٠٤ پڕۆژەی لێکۆڵینەوەیەکی ڕێکخستن بۆ بانگەشەی بووژانەوەی ئاشتی خوازPeaceful Rise" ". هەر چەندە بووژانەوەی ئاشتیخواز سەرکەوتنی وەدەستنەهێنا، بەڵام ئێستاش کاریگەری ناوەڕۆکی بابەتەکە تا ئەمڕۆش لەسەر نێوەندەکانی داڕشتنی سیاسەتی دەرەکی چین هەرماوە.ئێستاش سەرۆکی مونتەدای چاکسازی چینییە" China Reform Forum. کە ڕاوێژکاری پێشکەش بە حکومەت دەکات. لە تازەترین کاریشدا لە پڕۆژەیەك کاردەکات کە پێیدەڵێن پڕۆژەی تازە کردنەوەی کەلتووری چینی.

زهانگ وییینگ:Zhang Weiying: بە ناوبانگترین ئابووری ناسی چینییە و یەکێکە لە سەرکردەکانی ڕاستی تازە، یەکەم ڕاگری قوتابخانەی بەڕێوەبردنی گوانگهوە Guanghua لە زانکۆی بەیجین و بەڕێوەبەری " دەزگای لێکۆڵینەوەی بزنس". لە زانکۆی بەیجین و سەنتەری بزنسی ئەلەکترۆنی e-Business.

لەساڵی ٢٠٠٢ بە پیاوی ئابووری چینی دەرچوو لە لایەن کەناڵی تەلەفزیۆنی ناوەندی وڵات (CCTV). لە زۆر کۆمیتەی حکومی کاردەکات. دکتۆرانامەی PhD لە زانکۆی ئوکسفۆردی بەریتانی لە ژێر سەرپەرشتی هەڵگری خەڵاتی نوبل جەیمس میرلیس James Mirrlees دەستی هێناوە لە ١٩٩٦. بەر لە چوونی بۆ ئوکسفۆرد لە ١٩٩٠ وەك لێکۆڵەرەوە لە تیۆری سیاسەتی چاکسازی ئابووری کاریکردووە، کە ئێستا دەزگایەکی مردووە بە ناوی" لیژنەی دەوڵەت بۆ چاکسازی دەزگایی). یەکەمین کەس بوو کە بیرۆکەی " جووت ڕێگای نرخ دانانی داهێنا" بۆ چاکسازی. بەرزترین دەسەڵاتە سەبارەت بەتیۆری پڕۆژەیی لە چینEnterpeise Theory و کاریگەری زۆری هەیە بەسەر نێوەندە ئەکادیمییەکان و حکومەت و بزنس. بە پاڵەوانی قوتابخانەی لیبراڵە تازەکانی چین ناسراوە بۆ سیاسەتی گەشەسەندنی ئابووری لە چین. سەرەڕای ئەم هەمووەش ئەمڕۆ لە هەموو ئابووری ناسەکانی تر ڕەخنەی توندی لێدەگیرێت.

سەرنج

ژمارەیەکی زۆر لە خواستنەوەکانیQuatations ئەم کتێبە لەو دیدار و چاوپێکەوتنانە هاتوون کە نووسەر لەگەڵ هزرڤان و بیرمەندە چینییەکان ئەنجامیداوە. نەم ویست ڕاستەوخۆ لە خوارەوەی هەر لاپەڕەیەك بیان نووسم نەوەك خوێنەری پێ بارگران بکەم.

پێشەکی:

ل.٥: بوونی خودی چین "China`s very existence" گانگ یانگ، سێ ڕێسا مەزنەکەی سەردەمی تازە: تێکەڵبوونی سێ ڕێساکە و دووبارە سەرهەڵدانەوەی شارستانیەتی چینی، کۆڕێك بوو لە زانکۆی تسنگهوە لە بەیجین لە ٢٠٠٦. (و لە لایەن زهانگ فینگ وەرگێڕدراوە)

ل .١٠: خەونێك دروستکە، ڤکتۆر هیوگۆ، نامەیەکی کراوەیە کە ڤکتۆرهیوگۆ کە تیایدا کرداری سووتاندنی کۆشکی یوانمنیگیانYuanming yuan ریسواو مەحکوم دەکات کە لە لایەن هێرە فەڕەنسی و بەریتانییەکان ئەنجامدرابوو لە ١٨٦٠. ئەم بابەتە لەم سایتە دەستدەکەوێت بە ئینگلیزی

.hhh:# www. Pbase.com/ chlorophy/imag/6q1581z1

ل.١٣: خەونی ئەمریکی بەرزترین ئامانجە: یوکیپینگ:

The American dream is the highest ideal: by Yu Keping

Americanization ,Westernization, Signification,

Modernization Or Globalization of China?

ل .١٤: ڕەگەزپەرستی پێچەوانە" Revere Racism" : وانگ خیودۆنگ نەتەوەپەرستی چینی لە ژێر سێبەری جیهانگیریدا. کۆڕێکی بڵاونەکراوەیە لە قوتابخانەی ئابووری لەندەن ٧ ڕەشەمەی ٢٠٠٥.

ل. ١٤: بیرمەندە چینییەکان Chineseintellectuals سوی زهایوان Cui Zhiyuan. ئازادی دووەمی بیر. هونگ گۆنگ (Oxford University Press 1997).

ل. ١٤: له ساڵی ١٩٨٠دا چووم: وانگ خیاودۆنگ Wang Xiadong

In the 1980`s I went، نەتـەوە پەرسـتی چـینی لـە ژێـر سـێبەری جیهانگیریـدا. کـۆڕێکی بڵاونەکراوەی قوتابخانەی ئابووری لەندەن ٧ رەشەمەی ٢٠٠٥.

ل. ١٥: ئەمڕۆ دەتوانین ببینین گان یانگ Today we can see: سێ رێـسا مەزنەکـەی سـەردەمی تازە: تێکەڵبوونی سێ رێساکە و دووباره سەرهەڵدانەوەی شارستانیەتی چینی، کۆڕێـك بـوو لـە زانکـۆی تسنگهوە ٢٠٠٦ لە بەیجین، وەرگێڕانی زهانگ فینگ.

بەشی یەکەم:

ل. ٢١: پەنجا ساڵ بەرلە دەستکردن بە دروستکردن، فرانز کافکا، دیواری مەزنی چین

(Landon: Penguin, 2005).

ل. ٢١: p.21 وەك خۆی بە زمانی ئینگلیزی بنووسرێتەوە.

ل. ٢١: 131 of 274 inde pendent directors، زهـانگ هـونگی Zhang HONGYI، سەرمایەداران و ئابووری ناسان لە چینی تازە ئیڤان جۆنس Evan Jones.

ل. ٢١: derisively known as fanshipai or whateverists، دوای مردنـــی مـــاو، هوەگوۆفینگ Hua Guofeng هاتە جێگای و بە ئاشکرا بەردەوامی" سیاسەتی هـەر چـۆنێك بێـت" راگەیاند"Two Whatevers Policy" (ئەم سیاسەتە بریتییە لـە پابەنـد بـوونی حیـزب بـە هـەموو سیاسەتەکانی سەرۆك ماو و جێ بەجێ کردنی هەموو بڕیارەکانی).

دوابەدوای هاتنی دینگ خیاوپینگ وەك سەرۆکی چین محافزکارەکە لە راڤـەکانی کـە پابەنـدی ئـەم سیاسەتە ماویە بوون بە دەستەی هەرچۆنێك بێت ناودەبران.

ل. ٢٣: Zhang weiying has a Favouriter E.S.steinfeld: "ئەسـپەڕەنگ کراوەکـان" کەلتووری چاکسازی و دیاردەی بەشێك چاکسازی" Parcial Reform" MIT ئکتۆبـەری ٢٠٠٣، لـە لایەن Edward.S.steinfeld بڵاو دەکرێتەوە .

"China`s Market Visions".

ل. ٢٣: تیۆری جووت رێگای نرخ دانان"Dual-track prring" فان گانگFan Gang.

دەستکەوت طرفتەکاں طۆران بە لای جووت رَیطای نرخ دانان ١٩٩٠.